

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**1990-2004 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE İLE
ORTADOĞU ÜLKELERİNİN EKONOMİK
İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aykut DİREZİNCİ

GAZİANTEP
EYLÜL 2005

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**1990-2004 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE İLE
ORTADOĞU ÜLKELERİNİN EKONOMİK
İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aykut DİREZİNCİ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖRNEK

GAZİANTEP
EYLÜL 2005

ÖZET

1990-2004 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE İLE ORTADOĞU ÜLKELERİNİN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

DİREZİNCİ, Aykut

Yüksek Lisans Tezi, İktisat ABD

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÖRNEK

Eylül 2005, 158 sayfa

Ortadoğu'ya ismini veren anlayış Avrupa kaynaklı bir yorumdur. Ortadoğu; Türkiye, İran, Mısır üçgeni ve bu üçgenin içinde kalan Arap yarımadasındaki ülkeleri kapsamaktadır. Ayrıca Ortadoğu, bu devletleri ve bunlara komşu olan çevre Müslüman ülkeleri yani Kuzey Afrika, Sudan, Somali ve Afganistan'ı içine almaktadır. Akademik çevrelerde ise, genellikle Türkiye, İran, Mısır, İsrail, Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Lübnan, Suriye, Suudi Arabistan, Yemen, Ürdün ve Umman'ı içine alan bir kombinasyon olarak kabul görmektedir.

Bu çalışma, Türkiye ile Ortadoğu ülkelerinin dış ticaret ilişkilerini kapsamaktadır. Elde edilen bulgular sonucunda, Ortadoğu'ya ihraç edilen malların farklılığının ithal mallarına oranla değişiklik arz ettiği, Ortadoğu ülkelerinin ihraç mallarının yeraltı zenginliklerinden ve tarım ürünlerinden oluştuğu, sadece birkaç Ortadoğu ülkesinin ihraç kalemleri arasından diğerlerine oranla daha avantajlı bir konuma sahip olduğu tespit edilmiştir. Bölge ülkelerinin iktisadi yapılarının gelişmemiş olması ve sanayileşme konusunda yeterli alt yapıyı oluşturamamış olmaları nedeniyle de ticaret yapılan diğer ülkelerle rekabet edebilme güçlerinin olmadığı görülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu'yla 1990-2004 yılları arasında yapmış olduğu dış ticaret yapısı Avrupa Birliği Ülkeleri ile karşılaştırıldığı zaman, Ortadoğu'ya yapılan dış ticaret dengesinde Türkiye'nin lehine bir artış söz konusu iken Avrupa Birliği Ülkeleri ile yapılan dış ticaret dengesinde Türkiye'nin aleyhine bir durum yaşandığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Ortadoğu, Dış ticaret, Uluslararası ticaret, İhracat, İthalat.

ABSTRACT

1990-2004 ECONOMIC RELATIONS BETWEEN TURKEY AND MIDDLE EAST COUNTRIES

DIREZINCI, Aykut

Postgraduate (High Lience) Thesis, Economics ABD

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Ibrahim ORNEK

September 2005, 158 pages

The name, known as the Middle East, is a result of European comment. The Middle East consists of the triangle of Turkey, Iran, Egypt and also the countries situated in Arabic peninsula in this triangle. In addition to this countries the Middle East also comprise the adjacent countries that are North Africa, Sudan, Somalia, Afghanistan. Academics consider the region as the combination of Turkey, Iran, Egypt, Israel, Iraq, United Arabic Embassy, Kuwait, Lebanon, Sryia, Saudi Arabia, Yemen, Jordan and Omman.

In this study foreign trade relations between Turkey and the Middle East countries is researched. The goods that are exported to the Middle East countries are much more numerous than the imported ones. Export goods of the Middle East countries are mostly underground resources and agriculture yields. Only a few countries are advantageous with respect to the others regarding the exporting goods. Due the fact that undeveloped economics and insufficient background in industrial area, the Middle East countries lack the competitive characteristics in trading with other countries. We also concluded that the foreign trading of Turkey to the Middle East between 1990-2004 when compared to the trading relations with European countries it can be inferred from the research that in the former Turkey is advantageous but in the latter case Turkey is disadvantageous.

Key words: Middle East, Foreign trade, International trade, Export, Import.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLolar LİSTESİ.....	v
KISALTMALAR.....	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. GİRİŞ.....	1
2. TEORİK ALT YAPI	5
2. 1. DİŞ TİCARET POLİTİKASI VE DİŞ TİCARETİN EKONOMİK KALKINMADAKİ ROLÜ.....	5
2.1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Kapsamı.....	5
2.1.2. Dış Ticaretin Doğuşu ve Gelişimi.....	6
2.1.2.1. Merkantilizm.....	6
2.1.2.2. Klasik Liberalizm.....	8
2.1.3. Dış Ticaret Politikası.....	10
2.1.3.1. Dış ticaret politikasının tanımı ve kapsamı.....	11
2.1.3.2. Dış ticaret politikasının amaçları.....	12
2.1.3.3. Dış ticaret politikasının araçları.....	14
2.1.3.4. Ödemeler bilançosu politikası.....	16
2.1.3.5. Dış yatırım politikası.....	18
2.1.3.6. Dış yardım politikası.....	19
2.1.3.7. Uluslararası ticaret rejimleri.....	19
2.1.4. Dış Ticaretin Ekonomik Kalkınmadaki Rolü.....	22
2.1.4.1. Dış ticaret ve kaynak dağılımı etkisi.....	23
2.1.4.2. Disipline edici ithalat hipotezi.....	25
2.1.4.3. Ölçek ekonomileri etkisi.....	26
2.1.4.4. Girdi sağlama etkisi.....	27
2.1.4.5. Teknoloji yayma etkisi.....	28
3. MATERYAL VE YÖNTEM	30
4. DEĞERLENDİRME VE TARTIŞMA	32
4.1. ORTADOĞU'NUN EKONOMİK YAPISI VE BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDAKİ TİCARİ YAPI.....	32
4.1.1. Ortadoğu'nun Tanımı ve Önemi.....	32
4.1.2. Ortadoğu'daki Ticaretin Genel Durumu.....	35
4.1.3. Bölge Ülkeleri Arasındaki Ticari Yapı.....	37

4.1.4. 1990 Yılından Günümüze Kadar Ortadoğu Ülkeleri'nin Ekonomik Görünümü.....	38
4.1.4.1. Birleşik Arap Emirlikleri.....	38
4.1.4.2. Irak.....	42
4.1.4.3. İran.....	45
4.1.4.4. İsrail.....	49
4.1.4.5. Kuveyt.....	51
4.1.4.6. Lübnan.....	54
4.1.4.7. Mısır Arap Cumhuriyeti.....	57
4.1.4.8. Suriye.....	61
4.1.4.9. Suudi Arabistan.....	65
4.1.4.10. Umman Sultanlığı.....	69
4.1.4.11. Ürdün	73
4.1.4.12. Yemen Cumhuriyeti.....	76
4. 2. TÜRKİYE-ORTADOĞU DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU İLE İLGİLİ DIŞ TİCARET STRATEJİSİ.....	79
4.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikasındaki Değişimler.....	79
4.2.2. Körfez Savaşı ve Türkiye'ye Etkisi.....	84
4.2.2.1. Körfez Krizi öncesi Ortadoğu'daki durum ve Körfez Krizi...84	
4.2.2.2. Türkiye'nin Körfez Krizi'nde ve sonrasında izlediği politika.....	86
4.2.2.3. Körfez Krizi'nin Türkiye üzerindeki ekonomik etkileri.....	87
4.2.3. Ortadoğu'da Türkiye İçin Yeni Bir Dış Politika Stratejisi.....	89
4.2.3.1. Genel politika ilkeleri.....	89
4.2.3.2. Türkiye-Ortadoğu ikili ilişkileri.....	93
4.2.4. 1990 Yılından Günümüze Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Ekonomik İlişkileri.....	97
4.2.5. Türk Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Temel Unsurlar.....	120
4.2.5.1. Küreselleşme.....	120
4.2.5.2. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ).....	121
4.2.5.3. Gümrük Birliği (GB).....	123
4.2.5.4. Serbest Ticaret Anlaşması (STA).....	124
4.2.6. Türkiye'nin Geleceğe Yönelik Dış Ticaret Stratejisi.....	128
4.2.7. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Görünen Temel Sorunları ve Ortadoğu Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Öneriler.....	135
SONUÇ.....	142
KAYNAKLAR.....	151
ÖZGEÇMİŞ.....	158

TABLULAR LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 2.1. Ödemeler bilançosu cetveli.....	17
Tablo 4.1. Birleşik Arap Emirlikleri'nin temel ekonomik göstergeleri (2003).....	38
Tablo 4.2. Birleşik Arap Emirlikleri'nin dış ticaret göstergeleri (milyar \$).....	40
Tablo 4.3. Irak'ın temel ekonomik göstergeleri (2001).....	42
Tablo 4.4. İran'ın temel ekonomik göstergeleri (2004).....	45
Tablo 4.5. İran'ın dış ticaret göstergeleri (milyar \$).....	48
Tablo 4.6. İsrail'in temel ekonomik göstergeleri (2004).....	50
Tablo 4.7. İsrail'in dış ticaret göstergeleri (milyar \$).....	51
Tablo 4.8. Kuveyt'in temel ekonomik göstergeleri (2000).....	52
Tablo 4.9. Kuveyt'in dış ticaret göstergeleri (milyar \$).....	53
Tablo 4.10. Lübnan'ın temel ekonomik göstergeleri (2001).....	55
Tablo 4.11. Lübnan'ın dış ticaret göstergeleri (milyar \$).....	56
Tablo 4.12. Mısır Arap Cumhuriyeti'nin temel ekonomik göstergeleri (2001).....	57
Tablo 4.13. Mısır Arap Cumhuriyeti'nin dış ticaret göstergeleri (milyar \$).....	60
Tablo 4.14. Suriye'nin temel ekonomik göstergeleri (2003).....	62
Tablo 4.15. Suriye'nin dış ticaret göstergesi (milyar \$).....	63
Tablo 4.16. Suudi Arabistan'ın temel ekonomik göstergeleri (2004).....	66
Tablo 4.17. Suudi Arabistan'ın dış ticaret göstergeleri (milyar \$).....	68
Tablo 4.18. Umman Sultanlığı'nın temel ekonomik göstergeleri (2000).....	69
Tablo 4.19. Umman'ın dış ticaret göstergeleri (milyar \$).....	72
Tablo 4.20. Ürdün'ün temel ekonomik göstergeleri (2003).....	73
Tablo 4.21. Ürdün'ün dış ticaret göstergeleri (milyar \$).....	75
Tablo 4.22. Yemen Cumhuriyeti'nin temel ekonomik göstergeleri (2000).....	77
Tablo 4.23. Yemen Cumhuriyeti'nin dış ticaret göstergeleri (milyar \$).....	77
Tablo 4.24. Türkiye'nin dış ticaret göstergeleri (milyar \$).....	98
Tablo 4.25. Türkiye'nin Ortadoğu ve Avrupa Birliği Ülkeleri ile dış ticaret göstergesi (.000 \$).....	101
Tablo 4.26. Türkiye ile Birleşik Arap Emirlikleri arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$).....	102
Tablo 4.27. Türkiye ile Irak arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$).....	104
Tablo 4.28. Türkiye ile İran arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$).....	106
Tablo 4.29. Türkiye ile İsrail arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$).....	108
Tablo 4.30. Türkiye ile Kuveyt arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$).....	109
Tablo 4.31. Türkiye ile Lübnan arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$).....	111
Tablo 4.32. Türkiye ile Mısır Arap Cumhuriyeti arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$).....	112
Tablo 4.33. Türkiye ile Suriye arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$).....	113
Tablo 4.34. Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$).....	115
Tablo 4.35. Türkiye ile Umman Sultanlığı arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$).....	117
Tablo 4.36. Türkiye ile Ürdün arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$).....	118

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 4.37. Türkiye ile Yemen Cumhuriyeti arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$).....	119

KISALTMALAR

Arap Ekonomik Kalkınması İçin Kuveyt Fonu	: K.F.A.E.D.
Avrupa Birliği	: AB
Avrupa Serbest Ticaret Birliği	: EFTA
Avrupa Uygunluk Belgesi	: CE
Bağımsız Devletler Topluluğu	: BDT
Birleşik Arap Emirlikleri	: BAE
Birleşmiş Milletler	: BM
Birleşmiş Milletler Genel Kurulu	: B.M.G.K.
Birleşmiş Milletler Ticaret Ve Kalkınma Konferansı	: UNCTAD
Dış Ticaret Müsteşarlığı	: DTM
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	: D.Y.S.Y.
Dünya Ticaret Örgütüne	: DTÖ
Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Örgütü	: OECD
Gayri Safi Milli Hasıla	: G.S.M.H.
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	: G.S.Y.İ.H.
Gelişme Yolundaki Ülkeler	: G.Y.Ü.
Gelişmekte Olan Ülke	: G.O.Ü.
Gümrük Birliği	: GB
Gümrük Tarifeleri Ve Ticaret Genel Anlaşması	: G.A.T.T.
Güvertede Teslim	: F.O.B.
Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	: K.Ü.T.
Körfez İşbirliği Konseyi	: G.C.C.
Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü	: NATO
Küçük Ve Orta Büyüklükteki İşletmeler	: K.O.B.İ.
Mısır Arap Cumhuriyeti	: M.A.C.
Ortadoğu Serbest Ticaret Bölgesi	: MEFTA
Ortadoğu-Kuzey Asya	: MENA
Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü	: OPEC
Serbest Ticaret Anlaşması	: S.T.A.
Sıvı Petrol Gazları	: L.P.G.
Sigorta Ve Navlun Primi Ödenmiş Teslim	: C.I.F.
Suudi Arabistan Standartlar Kuruluşu	: S.A.S.O.
Ticaret Politikası Araçları	: T.P.A.
Türkiye İktisadi Kalkınma Ajansı	: T.İ.K.A.
Türkiye Petrol Rafinesi Anonim Şirketi	: TÜPRAŞ
Uluslararası Para Fonu	: IMF
Uluslararası Standartlar Örgütü	: ISO

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1. GİRİŞ

Ortadoğu bölgesi 15. yy'dan itibaren "İpek Yolu" aracılığı ile Avrupa'yı birbirine bağlaması açısından önem arz etmektedir. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla ve petrolün bulunmasıyla birlikte, 19. yy'dan itibaren dünya üzerinde stratejik önem arz etmeye başlamıştır. Yeryüzünün en önemli kara ve su yollarına kumanda etmesinin kendisine kazandırdığı eşsiz jeopolitik değer Ortadoğu'yu tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin her kim olursa olsun birincil hedefi haline getirmiştir. Diğer yandan Akdeniz, tarihin her döneminde "politik deniz" niteliğini daima korumuştur. Adı, yabancı dillerde "dünyanın ortasında" anlamına gelmekte olan Akdeniz ve çevresinin öneminin yıllar boyunca hızla artmasının nedeni; devletlerin ekonomik, politik çalışma ve çatışmalarının geniş olarak bu deniz kıyılarında meydana gelmesindedir.

Bölgenin önemi hiç kuşkusuz sadece sahip olduğu coğrafi konumdan kaynaklanmamaktadır. 20. yy'ın başından itibaren, bölgede çıkarılan petrol, bu coğrafyanın öneminde baş rol oynamaktadır. Ortadoğu petrolü, Avrupa ile Asya'nın petrol ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılamaktadır. Batı Avrupa'da tüketilen petrolün % 75'i, Japonya'da tüketilen petrolün ise % 90'ı Ortadoğu'dan karşılanmaktadır.

Ortadoğu ülkelerinin büyük çoğunluğu hem jeo-stratejik olarak avantajlıdır, hem de doğal gaz ve petrol başta olmak üzere değerli enerji kaynaklarına ve doğal zenginliklere sahiptir. Ne var ki, bu kaynaklar ve stratejik imkanlar çoğu zaman gereği gibi değerlendirilememektedir. İslam dünyasında insanların % 86'sının yıllık geliri 2000 doların altında, % 76'sının geliri 1000 doların altında, % 67'sinin geliri ise 500 doların altındadır. Bu durum, İslam dünyasının toplamda sahip olduğu imkanlarla büyük bir tezatlık oluşturmaktadır. Batı tarafından tüketilen petrolün yaklaşık yarısı bu coğrafyadan ihraç edilmekte, dünya tarım ürünlerinin % 40'ı da yine bu bölgede üretilmektedir.

Dünya ekonomisinin başta Basra Körfezi bölgesi olmak üzere, İslam coğrafyasından ihraç edilen petrol ve doğalgaza bağımlı olduğu, pek çok ekonomist ve stratejist tarafından da açıkça ifade edilmektedir. Sadece Basra Körfezi bölgesi, bugüne kadar keşfedilmiş dünya petrol rezervlerinin 2/3'sini barındırmaktadır. Yapılan araştırmalar yalnızca Suudi Arabistan'ın ispatlanmış 262 milyar varil rezervi olduğunu göstermektedir ki, bu da dünya petrolünün % 25,4'ü demektir. Dünya petrol rezervlerinin % 11'i Irak, % 9,6'ı Birleşik Arap Emirlikleri, % 9,2'si Kuveyt, % 8,6'sı İran, % 13'ü diğer OPEC ülkeleri ve geri kalan % 22,6'sı da dünyanın diğer ülkelerine aittir. Üstelik ABD Enerji Bakanlığı tarafından yapılan araştırmalar, Körfez bölgesinin petrol ihracatının 2000 ile 2020 yılları arasında % 125 artacağını göstermektedir. Bu, tıpkı bugün olduğu gibi gelecekte de, dünya enerji ihtiyacının büyük ölçüde Körfez'den sağlanacağı anlamına gelmektedir. Petrolün yanı sıra, Ortadoğu'nun dünya gaz rezervinin yaklaşık % 40'ına sahip olduğu gerçeğinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Bunun % 35'e yakını Körfez bölgesindedir.

Türkiye'de ise, 1980 yılından itibaren, 1930'lardan beri uygulamakta olduğu ithal ikameci sanayileşme politikasını terk ederek, dışa açık sanayileşme politikasını benimsemiş ve bu çerçevede dış ticaret ve kambiyo rejiminde önemli oranda liberalizasyona gitmiştir. 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konulan Ekonomik İstikrar Tedbirleri'yle, 60 yıldan beri uygulanmakta olan içe dönük, yoğun devlet müdahalesindeki ekonomik politika terk edilmiştir.

Bu strateji değişikliğinin arkasında yatan temel neden iç pazara dönük ve rekabet şansına sahip bulunmayan bir yapıda gelişen Türk sanayisinin, dış rekabete açılarak uluslararası iktisat literatüründe kabul görmüş karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanan bir üretim yapısına kavuşturulmasıdır. Dolayısıyla kıt olan ülke kaynaklarının, en etkin şekilde kullanılarak ölçek ekonomisinin de yardımıyla, Türk sanayisini, dış pazara dönük üretim yapabilir hale getirmektir.

Nitekim, alınan liberalizasyona yönelik kararlar ve ihracatın artırılmasına yönelik uygulanan teşviklerin de etkisiyle, 1990 yılında 13 milyar dolar olan ihracat 2004 yılında 63 milyar dolara yükselmiş, ithalat ise 1990 yılında 22 milyar dolar iken 2004 yılında 97,5 milyar dolara ulaşmıştır.

Dış ticaret hacminde ve özellikle de ihracatta bu dönem zarfında gözlenen artış, dünya ekonomilerinin globalleşme sürecine girdiği günümüzde Türkiye'nin de dış dünya ile entegre olma yolunda önemli adımlar attığının bir göstergesidir.

Diğer taraftan, anılan dönem zarfında ihracatın sektörel dağılımında da önemli yapısal değişiklikler gerçekleşmiş ve tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı 1990 yılında % 60 iken, 2004 yılında % 0,4'e kadar gerilemiş, sanayi ürünlerinin payı ise aynı dönemde % 32'den % 93'e yükselmiştir.

Ancak sadece ihracattan bahsederek dış ticaretin açıklanması mümkün değildir. Türkiye'nin ithalatı hızla artmakta olup; 2004 yılı itibariyle Türkiye'nin ihracatı, ithalatının sadece % 64,8'sını karşılayabilmektedir.

Türkiye'nin ithalatında en önemli payı ise hammadde, yatırım malları ile dayanıklı tüketim malları almaktadır. Bunlardan ilk iki grup, diğer mal ve hizmetlerin üretimi için ithal edilmekte ve ithalatı genellikle kısılamayacak nitelik taşımaktadır. Özellikle ABD, İtalya, Japonya vb. gibi gelişmiş ülkelerle olan dış ticaret, bu ülkelerden makine ve teknoloji satın alınması nedeniyle büyük açıklar verirken; Suudi Arabistan, Ukrayna gibi ülkelerle olan dış ticarete ise, bu ülkelerden hammadde satın alınması nedeniyle negatif sonuç vermektedir.

Türkiye'nin dış ticaret açıklarının giderek artan bir trend izlemesi ve ithalatın kısa vadede azaltılması imkanlarının son derece sınırlı oluşu, dış ticaret açıklarının kapatılması için ihracatın artırılması üzerinde yoğunlaşılmasını gerektirmektedir. İhracat, bir ülkenin iç ekonomik, sosyal ve hukuki ve ileriye dönük beklentileri yanında dış pazarlardaki mevcut durumu ve bu dış pazarların geleceğe yönelik analizlerinin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesiyle istikrar kazanabilecektir. Bu itibarla, önce pazarın genişliğinin ve bu pazar içinde ürünlerimizin alabileceği payın iyi belirlenmesi şarttır.

Diğer taraftan, gümrük birliğinin başlaması ile, AB ile gümrüklerin sıfırlanması ve üçüncü ülkelere yapılacak ithalatta uygulanacak Ortak Gümrük Tarifeleri (OGT)'nin; Türkiye'nin ithalatında ortaya çıkaracağı gelişmelerin iyi takip edilebilmesi için dış ticaret açıklarının detaylı incelenmesi gerekmektedir.

Dünyada teknoloji-bilgi yoğun, yüksek katma değerli mal ve hizmetlerin, özgün tasarımların, elektronik ağların, uluslararası kuruluşların ve şirket birleşmelerinin öneminin arttığı; geleneksel sektörlerin ağırlığının Türkiye'nin ihracatında başlıca sorunlardan biri olmaya devam ettiği; Türkiye'nin AB'ye tam üyelik süreci içinde olması nedeniyle, uluslararası norm ve standartlara uyumun zorunlu olduğu ve Türk ekonomisinde yaşanan yapısal değişimin dış ticarete daha fazla görev ve sorumluluk yüklediği bir dönemde Türkiye'nin, dış ticaret de, yatırım-

üretim-ihracat ve ithalat temelinde ele alarak yeni bir Dış Ticaret Stratejisi belirlemesi zorunluluk haline gelmiştir.

Dünya 21. yüzyıla çok önemli bir yapısal ve ekonomik dönüşüm süreci içinden geçerek girmektedir. Özellikle son on yıllık dönemde gözlenen ve günümüzde ekonomiler üzerindeki etkisini giderek artan oranda hissettiren bu sürecin odağında küreselleşme yer almaktadır. Küreselleşen bir dünyada ülkelerin stratejilerini hazırlarken kendilerini dünyadaki gelişmelerden soyutlamasına imkan bulunmamaktadır.

Bu çalışmanın amacı; genel durum göz önüne alınarak, Türkiye'nin refahını artıracak şekilde yeni bir dış ticaret hedefi öngörerek bu hedefleri gerçekleştirecek araçları ortaya koymaktır. Dış ticaret alanında büyümenin sağlanması ancak bu hedef göz önünde tutulduğunda anlam kazanmaktadır. Dış ticaretin geliştirilmesi, rekabet gücünün artırılmasıyla birlikte gerçekleştiği zaman, ülke açısından sağlıklı bir ekonomik yapının oluşmasına yardımcı olacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, dış ticaretin tanımı ve kapsamından sonra dış ticaretin doğuşu ve gelişimi anlatılmıştır. Dış ticaret politikasının amaçları ve araçları belirtilerek dış ticaret politikası çeşitleri incelenmiştir. Daha sonra dış ticaretin ekonomik kalkınmadaki rolü üzerinde durularak dış ticaretin ekonomik kalkınmaya etkileri anlatılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, incelenen tez ile ilgili uygulanan materyal ve yöntem konuları ele alınmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, Ortadoğu'nun ekonomik yapısı ve bölge ülkeleri arasındaki ticari yapıya değinilmiştir. Daha sonra başlıca 12 Ortadoğu ülkesi incelenmiş, her bir ülkenin ayrı ayrı ekonomik görünümü ve dış ticaret durumları ve göstergeleri, dış ticaret maddeleri ülkeler bazında ortaya konulmuştur. Dördüncü bölümün ikinci ana konusu; Türkiye-Ortadoğu dış ticaret ilişkileri ve Türkiye'nin Ortadoğu ile ilgili dış ticaret stratejileridir. Bu bölümde Soğuk savaş sonrası dönem ve Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişimler belirtildikten sonra Körfez Krizi'nin Türkiye üzerindeki ekonomik etkileri üzerinde durulmuştur. Ortadoğu'da Türkiye için yeni bir dış politika stratejisi ifade edilerek 1990 yılından günümüze Türkiye'nin dış ticaret yapısı ve Türkiye-Ortadoğu ülkeleri ekonomik ilişkileri irdelenmiştir. Ardından Türk dış ticareti ve dış ticaret üzerinde etkili olacak yapısal unsurlar, Türkiye'nin geleceğe yönelik dış ticaret stratejisi, gibi konulara değinilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM TEORİK ALT YAPI

2.1. DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE DIŞ TİCARETİN EKONOMİK KALKINMADAKİ ROLÜ

2.1.1. DIŞ TİCARETİN TANIMI VE KAPSAMI

Uluslararası ekonomi, dünya üzerindeki bağımsız ülkeler arasındaki tüm ekonomik ilişkileri inceleyen ve bunlardan belli varsayımlar altında sonuçlar çıkarmaya çalışan sosyal bir bilim dalıdır ve genel ekonomi biliminin bir parçasıdır.

Uluslararası ekonomik ilişkiler, bir ülkenin kendi içindeki ekonomik ilişkilerinden oldukça farklıdır. Dünya üzerindeki çok sayıda bağımsız ülke, kendilerinde üretilmeyen bazı mal, hizmet ve üretim faktörlerini başka ülkelere ithal, kendilerinde bulunan veya üretilen bazı mal, hizmet ve üretim faktörlerini ise ihraç ederler (Karluk, 2003:1).

Ekonomide veya pozitif bilimlerin herhangi bir dalında “teori” nin ana amacı, ilgili bilim dalının kapsamına giren olayların nedenlerini açıklamak, yani olaylar arasındaki “neden-sonuç” ilişkilerini ortaya koymaktır. Bilimsel olmanın temel özelliği de budur. Uluslararası ticaret teorisinin amacı, ülkeler arasındaki mal ve hizmet alım satımlarının nedenlerini açıklamaktır. Başka bir deyişle, bu alanda görülen bilimsel çalışmalar asıl olarak söz konusu amaç doğrultusunda teoriler geliştirme çabasına yöneliktir.

Uluslararası ticaret teorisine ilişkin analizleri, ülkelerin birbirleriyle yapmakta oldukları ticaretin temelini, yani dış ticaret kazançlarını ve göreceli reel fiyat ilişkilerini bir bilimsel faaliyet alanı olarak tanımlama olanağı vardır. Teori kurma çalışmalarının dayandığı soyutlama işlemi dolayısıyla Uluslararası İktisat’ın bu alanına bazen **Soyut Uluslararası Ticaret Teorisi** veya yalnızca **Soyut Teori** de denmektedir (Seyidoğlu, 2001:13).

Soyut dış ticaret teorisi aşağıdaki dört temel soruyu cevaplandırmak zorundadır (Karluk, 2003:4).

— Hangi ülkeler, kimlerle, hangi malların ticaretini yapacaktır? Diğer bir deyişle, ticaretin yönü nasıl oluşacaktır? Dünya üzerindeki ülkeler arasındaki mal ve hizmet akışında ticaret kalıbı ne şekilde ortaya çıkacaktır?

— Uluslararası ticaretten ne gibi spesifik kazançlar doğacak ve bunlar nasıl gerçekleşecektir?

— Uluslararası ticaret yurtiçi ekonomik yapı üzerinde ne gibi etkiler yaratacaktır?

2.1.2. Dış Ticaretin Doğuşu Ve Gelişimi

Uluslararası ticaretin ilk kez bilimsel bir yöntemle incelenmesi Adam Smith'in 1776 da yayınlanan ünlü eseri "Ulusların Zenginliği" ile başlamaktadır. Ancak Adam Smith'den sonra yaşanan çağa uyum göstererek, Uluslararası İktisat Biliminde hızlı bir gelişme baş göstermiştir. Söz konusu gelişmeye katkısı olan pek çok iktisatçı vardır. David Ricardo, John Stuart Mill, Alfred Marshall, Eli Heckscher, Bertil Ohlin, John Maynard Keynes, Jacob Viner ve Paul Samuelson bazılarıdır.

Uluslararası ticaret teorisinin doğuşunda etkili olan ve dünyada bu konuda geçerli olan düşünce akımları Merkantilizm'le başlamaktadır.

2.1.2.1. Merkantilizm

Bu düşünce akımı XVI. asırdan XVII. asır sonlarına doğru etkili olmuştur. Merkantilist düşünceyi kesin bir çerçevede içinde tanımlamak mümkün değildir. Bu konuda düşünce üretmiş birçok ismin birbirinden çok farklı ve bazen birbiriyle çelişen yaklaşımları dışında, farklı ulusların farklı Merkantilist anlayışları vardır. Örneğin İngiliz Merkantilizm'i hızla loncalar ve devlet müdahalesi gibi ortaçağ kurumlarından kurtulma eğilimi gösterirken Fransa'da ortaçağı millileştirme eğilimi görülmüştür.

Merkantilist dönemden önce dünyada yaygın bir dış ticaretten söz etmek güçtür. Merkantilizm ile birlikte iktisadi olaylarla ilgili yeni düşünceler geliştirilmiş, para, faiz, dış ticaret, devletin iktisadi faaliyetlere müdahalesi, korumacılıkla ilgili yeni görüşler ortaya atılmıştır .

Merkantilist düşünce genel olarak korumacı bir ulusal ekonomi anlayışı üzerine kurulmuş ve ticaret ön plana çıkarılmıştır. Merkantilistler için ulusal zenginliğin ölçütü, hazinesinde bulunan değerli maden miktarıdır. Bu yüzden ülkeye maden girişi için kolaylıklar sağlanması taraftarlarıdır. Ama maden çıkışını sınırlandırmışlardır (Acar, 2003:1).

Ulusal devletlerin kurulması bir finansman sorununu da beraberinde getirmiştir. 17. yüzyıl hem yerel, hem de uluslararası alanda bir rekabet dönemi olmuştur. Bu yüzyılda birçok savaşlar olmuştur ve bunların çoğunluğunu İngiltere kazanmıştır. İngiltere'nin Merkantilist düşüncede önemli bir payı olmasının altında ki nedenlerinden biri de bu gelişmeler olmuştur. O dönemde bir ülkenin gücü uzun savaşlara dayanabilmesi, ülkeler fethetmesi ve koloniler kurması ile ölçülmekteydi. Ortaçağda feodal yönetici kendi askerlerini beslerken yeni çağda modern devlet merkezi bir sistemle ordu kurmak zorundaydı ve bunun için de para gerekliydi. Bu yüzden merkezi devletin hükümdarının birinci amacı hazinenin büyümesi olmuştur. Bu da dış ticaret dengesinin pozitif olması ile mümkündü. Merkantilizm'in hem korumacı hem devletçi olmasının sebebi bu durumdan kaynaklanmıştır.

Merkantilist felsefeye göre, dış ticaret politikasının temel amacı, hazinenin altın stoğunu arttırmak idi. Bunun için de ödemeler dengesinde fazlalıklar oluşturmak gerekliydi. Bu yüzden Merkantilistler altın ve değerli madenleri servetin kaynağı olarak görmüşlerdi. Onlara göre, hazinenin altın stoğu aynı zamanda ekonomik ve siyasal gücün de temelini oluşturmaktaydı. O dönemler de uzun süren savaşların doğurduğu büyük finansman ihtiyacı, bu düşüncelerin benimsenmesinde etkili gelişmeler idi.

Merkantilizm'in dış ticaret politikasında ihracatın artırılması birinci derecede önemlidir. Mamul mal ithalinin ise sıkı biçimde kısıtlanması öngörülür. Buna karşın, hammaddelerin ithali serbesttir. Yani bu, ülkenin dışarıdan hammadde ithalinin özendirilmesi ve bunların ülkede işlenerek dışarıya mamul mal biçiminde ihraç edilmesi anlamına gelmektedir.

Merkantilizm daha çok pratik ekonomi politikalarına önem veren bir doktrin olmuştur. Etkili olduğu dönem içerisinde Avrupa'da büyük zenginliklerin oluşumuna sebep olmuştur. Denilebilir ki merkantilizm, feodalizm ve kapitalizm arasında bir ara aşamadır (www.ceterisparibus.net).

Servetin kaynağını değerli madenler olarak tanımlayan, bu yüzden dünya servet stokunun sabit olduğunu ve uluslararası ticaretin, taraflardan sadece birinin (ihracat yapanın) yararına olacağını ileri süren Merkantilist doktrin, sanayi devrimiyle ortaya çıkan kitlesel üretim için serbest ticaret ihtiyacını karşılayamaz duruma gelmiştir (Tezel, 1997:63). Sanayi devriminden sonra giderek Merkantilizm'in yerine liberal görüşler geçmeye başlamıştır. Sanayi devrimi ile ekonomideki sorun üretim değil, üretilen mallara pazar bulunmasıdır. Bu noktada Merkantilist fikirlerle

bir çatışma başlamıştır (Seyidoğlu, 2001:15). Sanayideki gelişmeler, Smith'in ünlü "Ulusların Zenginliği" adlı kitabı ile düşünce alanında yankısını bulmuştur. Böylece Smith'in çalışmalarıyla XVIII. asrın ikinci yarısından itibaren Merkantilizm, yerini Klasik Liberalizm'e bırakmıştır.

2.1.2.2. Klasik Liberalizm

Liberal düşünce başlangıcı İngiltere'nin 1215 tarihli Manga Carta'sına veya daha eskiye, Yunan Şehir Devletleri'ne kadar uzanmaktadır. Ancak, liberalizmin, John Locke'nin eserleriyle başladığı ve 18.-19. yüzyıllar arasında gelişmesini tamamladığı kabul edilmektedir. Hayek, bu kavramın ilk defa iktisat ilminin de kurucusu sayılan Adam Smith tarafından kullanıldığını belirtmiştir (Yayla, 1993:144).

Ancak, liberalizm kavramı, çok çeşitli ve birbirinden farklı düşünceleri tanımlamak için kullanılır olmuştur. İlk çıkış ve açıklanış biçimleri ile zaman içindeki kullanımları farklı olan liberalizmi, "klasik liberalizm" ve "sosyal liberalizm" olarak ayırmak (Yayla, 1993:145), anlam kargaşalığını önlemek için gerekli olmaktadır. Bu anlamıyla klasik liberalizm, birinci tanım, hukuk ve insan hakları teorisi ile sosyal sözleşme ve anayasacılık teorilerine dayanmakta; iktisadi tanım ise, piyasa ekonomisi ve sözleşme özgürlüğüne olan inancı belirtmektedir (Erdoğan, 1993:19).

Liberal iktisadi düşünce, mikro planda bireyi, makro planda ise tabii düzen ve serbest piyasa ekonomisini esas almaktadır. Merkantilist ekonomik anlayışa tepki olarak doğan bu düşünce akımı 18. yüzyılın sonunda Fransa'da ve İngiltere'de ortaya çıkmıştır (Kazgan, 1984:39). Sistemin ana unsurlarını oluşturan "tabii düzen", "piyasa" ve "birey" konuları; fizyokratlar, klasik iktisatçılarla ve neo-liberal iktisatçıların açıklamaları ile de güncel hale gelmiştir.

Klasik Liberalizm'de, uluslararası faktör hareketliliği yok sayılmaktadır. Ülke içinde üretim faktörleri tam hareketlidir. Fakat ülkeler arasında bu hareketlilik yoktur. Bir üretim faktörü ülke içerisinde kendisine en yüksek geliri sağlayacak şekilde serbestçe hareket edebilirken ülkeler arasında bu hareketlilik söz konusu değildir. Bir ülkede aynı malın üretiminde kullanılan teknolojinin aynı olduğu varsayılmaktadır. Bu sebeple her ülkede üretim fonksiyonları özdeşdir.

Klasik teoriye göre talep yönünden yapılan analizlerde zevklerin değişmediği varsayılır. Diğer bir deyişle, değişik toplumların farksızlık eğrileri

haritalarının tüketicilerin aynı zevklerini yansıttıkları kabul edilir. Dolayısıyla uluslararası ticarete konu olan malların ticaretinde, zevklerde meydana gelen değişimler nedeniyle ani bir değişme söz konusu olmaz. Ekonomide gelir dağılımının veri olduğu diğer bir varsayımdır. Gelir dağılımında meydana gelecek bir değişme ekonomideki çeşitli grupları etkiler. Bu ise uluslararası ticarete konu olan mallarda çeşitli sorunlar yaratabilir. Ekonomi tam istihdam ve tam kapasite durumundadır. Ayrıca dünyada sadece iki ülke ve iki malın var olduğu, her ülkede iki malın üretildiği, dış ticarete kota ve diğer kısıtlamaların olmadığı varsayılmaktadır (Karluk, 2003:10).

Klasik teorinin öncülerinden olan Adam Smith “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde serbest ticaretin yararlarını göstererek Merkantilistler’in dış ticareti sınırlandırma konusundaki görüşlerini çürütmüştür. Merkantilist doktrine göre dünya serveti sabittir. O nedenle birbiriyle ticaret yapan ülkelerin çıkarları arasında daima bir çelişki vardır. Şöyle ki, ticaretten bir taraf kazançlı çıkarken diğer taraf aynı ölçüde zarara uğramaktadır. A. Smith (1776), serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarını mutlak üstünlük teorisi ile açıklamaktadır. Buna göre, iki-ülkeli bir modelde, ülkelerden biri, diğeriyle kıyaslandığında, hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa, o malların üretiminde uzmanlaşmalı; düşük maliyetle ürettikleri malları ihraç ederken iç maliyetleri yüksek malları ithal etmelidirler. Ancak, buradaki maliyet kavramı, homojen olduğu düşünülen emek faktörünü içermektedir (Bayraktutan, 2003:177).

Yine, Klasik teorilerinin öncülerinden olan David Ricardo ise Adam Smith’in mutlak üstünlükler teorisini daha da geliştirmiş ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisini ortaya koymuştur. Uluslararası ticaretin mutlak üstünlüklere dayandırılmasının kapsamı daraltacağını gören Ricardo (1817), ülkeler arasında üretim maliyeti farkı yerine, farklılığın derecesi üzerinde durmuştur. Bir başka deyişle, karşılaştırmalı üstünlük teorisi, uluslararası ticaretin, mutlak değil karşılaştırmalı üstünlüklere dayanması gerektiğini ortaya koymuştur. Bir ülke, bütün mallarda, diğeriye göre daha üstün olsa da, karşılaştırmalı olarak en fazla üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşıp daha az üstün olduğu malları ithal ederek daha fazla refaha ulaşabilir. Yeter ki, bu iki ülkede yurt-içi değişim oranları farklı ve uluslararası fiyat oranı, bunların arasında gerçekleşmiş olsun. Ricardo (1817) içinde, maliyeti oluşturan tek faktör, homojen, ülke içinde tam hareketli ve ülkeler arasında tam hareketsiz olduğu varsayılan emektir (Bayraktutan, 2003:177).

Child, kişilerin özel çıkarları ile ulusun çıkarları arasında bir çelişki olduğunu ve ikisinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini öne sürmüştür. Yurtiçi ticarete ucuza alıp pahalıya satan bir tüccarın zengin olması mümkün iken dış ticarete bu mümkün olamaz. Çünkü dış rekabet olabildiğince ucuz satmayı gerektirir. Child, bu nedenle dış ticaretin sınırlanmasına karşı çıkmıştır (Savaş, 2000:183-184).

Steuart ise, dış ticaretin geliştirilmesinde iki politika tesbit etmiştir. Birincisi, ihracat fazlasına sahip olan bir ülkede tasarrufun teşvik edilmesidir. Bu amaçla devlet tüketimi kontrol etmeli ve ihracatın artmasını sağlamak için yiyecek fiyatları ve ücretler düşük tutulmalıdır. İkincisi ise, dış ticaret dengesi, aleyhine dönmüş bir ülkenin dış ticaretten vazgeçmesidir. Ticaretten vazgeçilmesi halinde, eğer toplam talep, tüketimi arttırmak suretiyle yükseltirse, tam istihdamı arttırmak mümkün olabilirdi. Steuart ayrıca serbest dış ticaretin müsrif ve tembel ülkeler için zararlı olacağını, ülkeler aynı gelişmişlik düzeyine ulaşmadıkları sürece serbest dış ticaretin yararlı olmayacağını da öne sürmüştür (Savaş, 2000:223).

2.1.3. Dış Ticaret Politikası

Dış ticaret denildiğinde özellikle ülkeler arasında “mal ve hizmet” alım ve satımı kastedilmektedir. Bir ülkenin, dış ekonomik ilişkilerini düzenlemek amacıyla almış olduğu kararların bütünü ile dış ticaret alanındaki uygulamalarına “Dış Ticaret Politikası” denir. Bu politikayı, ülkenin genel ekonomi politikasından ayrı düşünebilmek söz konusu değildir. Zira, ülke içinde alınan ekonomik bir kararın o ülkenin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini etkilemesinin yanında dış ülkelerdeki ekonomik olaylar da ülke ekonomisini etkileyebilmektedir.

Bir ülkenin dış ekonomik politikası sadece kendi ekonomik koşulları altında gelişmemektedir. Ülkeler arasındaki ekonomik ve politik ilişkiler karmaşık bir durum arz etmekte olup, hiç bir ülke kendisini bu karmaşık sistemin dışında tutmamalıdır. Özellikle, dünya ekonomisinde etkili olan ülkelerin, ekonomik ve mali düzenlemeleri tüm dünya ülkelerini etkilemektedir. Bir ülkenin ihraç edeceği malları sadece üretmesi yeterli olmayıp, bu malları dış piyasalara arz edip satabilmesi için, dünyanın politik ve ekonomik pazarlarında söz sahibi olmalıdır. Bu nedenle, ülkelerin dış satımlarını arttırmaları için dış ticaret politikalarını etki bir biçimde kullanmaları gerekmektedir.

2.1.3.1. Dış ticaret politikasının tanımı ve kapsamı

Dış ticaret politikası, ülkedeki bütün ekonomik faaliyetlerle yakından ilgili bulunmakta ve günlük yaşantımızın her döneminde etkisini göstermektedir. Örneğin, dış ticareti kısıtlayıcı bir hükümet politikası tüketicilerin ithal mallarına daha yüksek bir fiyat ödemelerine sebep olurken, liberal bir dış ticaret politikası uluslararası ihtisaslaşmanın sağlamış olduğu avantajlardan daha fazla yaralanılmasını mümkün kılmaktadır. Aynı şekilde izlenen dış ticaret politikası sonucunda ülke içi üreticiler ile ihracatçılar korunup bunların dış ülkelere daha fazla mal satmaları mümkün olabileceği gibi, bunun tam tersi de söz konusu olabilmektedir.

Dış ticaret politikasını, geniş ve dar anlamda olmak üzere ikiye ayırarak ele almakta yarar vardır. Geniş anlamda dış ticaret politikası, hükümetlerin ticaret ve üretim faktörleri akışlarının yönüne, bileşim ve hacmine müdahaleye yönelik tüm faaliyetleri olarak tanımlanabilmektedir. Dış Ticaret Politikası, sadece tarife politikasını değil, aynı zamanda hükümetlerin para ve maliye politikaları gibi genel ekonomi politikalarını da kapsamaktadır. Özellikle para ve maliye politikaları dış ticaret ve yatırımlara büyük ölçüde etkide bulunma özelliğine sahip olduğundan dış ekonomi politikası ile yakından ilgili olmaktadır. Örneğin, tam istihdam gibi dahili hedeflere ulaşmak için alınan ekonomik kararlar, aynı zamanda ülkenin dış ekonomik ilişkilerine de yansımaktadır. Bu açıdan dış ticaret, dış yardım, dış yatırım ve ödemeler dengesi ile ilgili olarak alınan kararlar bir taraftan milli gelirin artması, milli gelir dağılımı ve seviyesi üzerinde çeşitli etkiler yaratırken, diğer taraftan istihdam seviyesi, fiyatlar ve ülkenin diğer dahili ekonomi politikalarına yansımaktadır. Bu karşılıklı etkilerden dolayı ekonomi politikasını tamamen iç ve dış diye ayırmaya imkan yoktur.

Dış ticaret politikasını, hükümetlerin dış ticareti, iç ve dış yatırımları sınırlandırması, düzenlemesi, teşvik etmesi, veya bunlara yol göstermesi, olarak kabul edilirse, dar anlamda uluslararası ticaret politikası kavramına ulaşılmış olunmaktadır. Fakat bu anlamda dahi olsa, bu politikanın, ekonomi politikası ile olan yakın ilişkisini ihmal etmemek gerekir. Dış ticaret politikasını genel ekonomi politikasından ayırma olanağı olmadığından, bu politikanın genel ekonomi politikası ile tutarlı ve ona uygun olması doğaldır. Dolayısıyla dış ticaret politikasının genel ekonomi politikası ile tutarsızlık göstermeyecek şekilde ona uygun bir biçimde düzenlenmesi zorunlu olmaktadır (Karluk, 2003:132).

Hükümetler, çeşitli amaçları gerçekleştirmek için uluslararası ticarete müdahalelerde bulunmaktadır. Bu müdahalelerin altında ekonomik olduğu kadar, sosyal ve siyasal amaçlar da yatabilmektedir. İthalatın ulusal ekonomiye verebileceği zararlara karşı, gelişmiş sanayi ülkelerinde de büyük bir duyarlılık vardır. Bu konuda kamuoyu hükümetler üzerinde önemli bir baskı doğurmaktadır. Oysa piyasa ekonomisine dayalı bu ülkelerde benimsenen temel ekonomik felsefeye göre serbest rekabet, ekonomik etkinliğin zorunlu koşullarından birisi olmaktadır. Ancak özellikle ithalatla rekabet edemeyen iç üretici grupların baskıları sonucu hükümetler koruyucu önlemler almak zorunda kalmaktadırlar. Diğer yandan, az gelişmiş ülkeler de genellikle sanayileşme hızlarını arttırmak gibi amaçlarla dış ticaret üzerine çeşitli müdahalelerde bulunurlar. Devletin dış ekonomik ilişkilere müdahaleleri genellikle bu faaliyetlerin engellenmesi veya sınırlandırılması amacıyla yöneliktir. Örneğin, gümrük tarifeleri, kotalar, kambiyo denetimi vb. bu türdendir. Ancak bazen hükümetler müdahaleleri ile güdülen amaç, belirli ekonomik işlemlerin özendirilmesi biçiminde de olabilmektedir. İhracat veya genel olarak döviz kazandırıcı işlemlere yönelik hükümet politikaları çoğunlukla bu faaliyetlerin özendirilmesi biçiminde olmaktadır.

Dünya ekonomisinde büyük yeri olan ülkelerin dış ticaret politikaları, diğer ülkelere etki edebilmektedir. Örneğin, ABD'nin koyduğu gümrük vergisi, bu piyasaya mal ihraç eden ülkeleri güç durumda bırakarak onları da benzer önlemler alamaya zorlayabilmektedir. Böylece büyük ülkelerin başlattıkları dış ticareti sınırlandırıcı politikalar hızla çevreye yayılmakta ve dünya ekonomisini bir daralma sürecine getirebilmektedir. Bu ülkelerde dış ticareti dolaylı bir biçimde etkileyen işsizlik, enflasyonla mücadele vb. yurtiçi ekonomi politikaları da aynı sonucu doğurabilmektedir. Bu yüzden dünya ekonomisinin istikrarlı bir biçimde gelişebilmesi, büyük ülkelerin uyguladıkları iç ve dış ekonomik politikalarla yakından ilgilidir. Az gelişmiş ülkelerde ekonomik politikanın temel amacı kalkınma olduğundan, hükümetler dış ticarete geleneksel olarak yoğun müdahalelerde bulunmaktadır. Yani bu ülkelerde uluslararası ticaret politikası adeta ekonomik kalkınmanın bir aracı olmaktadır (Seyidoğlu, 2001:116-117).

2.1.3.2. Dış ticaret politikasının amaçları

Bir ülkede tam istihdamın sağlanması, az çok bir fiyat istikrarı, uyum bir büyüme ve adil bir gelir dağılımı şeklinde özetlenebilecek genel ekonomi

politikasının amaçları bulunmaktadır. Dış ticaret politikasının bunları tamamlayan amaçları ise şunlardır (Karluk, 2003:135).

a) Kendi Kendine Yeterlilik (Otarşı) : Tam anlamıyla kendi kendine yeterli bir ekonomi politikası izlenmesi, bir ekonominin tüm olarak uluslararası ticaret ve sermaye akışkanlarından soyutlanması anlamına gelmektedir. Bu kapsamda ihtiyaç duyulan her şey, ülke içinde üretilmeye çalışılmaktadır. Çağımızda bu anlamda bir dış ekonomi politikası amacı bulunmamaktadır.

b) Ekonomik Refah : Ülkelerin tamamen serbest dış ticaret ve karşılaştırmalı üstünlükler prensibine göre ihtisaslaşp, uluslararası iş bölümünden azami faydayı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik dış ticaret politikası, uluslararası ticaret konan kısıtlamaların kaldırılarak ticaretin genişletilmesine taraftar olmaktadır.

c) Ekonomik Korunma : Ekonomide ülke içindeki üreticileri dış rekabetten korumayı ve serbest rekabetin, ithalata kota ve tarifeler koyarak bir ölçüde ülke içindeki üreticiler için yıkım olmasını önlemeyi amaçlamaktadır.

d) Tam İstihdamı Sağlama : Bir ülkede tam istihdamın sağlanması, bir yerde ülke içinde iç dengenin sağlanması anlamına gelmektedir. Ülkede tam istihdamın gerçekleştirilmesi, dış ticaret politikası ile sağlanmaya çalışıldığında, uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri ülke içi ekonomik faaliyet seviyesine bağlı olarak sınırlanmakta veya teşvik edilmektedir.

e) Ödemeler Bilançosu Denkliğini Sağlama : Ülkelerin ödemeler bilançoları, bilindiği gibi uzun dönemde açık vermemektedir. Eğer ülkelerin bilançolarında açık varsa, bu açık bir süre sonra mutlaka kapatılmak zorundadır. Ödemeler bilançosu denkliğini sağlamaya yönelik dış ticaret politikası, tam istihdam ve büyüme gibi iç ekonomi politikası ile çakışabilmektedir.

f) Ekonomik Kalkınma : Günümüzde gelişme yolunda olan ülkeler, uluslararası ticareti kendi ekonomik kalkınmaları yönünde bir araç olarak kullanmak istemektedirler. Bu açıdan yeni kurulan genç sanayileri dış rekabetten korumak için ithalata tarife ve miktar kısıtlamaları koyarken, diğer taraftan kalkınmaları için gerekli yatırım malları ithalatlarını arttırmaktadırlar. Ayrıca ihracatı teşvik ederek ekonomik kalkınmanın dış finansmanını bu yoldan sağlamayı tercih etmektedirler.

g) Dış Piyasalarda Monopol Gücünden Yararlanma : Bazen dış ticaret politikasını amacı, ihraç edilen mallarla ilgili olarak uluslararası piyasalarda monopolcü duruma geçmek düşüncesi olabilmektedir. Bunun için ülke, tek üretici

olduğu ürünlerin dışarıya satışına sınırlandırmalar koymakta veya benzer malı üreten az sayıdaki öteki ülkelerle anlaşarak birlikte kartel kurma yoluna gidebilmektedir. Böylece uygulanacak aşırı yüksek fiyatlarla ticaret hadleri lehte değiştirilmeye çalışılmaktadır.

h) İç Ekonomik İstikrarın Sağlanması : İç ekonomik istikrarın bozulması, işsizlik veya enflasyonun artması şeklinde olmaktadır. İşsizlik içindeki ülkeler çalışma düzeyinin yükseltilmesi için dış ticaret politikasından yararlanmayı denemektedirler. Şöyle ki, gümrük tarifeleri ve kotalar koyarak toplam talebi yabancı mallardan yerli mallara doğru kaydırmaktadırlar. Ancak bu durumda karşı ülkenin ihracatı azalacağı için o ülkeye adeta işsizlik ihraç edilmiş olacaktır. Bunun gibi iç piyasada bazı malların arzının azalmış olması, iç fiyat artışlarına yol açarak bir enflasyon nedeni oluşturabilmektedir. Böyle bir durumda ise hükümetler, söz konusu malların ithalatını kolaylaştırarak, arz tıkanıklarını gidermekte ve fiyat istikrarını sağlamaya çalışmaktadır.

i) Hazineye Gelir Sağlamak : ithalat ve ihracat üzerine konulan bir takım vergiler özellikle az gelişmiş ülkelerde devlet hazinesi için önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır.

2.1.3.3. Dış ticaret politikasının araçları

Genel ekonomi politikasında olduğu gibi, dış ticaret politikasında da hükümetler değişik araçlar kullanarak uluslararası ticaret ve faktör hareketlerinin yönüne, bileşimine ve içeriğine müdahale etmektedirler. Fakat iç ekonomi politikası araçlarından farklı olarak dış ticaret politikasındaki araçların çoğu, diğer ülkeler ile yapılan anlaşmalar dolayısıyla büyük ölçüde etkilenmektedir. Dış ticaret araçları şunlardır;

a) Gümrük Tarifeleri : Ülkeler arasında serbest mal akışına konan en önemli kısıtlama çeşididir. Gümrük tarifeleri, ülke için yararlı olmayacak malların girmesine engel olmakta ve yeni kurulan, gelişmesini henüz tamamlayamamış genç sanayi dallarını dış rekabete karşı korumaktadır. Bu durumu, daha çok gelişme yolunda olan ülkeler hızlı bir şekilde sanayileşebilmek amacıyla uygulamaktadırlar (Karluk, 2003:136).

b) Tarife Dışı Araçlar : Gümrük tarifelerinin dışında genellikle döviz çıkışına yol açan işlemleri kısıtlamak için hükümetin tek taraflı kararı ile konulan müdahale önlemleridir. Bu kısıtlamalarının belli başlıcaları;

- Miktar Kısıtlamaları : Devletin ithalatı doğrudan doğruya belli bir miktarla sınırlandırmasına dayanan uygulamaları kapsamaktadır.

- Tarife Benzeri Faktörler : Bu faktörler de gümrük tarifeleri gibi ithalatı pahalılaştırıp yerli üretimin kârlılığını arttıran önlemlerdir.

- Görünmez Engeller : Bu önlemler devletin, halk sağlığı, çevre koruması veya kamu güvenliği gibi nedenlerle çıkartmış olduğu idari, teknik düzenlemeler veya standartları içermektedir.

- Gönüllü İhracat Kısıtlamaları : Bu kısıtlamalar ithalatçı ülkenin piyasasını bozduğu gerekçesi ile üretici ülkelerin mal ihracını sınırlandırmaya yönelik bir tür kota uygulamasıdır (Seyidoğlu, 2001:120-121).

c) İhracatı Teşvik İçin Mali Yardımlar : Bugün dünya üzerinde birçok ülkede hükümetler, bazı sanayi dallarının daha hızlı gelişmesi ve ürünlerinin dış pazarlarda rekabet gücü kazanabilmesi için gerek üreticiye gerekse ihracatçıya mali yardım yapmaktadırlar. Mali nitelikteki bu yardımlar, geniş anlamda vergi muafiyetleri, tercihli döviz kuru, ihracatta vergi iadesi, özel imtiyazlı hükümet anlaşmaları, dolaysız nakit ödemeleri şeklinde olmaktadır. Böylece dış pazarlara göre yüksek maliyetle üretim yapan sanayi kesim, tıpkı tarife ve tarife dışı korumada olduğu gibi korunmaktadırlar ve dış dünya ile olan maliyet dezavantajları ortadan kaldırarak ihracat imkanları sağlanmaktadır.

Uygulamada bu şekilde mali yardım ile desteklenen kesimlerde üretilen mallar uluslararası ticarete konu olduğunda, ihracatçı ülkeye bu mallar ithal edilirken o malın üretiminde veya ihracatında kendisine sağlanan mali yardıma karşılık gelen bir vergi alınmaktadır. Aslında ilkel ürünlerde ihracatı teşvik için mali yardımlar, GATT anlaşması ile bir anlamda yasaklanmıştır. Fakat buna rağmen günümüzde değişik şekillerde ihracatçılara ve ihracata yönelik üreticilere çeşitli mali yardımlar yapılmaktadır (Karluk, 2003:137).

d) Bağlı Ticaret : Bazen döviz tasarrufu sağlamak, serbest dövizle satılamayan düşük kaliteli yerli üretim malların ihracatını gerçekleştirebilmek, yabancı sermaye yoluyla büyük sanayi tesisleri kurmak gibi nedenlerle bağlı ticarete başvurulmaktadır. Bu tür ticaret çoğunlukla ülkelerarası anlaşmalara dayanmaktadır ve taraflardan birisi devlet kuruluşu niteliğinde olmaktadır. Daha önceleri sadece takas ve kliringden oluşan bağlı ticaret günümüzde, karşı-satın alım, geri-satın alım, dengeleme (offset) gibi değişik yöntemleri de kapsamaktadır.

2.1.3.4. Ödemeler bilançosu politikası

Ödemeler bilançosu politikası, hükümetlerin ödemeler bilançosunu dengede tutmak veya denge bozulur ise dengeye getirmek için yapmış olduğu tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Hükümetler, kısa dönemde ödemeler bilançosunu sağlayabilmek için diğer ülke veya kurumlardan borç para almak veya kendi uluslararası rezervlerini kullanarak ödemeler bilançosu açığını kapatmak zorundadırlar. Eğer yine ödemeler bilançosu açık veriyor ise o zaman daha köklü önlemler almak zorundadırlar. Bu önlemleri kısaca şöyle sıralayabiliriz;

- Milli parayı devalüe (revalüe) etmek,
- Uluslararası ekonomik faaliyetler üzerine döviz kontrolü koymak,
- Dış ticaret açık veriyorsa tarifeleri yükseltmek, diğer ithal kısıtlamalarını arttırmak ve ihracatın teşviki için mali yardımları çoğaltmak,

Bu önlemlerden her biri tek olarak kullanılabileceği gibi hepsi birlikte de uygulanabilmektedir (Karluk, 2003:133). Ödemeler bilançosundaki bir bozukluk, aynen gelir, istihdam ve fiyatlara yansımaktadır. Bu sebeple ödemeler dengesi politikası, gerek dış ekonomi politikası gerekse genel ekonomi politikası içinde önemli bir yere sahip olmaktadır. Dış ticaret politikasının araçlarından olan ödemeler bilançosu dengesi ile tam istihdam ve istikrarlı bir fiyat seviyesini amaçlayan iç denge politikasının amaçları arasında bir çatışma olmaktadır. Her iki amaca da aynı anda ulaşmak istendiği zaman değişik zorluklarla karşı karşıya kalınmaktadır (Karluk, 2003:133-134).

Ödemeler bilançosunu oluşturan kalemler çeşitli şekillerde gruplanmaktadır. Aşağıdaki tablo ülkemizdeki ödemeler bilançosu uygulaması göz önünde tutularak hazırlanmıştır ve ödemeler bilançosu kalemlerine kısaca değinilmektedir.

I. Cari işlemler hesabı : Ödemeler bilançosunun en temel hesabıdır. Cari işlemler hesabı mal ticareti, görünmez kalemler hesabı ve karşılıksız transferler olmak üzere üç kalem içermektedir.

A. Mal ticareti hesabı : Mal ticareti ihracat ve ithalat değerlerini göstermektedir. Görünür ticaret olarak nitelendirilmektedir. Uygulamada genel olarak mal ihracatı FOB (Güvertede teslim), mal ithalatı da CIF (Sigorta ve Navlun primi ödenmiş teslim) fiyatlarına göre kaydedilmektedir.

B. Uluslararası hizmetler hesabı : Hizmetler hesabı gözle görünmez bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenle görünmez işlemler de denilmektedir. Yabancı sermaye yatırımlarının gelir ve giderleri de hizmetler hesabı içerisinde yer

almaktadır. Ayrıca uluslararası hizmetler hesabı, dış turizm, işçi gelirleri, yabancı sermaye yatırımlarının gelir ve giderleri, uluslararası ulaşım ve transit ticaret hizmetleri, uluslararası bankacılık ve sigortacılık hizmetleri, diğer özel hizmetler ve kamusal hizmetler gibi kalemlerden oluşmaktadır.

Tablo 2.1. Ödemeler bilançosu cetveli

	Cari Yıl
I. CARİ İŞLEMLER HESABI	
A. Mal Ticareti	
İhracat	
İthalat	
1. Dış Ticaret Dengesi	
B. Uluslararası Hizmetler Hesabı (Görünmez Kalemler)	
Dış Borç Faiz Ödemeleri	
Turizm ve Dış Geziler (Net)	
İşçi Dövizleri	
Kâr Transferleri	
Proje Kredileri Hizmet Ödemeleri	
Uluslararası Bankacılık ve Sigortacılık Hizmetleri	
C. Karşılıksız Transferler Hesabı	
2. Cari İşlemler Bilançosu	
II. SERMAYE HESABI	
A. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri	
Özel	
Kamusal	
B. Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri	
Özel	
Kamusal	
C. Dış Borç Taksit Ödemeleri	
III. RESMİ REZERVLER HESABI	
A. IMF	
B. Resmi Rezervler	
Altın	
Döviz	
IV. NET HATA ve NOKSANLAR HESABI	

C. Karşılıksız transferler hesabı : Özel transferler niteliğinde, özel hesabın yabancı ülkelere gönderdikleri hediyeler, yaptıkları bağışlar, ve hükümetlerin yabancı ülkelere yaptıkları bağış niteliğindeki kalkınma kredileri, ilaç, gıda, giyecek yardımları, uluslararası kuruluşlara yapılan ödemeler bu hesaba girmektedir.

II. Sermaye hesabı : Sermaye hesabına yeni borç ihracı ya da eski borçlarla ilgili olarak yapılan ödemelere bağlı olarak ülke sakini olmayanlardan elde edilen gelirler ya da ülke sakini olmayanlara yapılan ödemeler kaydedilmektedir.

A. Kısa vadeli sermaye hesabı : Vadesi bir yıldan kısa olan özel ve resmi uluslararası sermaye hesabı bu kalem içinde incelenmektedir. Bu hesap kapsamına genelde vadesi 30, 60, 90 günlük ticari bonolar, finansman bonoları, ihracat kredileri, mevduat sertifikaları gibi hesaplar girmektedir.

B. Uzun vadeli sermaye hesabı : Vadeleri bir yıldan uzun olan hazine bono ve tahvillerini yabancı ülke sakinlerine satarak hazinenin elde ettiği sermaye girişini ifade etmektedir. Buna karşın ülkemiz sakinlerinin yabancı şirket ya da hükümetlerin ihraç ettiği borcu satın alarak ülkemizden bir sermaye çıkışı da bu kalemde yer almaktadır.

C. Dış borç taksit ödemeleri : Yabancı ülkelere yapılan dış borç ödemelerinin bulunduğu bir kalemdir.

III. Resmi rezervler hesabı : Bu hesap ödemeler bilançosunun otonom kalemleriyle ilgili olarak ortaya çıkan dengesizliği gidermek için Merkez Bankası'nın dış rezervlerindeki değişmelerini göstermektedir. Resmi denkleştirme hesabına cari hesap ve sermaye işlemlerinden kaynaklanan net altın ve döviz gelir ve ödemeleri kaydedilmektedir.

IV. Net hata ve noksanlar hesabı : Daha önceki bilanço hesaplarında bir hata oluşmuşsa veya kayıtlarda her hangi bir şekilde eksiklik ya da unutma olmuşsa bu hesapta düzeltilmektedir.

2.1.3.5. Dış yatırım politikası

Bu politika uzun dönemli sermaye yatırımları ile ilgili kararları kapsamaktadır. Bu yatırımlar, uluslararası özel dolaysız yabancı sermaye yatırımları ile uluslararası uzun dönemli portföy yatırımları olarak başlıca iki kısma ayrılmaktadır.

Uluslararası dolaysız yabancı sermaye yatırımı, uluslararası bir sermaye transferi olmakla birlikte aynı zamanda teşebbüs, teknolojik risk taşıma ve organizasyon aktarımı da sağlamaktadır. Günümüz ekonomilerinde oldukça önemli bir yer tutan uluslararası yatırım ve üretim yapan çok uluslu şirketlerle ilgili dış ekonomi politikası kararları da dış yatırım politikasına girebilmektedir. Çünkü çok uluslu şirket yatırımları bir çeşit özel dolaysız yatırımlar olmaktadır. Bunun dışında diğer uluslararası sermaye hareketleri arasında, hisse senedi ve tahvil ihraç etmek, tanınmış hisse senedi ve tahvilleri uluslararası piyasalarda satın alıp satmak olabilmektedir (Karluk, 2003:134).

2.1.3.6. Dış yardım politikası

Dış yardım politikası, hükümetten hükümete olan ve yardım alan ülkede alt yapının kurulması, ekonomik kalkınmanın sağlanması veya askeri savunmanın gerçekleştirilmesini içeren hükümet borç ve hibelerini kapsamaktadır. Dış yardım politikası, diğer dış ticaret politikalarından çok daha sonra ortaya çıkmıştır. Günümüzde gelişme yolunda olan ülkelere yapılan kalkınma yardımları dış yardım politikası içerisinde önemli bir yere sahip olmaktadır (Karluk, 2003:134-135).

2.1.3.7. Uluslararası ticaret rejimleri

Ulusal sınırları aşarak ülkeye giren mallar kural olarak o ülkenin normal gümrük rejimine tabi olmakta ve bu mallardan tarife cetvellerinde öngörülen oranlarda vergi alınmaktadır. Bununla birlikte, bir kısım mallar vardır ki taşıdıkları özellik dolayısıyla, bunlara ülkenin normal gümrük rejimi uygulanmamaktadır. Örneğin, işlemlerin yapılışı farklı olduğu gibi bir kısımdan gümrük vergisi de alınmamaktadır.

a) Geçici ithal ve geçici ihraç : İleride tekrar yurt dışına çıkartılmak üzere ülkeye giren mallara uygulanabilen bir rejim, geçici kabul ve geçici ithal rejimidir. Bu rejim altında mallardan bir gümrük vergisi de alınmaz. Adı geçen rejimin tersi ise geçici ihraç rejimidir. Burada da dışarıya ihraç olunan malların bir süre sonra tekrar ülkeye geri getirilmesi söz konusu olmaktadır. Genellikle, onarılacak veya değerlendirici bir işlem görecektir yabancı mallar, büyük inşaatlarda kullanılmak üzere kiralanmış yabancı alet ve makineler, sergi ve fuarlarda gösterilecek eşyalar, ticari örnekler vs. gibi mallar geçici ithal rejiminden yararlandırılmaktadır. Geçici ihraç rejiminde söz gelişi, eritilmek üzere ülkeden çıkartılan madenlerin dışarıda külçe haline dönüştürülüp tekrar ana ülkeye geri getirilmesi örnek gösterilebilmektedir.

Geçici kabul rejiminin bir benzeri ise geri ödeme sistemidir. Burada tekrar yurt dışına çıkartılmak üzere ithal olunan mallara, ülkeye girişleri sırasında normal gümrük tarifeleri uygulanmaktadır. Daha sonra bu vergi ve resimler söz konusu malların ihracı sırasında geri ödenmektedir. Alınan vergiler bir süre sonra iade edileceğinden sistem bütçe gelirlerinde istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Ayrıca ticari sermayenin geçici bir süre de olsa gümrük idarelerinde yatırılması, işletmeler bakımından finansman güçlükleri doğurabilmektedir. Bundan başka, girişte ve çıkışta hesaplanan vergi miktarlarının farklı olabilmesi de bu güçlükleri arttırmaktadır.

b) Serbest bölgeler : Serbest bölgeler, ülkenin siyasal sınırları içinde bulunmakla birlikte gümrük hattının dışında sayılan ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerleridir. Ülkede uygulanan sınai, ticari ve mali konulara ilişkin yasal ve idari düzenlemeler bu bölgelerde kısmen ya da tümüyle geçerli değildir, ayrıca ticari ve sınai faaliyetler için daha geniş teşvikler sağlanmaktadır. Serbest bölgeler, yürütülen ekonomik faaliyetlerin ana niteliğine göre “serbest ticaret bölgeleri” veya “serbest üretim bölgeleri” biçiminde olabilmektedir. Birincisi daha çok ticaret amaçlıdır; buralarda stoklanan veya bekletilen mallar daha sonra alıcı ülkelere gönderilmektedir. Serbest üretim bölgeleri ise genellikle hafifi sanayi mallarının üretim veya montajının yapıldığı yerlerdir. Temel amaç vergi ve öteki kısıtlamalara konu olmadan bu bölgelerde üretimin çekiciliğini arttırmak ve ülke ihracatını geliştirmektir. Onun için bu yerlere bazen “ihracat işleme alanları” da denilmektedir. Ayrıca, içinde kurulduğu ülkenin ucuz işgücü veya doğal kaynaklarından yararlanmak üzere, bu yörelere yabancı sermaye işletmelerinin de ilgi duyması beklenmektedir. Üretime dönük serbest bölgeler Güney Kore, Taiwan, Brezilya, Endonezya, Çin başta olmak üzere yeni sanayileşmekte olan ülkelerde yaygındır. Üretim ve ihracat ülkemizdeki serbest bölgeler için de temel amaçlardan olmaktadır.

Serbest bölgelerin bir diğer şekli de Serbest Limanlar’dır. Ülkenin önemli ticaret yolları üzerinde kurulan serbest limanlar ithalat, ihracat, reeksport, ve transit ticaret gibi faaliyetler için serbestleştirilen yerlerdir. Buralarda da normal gümrük rejimleri uygulanmamaktadır. Serbest limanlar, denize kıyısı bulunmayan kara ülkelerinin açık deniz ticaret yollarına çıkışını sağlamaları açısından büyük önem taşımaktadır.

c) Antrepolar : Yabancı malların, tarife ödemediği gümrük makamlarının denetimi altında uzunca bir süre muhafaza edilmesine yarayan kapalı alanlardır. Doğrudan gümrük idareleri tarafından işletilirse, “gerçek antrepo”, özel kişiler tarafından işletilirse de “fiktif antrepo” adını almaktadır. Antrepoda saklanmak üzere ülkeye giren mallardan da gümrük vergisi alınmamaktadır. Ancak söz konusu mallar daha sonra ev sahibi ülke tarafından ithal edilirse normal gümrük rejimi uygulanmaktadır. Serbest bölgeler deniz ticareti, antrepolar ise karayolu ticareti bakımından önem taşıyan uygulamalardır. Antrepolar dış ticarete büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Bu sayede örneğin, ithalatçı malı yerine görme ve istediği miktarlarda azar azar ithal etme olanağı elde etmektedir. İhracatçı da malı piyasaya sürmek için

en uygun zamanı buluncaya kadar bekleyebilmektedir. İthalatçı, ayrıca bölümler halinde ithalat yapabileceğinden gümrük vergisinin tümünü bir defada ödeme zorunluluğundan kurtulmaktadır.

d) Transit taşımacılık : Bir ülkeden diğerine gönderilen malların yol üzerinde üçüncü ülke sınırları arasından geçmesidir. Günümüzde transit taşımacılıkta ana ilke geçiş serbestisidir. Oysa geçmişte, transit taşınan eşyadan da gümrük vergisi alınmaktadır. Transit taşımacılığı düzenleyen çok yanlı anlaşmaların başında 1959 tarihinde Cenevre’de imzalanan TIR (Transit International Routier) sözleşmesi gelmektedir. Buna göre, transit mallar hiçbir vergi, resim ve harç ödenmeden üçüncü ülke sınırları arasından taşınmaktadırlar. Yakın Geçmişte Avrupa ile Ortadoğu arasındaki artan karayolu ticareti dolayısıyla Türkiye transit taşımacılıkta bir köprü durumuna gelmişti. Transit taşımacılık genellikle “transit ticaret” ile karıştırılmaktadır. Transit Ticaret Türkiye’deki bir firmanın ülkenin döviz rezervlerini kullanarak Almanya’dan satın aldığı malları, üçüncü bir ülkeye, söz gelişi İran’a satması şeklinde, ülke sınırları dışında gerçekleştirilen bir ticaret şeklidir. Ülkeye döviz kazancı niteliği dolayısıyla dış ticaret mevzuatımızda belirli koşullar altında transit ticarete izin verilmektedir.

e) Sınır ve kıyı ticareti : Ülkenin ortak kara ve deniz sınırı olan devletlerle yaptığı, genellikle özel bir rejime tabi olan bir ticaret şeklidir. Komşu ülkeler arasında varılan karşılıklı anlaşmalarla düzenlenmektedir. Sınır ve kıyı ticareti öncelikle, sınırın iki yakasındaki bölge halkının ihtiyacını karşılama amacına yöneliktir. Ülkemiz de sınır ticaretini, sınır ve kıyı illerinde yerleşik bulunan tüzel kişilerle, o yörelerde oturan gerçek kişiler yapabilmektedir. Bu tür ticarete ihraç belgesi ve ithalat belgesi aranmaz, gümrük giriş ve çıkış beyannameleri düzenlenmez. Sınır ticareti, ülkemizde ilgili illerin valilerinin denetimi altında yürütülmektedir.

f) Bedelsiz ithalat : Ülkemizde de uygulanan bedelsiz ithalat rejimi, genellikle ticari bir nitelik taşımamaktadır. Örneğin yurtdışında çalışan Türk işçilerinin veya kamu görevlilerinin buradaki kazançlarıyla satın aldıkları mesleki araç, gereç veya kişisel malların (naklihaneye), gümrüksüz veya gümrüklü olarak ülkeye ithaline olanak veren özel bir ithal rejimidir. Bu rejimden ülkeye giren mallar arasında otomobil geleneksel olarak önemli bir yer tutmaktadır. Diğer bir deyişle, yurt dışında çalışanlara, belirli koşullar altında, dışarıda satın aldıkları otomobillerini, dönüşlerinde-gümrük vergisi ödenerek-yurda getirme izni verilmektedir. Buradaki

“bedelsiz” kavramı söz konusu malların ithali için Türkiye’den yurt dışına bir döviz transferi yapılmamış anlamına gelmektedir. Yani bunlar dışarıda kazanılan gelirlerle satın alınmaktadır. Bu kanaldan giren malların ülke içinde mal arzını bollaştırarak enflasyonu önleyici etkide bulunacağı düşünülmektedir. Fakat diğer yandan yerli üretimin bundan zarar görme olasılığı da vardır (Seyidoğlu, 2001:125-126).

2.1.4. Dış Ticaretin Ekonomik Kalkınmadaki Rolü

Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi, uzun dönemde sürekli ve yüksek bir milli gelir artış hızı yakalamakla mümkün olabilir. Bu süreçte, diğer faktörler arasında özellikle dış ticaretin önemli roller üstlendiği akademik çevrelerde genel kabul gören bir görüştür. Bu açıdan bakıldığında, iktisadi kalkınmanın temel dinamiklerinin anlaşılabilmesi için, dış ticaret ve milli gelir artışları arasındaki ilişkinin açıklığa kavuşturulması büyük önem arz etmektedir (Örnek, 2004:112).

Üretim fonksiyonu dikkate alındığında, milli gelir artışının, faktör girdileri (kapital, emek, toprak gibi) ve/veya toplam faktör verimliliği (TFV) artışlarının sonucu olduğu görülecektir (Örnek, 2004:113). TFV’de, teknolojik ilerlemenin uzun dönem büyüme etkilerini ve kaynakların etkin dağılımından, teknik ve ölçek etkinliğinden kaynaklanan kısa dönem etkinlik artışlarını içermektedir. Diğer bir deyişle, dış ticaret sonucu ortaya çıkan teknolojik değişim milli gelir artış hızını etkilerken, kısa dönem etkinlik artışları yalnızca milli gelir düzeyini etkileyecektir. Dış ticareti milli gelire bağlayan mekanizmanın, dış ticaretin TFV’yi ve TFV’nin de milli geliri etkilemesi şeklinde dolaylı bir mekanizma olduğu görülmektedir.

Dış ticaret-milli gelir konusunda ortaya atılan farklı görüşleri beş ana başlık altında toplamak mümkündür. Şayet dış ticaret milli geliri etkiliyorsa, aşağıda belirtilen etkilerden en az birine yol açıyor demektir: (i) dış ticaret, üretim faktörlerinin sektörler arası dağılımını yeniden düzenleyerek etkinlik kazançları sağlar- *kaynak dağılımı etkisi*; (ii) dış ticaret yurtiçi rekabeti arttırarak verimlilik artışına yol açacaktır- *disipline edici ithalat hipotezi*; (iii) dış ticaret piyasa hacmini arttırarak yerli üreticilerin ölçek ekonomilerinden yararlanmalarını sağlayacaktır- *ölçek ekonomileri etkisi*; (iv) dış ticaret yurtiçi ikamesi olmayan yatırım ve ara mallarının temin edilmesini sağlayarak kapasite kullanım oranlarının artmasına ve böylelikle verimlilik artışına yol açacaktır- *girdi sağlama etkisi*; (v) dış ticaret ülkeler arası ve sektörler arası bilgi akışını kolaylaştırarak teknolojik ilerlemeye katkıda bulunur- *teknoloji yayma etkisi* gibi (Örnek, 2004:113).

2.1.4.1. Dış ticaret ve kaynak dağılımı etkisi

Dışa açılmanın doğrudan etkilerinden birisi, kaynak dağılımı üzerindeki etkisidir. Dış ticaret, kaynakların ülkenin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre tekrar dağıtımına yol açarak milli gelire etki eder (Örnek, 2004:113-114). Fakat bu etkinin gelir seviyesi mi yoksa büyüme hızı üzerinde mi olacağı, büyüme modelinde yer alan teknolojik değişme varsayımına bağlıdır. Şayet teknoloji, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi (KÜT)'nde olduğu gibi, sabit kabul edilirse, dış ticaret, kaynakların etkin kullanımından doğan kısa dönemli kazançlar sağlayarak yalnızca gelir düzeyini etkiler. Bununla birlikte, kaynak dağılımı etkisini yalnızca statik KÜT çerçevesinde değerlendirmek yanıltıcı olabilir. Bunun yanında Dinamik Karşılaştırmalı Üstünlükler'i de dikkate almak gerekir. Zira, teknolojinin sabit olduğu varsayımına dayanan statik KÜT'si, gerçek hayatta gözlenen, bazı ülkelerin belirli mallardaki teknolojik üstünlüklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Grossman and Helpman, 1992:177). Teknolojinin içsel kabul edildiği dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, dış ticaretten doğan kaynak kullanım etkisi uzun dönem büyüme hızını etkileyebilmektedir.

Geleneksel dış ticaret teori (KÜT)'sinde, dış ticaret önündeki engeller kaldırıldığında kaynaklar ülkenin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre dağıtılacağından statik etkinlik kazançları sağlanacaktır ve böylece gelir düzeyi artacaktır. Diğer taraftan, gelir, tasarruf kapasitesinin en önemli belirleyenlerinden birisi olduğundan kaynak dağılımı etkisi yüksek yatırım miktarı sağlayacaktır. Adam Smith'in uzmanlaşma teziyle birlikte düşünüldüğünde, bu mekanizma, literatürde yer alan "dış ticaret kalkınmanın motorudur" tezinin dayanak noktasıdır. Fakat, yukarıda da belirtildiği gibi, kaynak kullanım etkisi yalnızca gelir düzeyini arttırıcı rol oynamakta, kalkınma için ön şart olan uzun dönem büyüme oranı üzerinde bir etkisi yoktur. Buna ek olarak, bahsedilen etkinin pozitif katkı sağlaması aynı zamanda üretim faktörlerinin sektörler arası geçişinin her hangi bir şekilde engellenmediği ve tam istihdamın geçerli olduğu varsayımlarına dayanır. Aksi takdirde, dış ticaret, ülke ekonomisinin üretim transformasyon eğrisi içerisinde bir noktaya gerilemesine ve kısa dönem büyüme hızının azalmasına yol açabilir.

Daha önce belirttiğimiz gibi, statik KÜT'si, dış ticaret-büyüme arasındaki ilişkide kaynak dağılımı etkisinin önemini tam olarak yansıtamaz. Grossman and Helpman (1992:144-152), dinamik karşılaştırmalı üstünlüklerin geçerli olduğu (modelde teknoloji içsel olarak belirlenir) durumda, dış ticaretin büyümeyi olumlu

veya olumsuz etkilemesinin, dışa açılma ile birlikte kaynakların aktarılacağı sektörlerin özellikleriyle yakından ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Kısaca belirtmek gerekirse, Grossman ve Helpman'a göre, şayet dış ticaret sonucu kaynaklar düşük teknoloji sektöründen ileri teknoloji sektörüne kayarsa (ki bu sektör, modelde ölçeğe göre artan getiriye oluşturan sektördür) uzun dönem büyüme artacak aksi takdirde yavaşlayacaktır. Her ne kadar konuyu farklı modeller çerçevesinde incelemişlerse de, Young (1991) ve Redding (1997)'de benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Özetle, dış ticaretin statik kaynak kullanım etkisi pozitif olsa dahi, şayet ülkeler düşük teknoloji, kalifiye olmayan emek gerektiren sektörlerde yoğunlaşmışlarsa, bu ülkelerin gelirleri dış ticaret sonucu ortaya çıkacak olan büyüme hızlarındaki azalma ile birlikte azalacaktır.

Gelişmekte olan ülke (GOÜ)'lerin iktisadi yapılarından kaynaklanan kendilerine has özelliklerini, dış ticaretin kaynak dağılımı etkisi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenirken dikkate almak gerekir. Zira, teorik literatürde dış ticaret-gelir arasında kurulan mekanizmanın, GOÜ'ler için her zaman geçerli olamayacağını ve hatta olumsuz sonuçlar doğuracağını ileri süren görüşler vardır. Bu görüşler temelde, üç farklı nedenden dolayı, dış ticaret kazançlarının ticarete katılan ülkeler arasında eşit dağıtılmadığı tezine dayanmaktadır (Subasat, 2004:61-110). Bunlardan birincisi "*Singer-Prebisch tezi*" olarak bilinir. Kısaca belirtmek gerekirse, bu teze göre, dış ticaret hadleri uzun dönemde az gelişmiş ülkelerin aleyhine işlemekte olduğundan, karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşmadan elde edilen kazançlar teoride öngörüldüğü gibi eşit dağıtılmamaktadır. Haliyle, dışa açılma, GOÜ'lerin uzun dönem kalkınma çabalarını olumsuz etkileyecektir.

Üçüncü neden olarak, dinamik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre uzmanlaşmadan elde edilecek kazançların teknolojik üstünlüğe bağlı olmasıdır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, KÜT'sine göre uzmanlaşmadan doğan kazançlar kısa dönem etkinlik kazançlarıdır ve yalnızca gelir düzeyini etkiler. Ayrıca, ampirik literatür bu kazançların çok düşük olduğunu göstermektedir (Havrylyshyn, 1990:2).

Yeni büyüme teorileri, dış ticaretin kaynak dağılımı etkisinin, ekonomik büyümeyi arttıracığından dolayı, çok büyük kazançlara yol açabileceğini göstermektedir. Ancak, yukarıda bahsettiğimiz gibi, uzmanlaşma, teknoloji yoğun malları üreten sektörlerde olursa bu kazançlar sağlanabilir. Bu açıdan bakıldığında, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin dışa açılmadan olumsuz etkileneceği söylenebilir. Şöyle ki, GOÜ'ler teknoloji üretiminde yetersiz olduklarından dolayı,

dışa açılma ile birlikte, düşük kalifiye emek isteyen, düşük gelir ve düşük teknoloji mallarında uzmanlaşacaklar ve haliyle büyüme hızları yavaşlayacaktır.

2.1.4.2. Disiplin edici ithalat hipotezi

Dışa açılma yurtiçi piyasalardaki rekabeti arttıracığından ekonominin verimliliğini artırır ve bunun sonucu olarak gelir artışlarına neden olur. Bu görüş, Levinsalın (1993) tarafından “*disiplin edici ithalat hipotezi*” olarak adlandırılmıştır. Bu hipoteze göre, yerli piyasalar uluslararası rekabete açıldığında, oligopolistik yapıya sahip olan yerli endüstriler rekabete zorlanacak ve böylelikle yerli firmalar oligopol kârlarını azaltırken üretim miktarını arttıracaklardır.

Literatürde yer alan ve serbest ticareti savunan iktisatçılar tarafından sıkça tekrar edilen yaklaşıma göre, dışa açılma ile birlikte artan rekabet, X etkinliği (X-efficiency) kazanımlarına yol açacak ve milli geliri arttıracaktır. Şöyle ki, korunan endüstrilerde, firmaların maliyetlerini en aza indirebilmek için gayret göstermelerini gerektirecek çok fazla neden yoktur. Piyasalar uluslararası rekabete açıldığında, yerli firmalar piyasada kalabilmek için yönetim şekillerinde, istihdam ettikleri kapital ve emeğin kalitelerinde iyileştirmeye gitmeye zorlanacaklardır (Greenaway and Millner, 1993). Dışa açılmayla ortaya çıkan bu kazanımlar X-etkinliği kazanımları olarak adlandırılır. Kalitede sağlanacak olan bu iyileştirmeler ancak araştırma geliştirme (Ar-Ge) ve eğitime yapılacak yatırımlarla başarılabilirdiğinden, X-etkinliği kazanımları dinamik kazanımlardır. Bunun sonucu olarak ekonomide verimlilik ve haliyle uzun dönem büyüme hızı artacaktır. Her ne kadar bu görüşler teorik bir model çerçevesinde sunulmamış olsalar dahi, dış ticaretin uzun dönem büyüme hızını arttıracığına dair ileri sürülen en önemli görüşlerdendir. Yeni büyüme teorilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, bu görüşlere beklenen teorik bir çerçeve de kazandırılmıştır.

Yeni büyüme literatüründe, artan rekabetin ekonomik büyümeyi hızlandıracağı ve bu etkinin rekabet sonucu benzer araştırma sayısının azalmasından kaynaklandığı gösterilmiştir. Dış ticaretin olmadığı durumda, monopolistik ve oligopolistik karların yüksek olmasından dolayı, araştırmacıların farklı dizaynlar üzerinde çalışmalarını için bir sebep olmayacak ve araştırma fonları aynı dizaynların üretimi için kullanılacaktır. Dışa açılma ile birlikte artan rekabet karşısında, araştırma fonları farklı dizaynlara yönelecek ve büyüme artacaktır (Romer, 1990, Rivera-Batiz ve Romer 1991, ve Grossman ve Helpman, 1992). Bununla birlikte,

Rodrik (1991), artan rekabetin firmaları Ar-Ge harcamalarını azaltmaya iteceğini ve büyümenin olumsuz etkileneceğini öne sürmüştür. Şöyle ki, korunan endüstrilerde firmaların piyasa payları nispi olarak yüksek olacağından dolayı, firmalar Ar-Ge'ye yatırım yaparak maliyetlerini düşürme imkanı bulacaklardır. Diğer bir deyişle, koruma, firmaların piyasa paylarını arttırdığı ölçüde verimlilik artışına yol açacaktır.

Disipline edici ithalat hipotezi GOÜ'ler açısından değerlendirebilmek için birkaç konuya açıklık getirmek gerekir. Birincisi, gelişmekte olan ülkenin asgari düzeyde de olsa kalkınmayı başarmış olması gerekir, aksi takdirde rekabetin olumsuz etki doğuracağı açıktır. Bu seviyeyi yakalamış olan GOÜ'lerde, oligopolistik piyasa yapısının ve aşırı etkin kayıplarının olduğu literatürde yer alan ve genel kabul gören görüşlerdendir (Lee, 1992). Bu açıdan bakıldığında, dış ticaretle gelen X-etkinliği kazançları GOÜ'lerin kalkınmalarına önemli katkılar sağlayabilir. Fakat, burada dikkat edilmesi gereken husus, GOÜ'lerin nispi olarak az da olsa teknoloji üretebilir seviyeye gelmiş olmalarının gerekliliğidir. Yeni büyüme teorilerinde gösterildiği gibi, rekabet artışının olumlu büyüme etkileri, rekabetin yerli ekonomide teknoloji üretimini arttırıyor olmasına bağlıdır. Kısaca belirtmek gerekirse, aşırı olmamak kaydıyla, rekabet kalkınma da olumlu etkiler yapabilir.

2.1.4.3. Ölçek ekonomileri etkisi

Dış ticareti ekonomik büyümeye bağlayan üçüncü kanal ölçek ekonomilerinden geçmektedir. Bu görüşe göre, dış ticaret yerli piyasaların ticaret hacmini genişletir ve üretim maliyetlerinin düşmesini sağlar. Koruma kârlılığı arttıracığından, piyasaya çok sayıda firma girecektir ve bu durumda her bir firma, optimum ölçeğin altında üretim yapmak zorunda kalacaktır. Bunun yanında, kapalı ekonomilerde piyasanın küçük olması bir çok endüstride optimum, ölçekte üretim yapmaya imkan vermemektedir. Bu nedenlerden dolayı, kapalı ekonomiler çok sınırlı bir mal grubu üzerinde yoğunlaşmak zorunda kalacaklardır. Dış ticaret piyasa hacmini genişlettiği takdirde, firmalar üretim ölçeklerini ve ürün çeşidini arttıracaklarından ekonomide verimlilik kazançları sağlanacaktır.

Buna karşın, Tybout (1992, 2000) ve Rodrik (1992) ölçek ekonomileri etkisinin analitik olarak çok zayıf olduğunu ileri sürmüşlerdir. Zira, bahsedilen etki, üretimde artan verimlerin ve piyasaya giriş çıkışın serbest olduğu varsayımına dayanmaktadır. Korunan sektörler genellikle imalat sanayi sektörleridir ve artan verimlerde imalat sanayinde gözlenir. Böyle olunca, dışa açılmayla birlikte bu

sektörlerde genişleme olması beklenemez. Daha da önemlisi, ölçek ekonomileri etkisi, firmalar optimum ölçeğe ulaştığında ortadan kalkacaktır.

Taylor (1994), Grossman ve Helpman (1991) ve Rivera-Batiz ve Romer (1991), dış ticaretin başlamasıyla birlikte piyasa hacminin artması sonucu, Ar-Ge yatırımlarının artacağını ve haliyle büyüme oranının yükseleceğini göstermişlerdir. Rivera-Batiz ve Romer (1991)'in lab-equipment modelinde, ticaretle birlikte ara girdilere olan talep iki katına çıkmakta ve bu Ar-Ge sektörünün kârlılığını arttırmaktadır. Bunun sonucu olarak, Ar-Ge sektörü daha çok yeni dizaynlar üretecektir. Her ne kadar dışa açılma ile birlikte ölçek ekonomilerinden faydalanılacağı ve bunun da büyümeye katkı sağlayacağı (yeni büyüme teorilerinde) gösterilmişse de, ölçek ekonomilerinin varlığı aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde koruma politikalarının uygulanmasının en önemli gerekçeleri arasında yer almaktadır. “Bebek endüstriler” tezi olarak bilinen görüşe göre, GOÜ’ler endüstri yapılarını yeni oluşturmaya başladıklarından dolayı, firmalar optimum ölçeğe ulaşmaya kadar korunmalıdırlar ki maliyetlerini azaltma imkanı bulsunlar. Aksi takdirde, dış rekabet bu endüstrilerin gelişimini engeller. Bu görüşün geçerliliği, farklı açıdan da olsa yeni büyüme teorileri tarafından da doğrulanmıştır.

2.1.4.4. Girdi sağlama etkisi

Dış ticaretin gelir üzerindeki bir diğer önemli etkisi yerli ikamesi olmayan ve üretim için zaruri olan kapital ve ara mallarının elde edilmesini mümkün kılmasından kaynaklanmaktadır. Nishimizu ve Robinson (1986)'un belirttiği gibi, döviz sıkıntısı, bir çok kapital ve ara mallarının yerli ikamesinin olmayışı ve bu malların ancak ithalatla elde edilebilir olması, koruma politikaları uygulayan gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliklerindedir. Bu açıdan bakıldığında, koruma politikaları bu girdilerin miktarını sınırlandıracak veya onları daha pahalı hale getireceğinden milli gelir düzeyini etkileyecektir. Dış ticaret bu engelleri ortadan kaldırma vasıtası olarak ara mallarının maliyetini düşürecek ve verimlilik artışı sağlayacaktır (Örnek, 2004:118). Quah ve Rauch (1990) bu görüşleri teorik bir model çerçevesinde sunmuşlar ve dışa açılma sonucu ara mallarının sayısındaki artışın uzun dönem büyümeyi arttıracığını göstermişlerdir. Şöyle ki, kapalı ekonomi üretim için gerekli çok sayıda ara mallarını üretmek zorunda olduğundan darboğaza girecektir. Dış ticaretin serbestleşmesi, bu ülkenin darboğazdan çıkmasına ve haliyle dış ticaretin olmadığı duruma göre daha hızlı büyümesine yardımcı olacaktır.

Rivera-Batiz ve Romer (1991), dışa açılmayla birlikte ortaya çıkan girdi artışının milli gelir düzeyini mi yoksa büyüme hızını mı etkileyeceğinin, bu ara ve kapital mallarının bilgi içerikli (knowledge-embodied) olup olmamasına ve bu malların hangi sektörlerde kullanılacağına bağlı olarak değişeceğini göstermişlerdir. Şayet girdiler Ar-Ge sektöründe kullanılıyorsa, ülkelerarası bilgi akışının olup olmamasına bakmaksızın, dış ticaret uzun dönem büyümeyi arttıracaktır. Fakat bu girdiler nihai mal üretiminde kullanılıyorsa yalnızca gelir düzeyini arttıracaklardır. Ancak bu girdilerle birlikte aynı zamanda know-how akışı da sağlanıyorsa ve ülkeler arasındaki benzer araştırma sayısı fazla ise, ticaretin girdi sağlama etkisi uzun dönem büyümeyi arttıracaktır.

2.1.4.5. Teknoloji yayma etkisi

Teknolojik bilgi ithalatla olduğu kadar ihracatla da kolaylıkla gelebilir. Dünya piyasalarında ticaret yapan ülkeler ve yerli sanayiciler sürekli olarak yeni ürünler ve üretim tekniklerini öğrenecekler ve ülkenin bilgi stokunun artmasına yardımcı olacaklardır. Bu açıdan bakıldığında, ticaret sayesinde kurulan iş ilişkileri diğer öğrenme yollarına oranla çok daha etkin bir öğrenme yoludur (Grossman ve Helpman, 1992:165-166). Ticaretin bu etkisi uzun zamandır bilinmesine karşın ilk defa Feder (1982) tarafından formüle edilmiştir. Daha sonra Grossman ve Helpman (1992) bu etkinin uzun dönem veya kısa dönem gelir artışlarına yol açmasının yayılma etkisinin yerli ekonomi içerisinde mi yoksa uluslararası düzeyde mi gerçekleştiğine bağlı olduğunu göstermişlerdir.

Feder (1982) modelinde, dış ticaretle büyüme arasındaki ilişki ihracat sektörünün diğer sektörler üzerinde yarattığı pozitif teknolojik dışsallıklardan kaynaklanmaktadır. Feder'e göre, ihracat sektörü diğer sektörlerle göre, uluslararası piyasalarda rekabet ettiği ve sürekli öğrendiği için, daha verimlidir ve ekonominin diğer sektörleri ihracat sektörünün sağladığı pozitif dışsallıklarda faydalanırlar. Kısaca belirtmek gerekirse, bu modelde, dış ticaret ekonomik büyümeyi hızlandırır, çünkü dışa açılmayla birlikte, yüksek koruma oranlarından kaynaklanan ihracata yönelik negatif etkiler kalkacağından ihracat artar ve kaynaklar bu sektörde istihdam edilir. İhracat sektöründen kaynaklanan teknolojik yayılma etkisi sonucunda gelir artışı hızlanır (Örnek, 2004:119).

Şayet, ihracatla birlikte gelen uluslararası bilgi akışı ve öğrenme etkisi yoksa veya çok düşükse, biri küçük diğeri büyük (kapital stoku ve araştırmacı sayısı

açısından) iki ülke ticarete başladıklarında büyük ülke piyasanın büyük kesimini ele geçirecek ve hızla büyüyecektir. Küçük ülke zaman içerisinde pazar payını kaybedeceğinden, bu ülkenin büyüme hızı, ticaretin olmadığı duruma göre, yavaşlayacaktır. Bunun sebebi, küçük ülkenin nispi olarak çok daha yavaş teknolojik ilerleme göstermesidir (Grossman ve Helpman, 1992:250-255).

Görüleceği gibi, dış ticaretin teknoloji yayma etkisi dış ticaret hacmiyle özellikle de ihracat artış oranları ile yakından bağlantılıdır. İhracat hacmi bu etkinin oluşabilmesi için iki açıdan önemlidir. Birincisi, ihracatla elde edilecek dövizler yeni teknikler içeren kapital ve ara mallarının ithalatını sağlayacak ve ülkenin teknik bilgi stokunun artmasına yardımcı olacaktır. İkinci olarak, ihracat sektöründeki firmalar dünya piyasalarında rekabet ettiklerinden sürekli olarak yeni teknikler öğrenecekler ve yukarıda anlatıldığı gibi ülke bilgi stokuna katkıda bulunacaklardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. MATERYAL

“1990-2004 Yılları Arasında Türkiye ile Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik İlişkileri” isimli çalışmada yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılmıştır.

Çalışma; Basra Körfezi’nden Akdeniz’e, Suveyş ve Kızıl Deniz’e kadar uzanan İran, Yemen, Körfez Ülkeleri; Irak, Suriye, İsrail, Filistin ve Mısır ile sınırlandırılan Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye’nin ikili ticaretini konu aldığından, Dış Ticaret Müsteşarlığı ve İhracatı Geliştirme Merkezi’nden büyük oranda kaynak elde edilmiştir. Ortadoğu ülkeleri ile ilgili ülke raporları, belgeler, makaleler, kitaplar, Ankara’da Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet Planlama Teşkilatı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Merkezi’ne gidilerek elde edilmiş ve ilgili birimlerde uzman kişilerle görüş alış-verişinde bulunulmuştur. Elazığ Fırat Üniversitesi “Orta Doğu Araştırmaları Merkezi” ziyaret edilerek Ortadoğu’nun tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı ve sosyolojik yapısı hakkında bilgi edinilmiştir.

Çalışmanın kaynak özetlerini oluşturan ikinci bölümde; dış ticaret teorisi analizleri ve dış ticaret politikaları konularında Prof. Dr. Rıdvan KARLUK ve Prof. Dr. Halil SEYİDOĞLU’nun “Uluslararası İktisat” kitaplarından ağırlıklı olarak yararlanılmıştır. Ortadoğu’nun ekonomik yapısı ve Türkiye-Ortadoğu dış ticaret ilişkileri ile Türkiye’nin Ortadoğu ile ilgili dış ticaret stratejileri konularında Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Merkezi, Devlet İstatistik Enstitüsü ve Devlet Planlama Teşkilatı kurum ve kuruluşlarının rapor, istatistikler ve web sitelerinden büyük oranda bilgi sağlanmıştır.

3.2. YÖNTEM

Çalışmanın dördüncü bölümünde Ortadoğu’nun ekonomik yapısı ve ülkenin ekonomik görünümü ile ilgili veriler elde edilmiştir. www.imf.org adresi ülkelerin dış ticaret istatistikleri için temel kaynağımızı oluşturmuştur. Ortadoğu ülkelerinin dış ticaretine ilişkin temel göstergeleri elde edildikten sonra veriler, sistematik bir hale getirilmiş ve tablolar oluşturulmuştur. Türkiye’nin bu ülkelerle dış ticareti

rakamlarla değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu ile ilgili yeni dış politika ve dış ticaret stratejileri açıklanmaya çalışılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE TARTIŞMA

4.1. ORTADOĞU'NUN EKONOMİK YAPISI VE BÖLGE ÜLKELRİ ARASINDAKİ TİCARİ YAPI

4.1.1. Ortadoğu'nun Tanımı ve Önemi

Ortadoğu'nun sınırlarının net olmaması, bölgenin coğrafi anlamda tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Ortadoğu'nun anlamını, "Batı Avrupa" gibi coğrafi faktörler değil, daha çok "Batı" gibi siyasal ve kültürel faktörler belirlemektedir. Dolayısıyla "Ortadoğu" kelimesinin anlamı zaman içinde Batı'nın bölgedeki çıkarlarına bağlı olarak değişikliğe uğramıştır. En dar tanım ile Ortadoğu; Türkiye, İran, Mısır üçgeni ve bu üçgenin içinde kalan Arap yarımadasındaki ülkeleri kapsamaktadır. En geniş anlamda ise, bu devletleri ve bunlara komşu olan çevre Müslüman ülkeleri yani Kuzey Afrika, Sudan, Somali ve Afganistan'ı içine almaktadır. Akademik çevrelerde ise, genellikle Türkiye, İran, Mısır, İsrail ve Arap ülkelerini içine alan bir kombinasyon olarak kabul görmektedir. Bununla beraber Bernard Lewis'e göre; SSCB'nin dağılması sonucu ortaya çıkan yeni bağımsız devletler, Ortadoğu'nun sınırını Hindistan dışta kalmak şartıyla, kuzeye doğru genişletmiştir. Çünkü ilgili bölgede bulunan devletlerin sosyal ve kültürel yapısı Ortadoğu toplumlarıyla büyük benzerlik arz etmektedir (Karagül, 1995:27).

Bölge ayrıca iki ayrı şekilde de tanımlanabilmektedir. Birinci merkez tanımlama; Türkiye, Mısır, İsrail ve Arap yarımadası, ikinci çevre tanımlama da ise, bu devletleri ve bölgeyi çevreleyen ülkeleri; Kuzey Afrika, Pakistan ve Afganistan'ı içine alan bir coğrafi alandan bahsedilmektedir. Bölge İsrail ve Lübnan dışında dini ve kültürel yapı bakımından benzer bir çerçeveye otururken, etnik yapı olarak Türkiye ve İran dışında yoğun bir şekilde Arap'tır.

Bu coğrafi alanın kültürel tanımlanmasında her ne olursa olsun, baskın bir şekilde Arap kültürünün ve İslam dininin etkinliğiyle karşılaşmaktadır. Ayrıca bu bölge İslam dininin yayılmasında büyük katkıları olmuş Türklerin ve yine kuvvetli bir kültürel yapıya sahip olan İranlıların da anayurtlarıdır.

Ortadoğu bölgesi 15. yy'dan itibaren "İpek Yolu" aracılığı ile Avrupa'yı birbirine bağlaması açısından önem arz etmektedir. Özellikle Süveyş Kanalı'nın

açılmasıyla ve petrolün bulunmasıyla birlikte, 19. yy'dan itibaren dünya üzerinde stratejik önem arz etmeye başlamıştır. Bölgede bulunan dünyanın en stratejik su yolları, Türk boğazları, Süveyş Kanalı, Kızıl Deniz Babel Boğazı, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi gibi yerler bölgenin önemini daha da arttırmıştır. Hürmüz Boğazı dünyanın en önemli stratejik su yollarından bir tanesidir. Çünkü petrol üretim merkezleri ve rezervleri bu boğaz aracılığı ile petrolün tüketildiği merkezlere geçit sağlamaktadır. Yeryüzünün en önemli kara ve su yollarına kumanda etmesinin kendisine kazandırdığı eşsiz jeopolitik değer Ortadoğu'yu tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin her kim olursa olsun birincil hedefi haline getirmiştir. Diğer yandan Akdeniz, tarihin her döneminde “politik deniz” niteliğini daima korumuştur. Adı, yabancı dillerde “dünyanın ortasında” anlamına gelmekte olan Akdeniz ve çevresinin öneminin yıllar boyunca hızla artmasının nedeni; devletlerin ekonomik, politik çalışma ve çatışmalarının geniş olarak bu deniz kıyılarında meydana gelmesindedir (Taş, 2004).

Bu bölgeye “Ortadoğu” ismini veren anlayış Avrupa kaynaklı bir yorumdur. Avrupa'ya göre, “Yakındoğu” eski bir kavram olup, ilk Avrupa keşiflerine yani Haçlı seferlerine kadar geriye gitmektedir (Karagül, 1995:27). Avrupa'nın doğusunda kalan Asya ülkelerine “Uzakdoğu” denirken, Uzakdoğu ile Avrupa arasında kalan coğrafi alana da “Yakındoğu” adı verilmiştir. Daha çok Osmanlı Devleti döneminde adı geçen söz konusu bölgeye Uzakdoğu denirken, I. Dünya Savaşı'ndan sonra “Ortadoğu” kavramı resmîyet kazanmıştır. İngiltere hükümetinde Sömürgeler Bakanlığı bünyesinde “Middle Eastern Department” adıyla bir idari teşkilatın oluşturulmasıyla söz konusu resmîyet gerçekleşmiş olmaktadır. Nitekim I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nden koparıldıktan sonra İngiliz manda yönetimine verilen ve Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanan Filistin, Mavera-i Ürdün ve Irak yönetimleri bu teşkilata bağlanmıştır. Bu arada İngiltere'deki Coğrafi Adalar Daimi Komisyonu adlı kuruluş, Yakındoğu'yu sadece Balkanları ifade edecek şekilde yeniden tanımlarken “Ortadoğu” kavramını da Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez bölgesi, İran ve Irak'ı kapsamına alacak şekilde sınırlarını belirlemiştir. Böylece 20. yüzyılın başlarında İstanbul Boğazı'ndan Hindistan'ın doğu kıyılarına kadar uzanan bölge “Ortadoğu” olarak isimlendirilmiş olmaktadır (Dursun, 2003:7). Ayrıca bu bölgeye yine Avrupa kaynaklı olan ve zaman zaman kullanılan “Beş Deniz Bölgesi”, “Doğu Akdeniz” ya da “Merkez Bölge” gibi isimler

konmasına rağmen hiçbirisi bir anlam ifade etmemiş ve genel bir isim olarak literatüre girmemiştir (Karagül, 1995:28).

Bölge bütün bir tarihi boyunca dünyada siyasal, kültürel ve ekonomik olarak devamlı olarak kilit rol oynamış ve bu sebeple her zaman çalışma alanı olma özelliğini korumuştur. Bugün olduğu gibi geçmiş dönemlerde de bölge dışındaki güçlerin ilgi alanına girdiğinden, uzun süreli istikrar bu bölgede fazla sağlanamamıştır. Uzakdoğu'ya ait olan ipek, şeker, kağıt, barut ve pusula gibi malların Avrupa'ya taşınması bu bölgeden olmuştur.

Bölgenin önemi hiç kuşkusuz sadece sahip olduğu coğrafi konumdan kaynaklanmamaktadır. 20. yy'ın başından itibaren, bölgede çıkarılan petrol, bu coğrafyanın öneminde baş rol oynamaktadır. Ortadoğu petrolü, Avrupa ile Asya'nın petrol ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılamaktadır. Batı Avrupa'da tüketilen petrolün % 75'i, Japonya'da tüketilen petrolün ise % 90'ı Ortadoğu'dan karşılanmaktadır.

Ortadoğu ülkelerinin büyük çoğunluğu hem jeo-stratejik olarak avantajlıdır, hem de doğal gaz ve petrol başta olmak üzere değerli enerji kaynaklarına ve doğal zenginliklere sahiptir. Ne var ki, bu kaynaklar ve stratejik imkanlar çoğu zaman gereği gibi değerlendirilememektedir. İslam dünyasında insanların % 86'sının yıllık geliri 2000 doların altında, % 76'sının geliri 1000 doların altında, % 67'sinin geliri ise 500 doların altındadır. Bu durum, İslam dünyasının toplamda sahip olduğu imkanlarla büyük bir tezatlık oluşturmaktadır. Batı tarafından tüketilen petrolün yaklaşık yarısı bu coğrafyadan ihraç edilmekte, dünya tarım ürünlerinin % 40'ı da yine bu bölgede üretilmektedir (www.arastirma.org).

Dünya ekonomisinin başta Basra Körfezi bölgesi olmak üzere, İslam coğrafyasından ihraç edilen petrol ve doğalgaza bağımlı olduğu, pek çok ekonomist ve stratejist tarafından da açıkça ifade edilmektedir. Sadece Basra Körfezi bölgesi, bugüne kadar keşfedilmiş dünya petrol rezervlerinin 2/3'sini barındırmaktadır. Yapılan araştırmalar yalnızca Suudi Arabistan'ın ispatlanmış 262 milyar varil rezervi olduğunu göstermektedir ki, bu da dünya petrolünün % 25,4'ü demektir. Dünya petrol rezervlerinin % 11'i Irak, % 9,6'ı Birleşik Arap Emirlikleri, % 9,2'si Kuveyt, % 8,6'sı İran, % 13'ü diğer OPEC ülkeleri ve geri kalan % 22,6'sı da dünyanın diğer ülkelerine aittir. Üstelik ABD Enerji Bakanlığı tarafından yapılan araştırmalar, Körfez bölgesinin petrol ihracatının 2000 ile 2020 yılları arasında % 125 artacağını göstermektedir (www.arastirma.org). Bu, tıpkı bugün olduğu gibi gelecekte de,

dünya enerji ihtiyacının büyük ölçüde Körfez'den sağlanacağı anlamına gelmektedir. Petrolün yanı sıra, Ortadoğu'nun dünya gaz rezervinin yaklaşık % 40'ına sahip olduğu gerçeğinin de göz ardı edilmemesi gerekir. Bunun % 35'e yakını Körfez bölgesindedir.

4.1.2. Ortadoğu'daki Ticaretin Genel Durumu

Ortadoğu'da bulunan ülkeler arasında ekonomik ve sosyal durum bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar arasında görülen en belirgin farklılık toprak genişliği ve nüfus oranlarıdır. İran, Irak ve Suudi Arabistan'ın diğer Ortadoğu ülkelerine göre yüzölçümü büyük, nüfusları kalabalıktır.

Ortadoğu'nun benzersiz ekonomik yapısı, bazı faktörlerin olağan dışı kombinasyonunun bir sonucudur. Bunların arasında bölgenin doğal özellikleri ön plana çıkmaktadır. Richards ve Waterbury'nin de belirttiği gibi "Ortadoğu'nun ekonomi politikası üç gerçek tarafından belirlenmektedir: az yağmur, çok petrol ve hızla büyüyen (bu nedenle de genç olan) bir nüfus". Tarımsal gelişmenin önünde doğal bir duvar gibi dikilen bölgenin iklimi, ekonomik gelişmesinin önündeki en önemli engeli oluşturmaktadır. Hızla büyüyen nüfusla beraber, bölgeyi dünyanın diğer bölgelerine bağımlı kılmaktadır. Geniş petrol yatakları bölgenin bu pazarda egemen güç olmasını sağlamakta ve bölgedeki bazı ülkelere büyük miktarlarda kaynak sağlamasına yol açmaktadır. Bölgedeki ülkelerin çoğu kaynak sıkıntısı çekmemektedir. Fakat bölge ekonomilerinin varolan kaynakları etkin olmayan kullanım biçimleri, Ortadoğu'da ekonomi politikalarının en önemli özelliğidir. Ortadoğu bölgesinde ekonomi politikaları "savaş eğilimli ekonomi" diye adlandırabileceğimiz şekilde biçimlenmektedir (Çarkoğlu vd., 1998:42).

Ortadoğu ülkelerinin dış ticaret hacmindeki ve dış ticaret kompozisyonundaki değişme birçok gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi istikrarsızdır. Birçok gelişmekte olan ülkede tarımsal ürünlerdeki üretim artışı, dış ticarete bağlı tüketim talebinde büyük bir düşüşe yol açmaktadır. Bununla birlikte tarım pazarlarının istikrarsız oluşu ve ülkelerin kendi sanayilerini geliştirme arzusuyla ülkelerin birçoğu daha yavaş ve muhtemelen daha riskli olan yeni imalat sanayilerine dayalı bir ticaret politikası izlemek istemektedirler. Bu ülkelerdeki sanayileşme çabaları gıda üretimini düşürmektedir. Dolayısıyla dış gıda pazarlarına bağımlılık devam etmekte ve hatta artış göstermektedir.

Ortadoğu ülkelerinin ihrac ettikleri malların sayısı oldukça az denebilir. Ortadoğu ülkelerinin hemen hepsinin ekonomik gelir kaynağı petrole dayalıdır. İhrac edilen ürünlerin başında gelen petrol, bazı ülkelerin yegane ihrac malı niteliğindedir. İthal ürünleri incelendiğinde, ithalatta ilk sırada en büyük payı mamul mallar, ikinci sırayı gıda malları, tütün ve içecek alırken, üçüncü ve dördüncü sırayı ham maddeler ve yakıtlar almaktadır. Dolayısıyla ithalatlarının büyük bir kısmının sanayileşmiş ülkelerden olduğu anlaşılmaktadır (Fındıkçı, 1989:40-41). Ortadoğu'nun bütün ülkelerinde mamul mal ithalatı toplam ithalatın % 50'sinden fazladır. Bölge ülkeleri arasında mamul mal ithalatı oranlarındaki değişim arasında önemli bir fark yoktur. Akaryakıt ve mamul mal dışı ithalat oranı düzenli olarak % 20 civarında seyretmektedir. Kısaca Ortadoğu ülkeleri ağırlıklı olarak mamul mal ithal etmektedir ve bazı petrol üreticisi olmayan ülkeler akaryakıt ithali de yapmaktadırlar. Ülkelerin ithal ettikleri mallar için aynı fiyatı ödemeye devam etmelerine karşın, ihrac ürünleri gittikçe ucuzlamakta ve ithal ürünlerin ihrac ürünlerine göre fiyatları gittikçe artmaktadır (Çarkoğlu vd., 1998:59).

Ortadoğu ülkelerinin iktisadi yapıları, ithalat ve ihracatları incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır;

a) İthal edilen malların farklılığı ihrac mallarına oranla çok değişiklik arz etmektedir. İhrac edilen mallar daha çok petrol ve madenlerden oluşurken, ithalat kalemleri ise sanayi ve gıda maddelerinden oluşmaktadır. Bu sebeple iktisadi faaliyetler daha çok belli ihrac ürünleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hatta bazılarının ihrac ürünleri hemen hemen birkaç kalemlle sınırlıdır.

b) Tahmin edileceği üzere ihrac malları yer altı zenginlikleri ve tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Fakat ithal malları oldukça farklıdır. Her türlü tüketim malları, makine, donanım ve silah vb. ürünler ithalat kalemlerinde yoğun olarak yer almaktadır.

c) Sadece birkaç Ortadoğu ülkesi ihrac kalemleri arasından diğerlerine oranla daha avantajlı bir konuma sahiptir. Bunların en başında, Türkiye ve İsrail gelmektedir. Bu iki devlete ilaveten Mısır, diğerlerine oranla biraz daha olumlu yönde farklı durumdadır. Bunların ihrac malları arasında mamul ya da yarı mamul sanayi ürünleri belli oranda yer tutmaktadır. Özellikle Türkiye, tekstil ve dayanıklı tüketim malları konusunda bölge ülkelerine kıyasla müspet yönde farklılık göstermektedir.

d) Bölge ülkelerinin iktisadi yapılarının gelişmemiş olması ve sanayileşme konusunda yeterli alt yapıyı oluşturamamış olmaları nedeniyle diğer ticaret yaptığı ülkelerle rekabet edebilme güçleri yoktur. Dolayısıyla bu ülkelerin, dış ticaretinde avantajlı durumda oldukları ciddi bir sektör yoktur. 1970'li yıllarda petrol konusunda belli oranlarda ağırlıklarını hissettirmelerine rağmen, son yıllarda aralarındaki ticari ve siyasi ihtilaflar nedeniyle bu konuda da sahip oldukları avantajları kullanamaz duruma düşmüşlerdir.

e) Bölge ülkelerinin gerek ihrac kalemleri gerekse ithalat kalemleri birbirine benzediği için aralarında ciddi anlamda ticaret yapabilme kapasiteleri de yoktur.

f) Bölgede, özel sektörün gelişmemesi sanayileşmeye yönelik gerekli alt yapının oluşturulamaması ve dış ticaretin teşvik edilememesi gibi sebeplerle bugünkü şartlarda bölge ülkeleri arasında ticaret yapabilme imkanları yoktur (Karagül, 1995:72-73).

4.1.3. Bölge Ülkeleri Arasındaki Ticari Yapı

Ortadoğu ülkelerinin iktisadi yapılarına genel anlamda bir bakıldığında bile görüleceği üzere, aralarında ciddi bir ticaretin gerçekleşme imkanının olmayacağı görülmektedir. Çünkü hemen hemen bütün devletlerin -özellikle Arap Ülkeleri- iktisadi potansiyelleri birbirleriyle benzerlik arz etmektedir. Bu sebeple birbirleriyle yapacakları karşılıklı dış ticarete konu olacak malların sayısı oldukça azdır. Sadece, petrol gelirleri olmayıp, sanayileşme alanında kalkınmayı amaçlayan Türkiye ve İsrail devletlerinin bu ülkelerle belirli oranda ticaret potansiyeli bulunmaktadır.

Ortadoğu'daki ülkeler arasında yapılan ticaret incelendiğinde, ortaya çıkan durumun zaman içerisinde devamlı surette dalgalanmalar, yani istikrarsızlıklar gösterdiği görülmektedir. Bölgenin gerek kendi içerisindeki gerekse diğer ülkelerle yaptığı ticaretteki bu istikrarsızlığın önemli bir nedeni hiç kuşkusuz bölge ülkelerinin temel gelirleri olan petrol kazançlarıdır. Petrol gelirleri arttığı yıllarda ülke gelirleri artmakta, petrol gelirleri azaldığı yıllarda ise ülke gelirleri azalmaktadır.

Bölgesel ticaretin gelişmesi yolunda son yıllarda çoğu Arap ülkesinde girişilen liberalizasyon çalışmaları önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmaktadır. Önceki yıllarda, bölge ülkeleri arasında yapılacak ticaretin önündeki en önemli engellerden birisi dış ticaret sınırlamaları ve bölge ülkeleri paralarının birbirileri nezninde kovertibil olmamasıydı. Örneğin, Ürdün dinarı resmi olarak Suriye ve Mısır'da kabul edilmemekteydi. Fakat hala bazı kısıtlamalar olmakla beraber, bazı

Arap ülkelerinde özellikle kur sistemlerinde önemli serbestlikler getirilmiştir. Bu uygulamalar sonucu bölge ülkeleri arasında ticarete önemli ölçüde artışlar olmuştur (Karagül, 1995:73-77).

4.1.4. 1990 Yılından Günümüze Kadar Ortadoğu Ülkeleri'nin Ekonomik Görünümü

4.1.4.1. Birleşik Arap Emirlikleri

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Basra Körfezi'nin güneyinde, stratejik bir konuma sahiptir. 2002 yılında nüfusu 3,8 milyona ulaşmıştır. Nüfusunun yaklaşık % 80'ini yabancılar teşkil etmektedir. BAE'nde nüfus artış hızı % 2,7 olup, Basra Körfezi ülkelerine göre daha azdır. Ancak yabancı işgücündeki artış dikkate alındığında nüfus artış hızı % 5-6 civarında olmaktadır.

BAE'nde, 2003 resmi istatistiklere göre, işsizlik oranı % 2-3 arasındadır. Özellikle yüksek öğrenim görmüş vatandaşların emek yoğun işlerde çalışmak istememesi istihdam konusunda yapısal sorun oluşturmaktadır. Bu sebepten “bilgi-yoğun” sektörler öncelik verilmesi yoluyla ekonomide yapısal bir değişiklik sağlanarak yerli işgücünün istihdamı ve yabancı işgücünün azaltılması amaçlanmıştır ki bu politikaya “Emirleşme” denilmektedir.

Tablo 4.1. Birleşik Arap Emirlikleri'nin temel ekonomik göstergeleri (2003)

Cari işlemler dengesi	12.5 (milyar dolar)
Dış Borç	20.7 (milyar dolar)
Doğal Gaz Miktarı	-
Döviz Kuru	1\$ = 3.67 Dirhem
Enflasyon	3.2 (ort., %)
GSYİH	78.6 (milyar dolar)
GSYİH Artış Hızı	6.0 (%)
İşsizlik Oranı	2-3 (%)
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	21.258 (dolar)
Petrol Rezervi	16,9 (milyar dolar) (2002 yılı)

Kaynak: www.igeme.gov.tr (http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=647&p_baslikkod=1) (04.06.2004)

BAE, toplam 7 Emirlikten oluşan bir idari yapıya sahiptir. Devlet her ne kadar dış politikada bir bütün olarak hareket etse de, içişlerinde her Emirlik adeta bağımsız bir devlet görünümünü vermektedir. Ülke topraklarının 2/3'ünden fazlasına ve petrol rezervlerinin % 90'dan fazlasına sahip olan Abu Dhabi Emirliği yönetiminde etkin bir şekilde söz sahibidir. Abu Dhabi'yi ticarete bölgesel bir cazibe merkezi

haline gelen Dubai Emirliği izlemektedir. Üçüncü olarak Dubai'nin hemen yanı başında bulunan ve ticari gelişmelerle Dubai'yi takip eden, ayrıca sanayi alanında da önemli ilerlemeler kaydeden Sharjah Emirliği gelmektedir. Diğer dört emirlik; Ras Al Kaimah, Ajman, Fujairah ve Umn Al Qaiwain büyük ölçüde Abu Dabi Emirliği'nden parasal yardım gördüklerinden herhangi bir etkinlikleri bulunmamaktadır.

Oldukça yüksek gelire ve büyük bir yıllık dış ticaret fazlasına sahip olan BAE'nde, dışa açık bir ekonomi anlayışı bulunmaktadır. GSYİH rakamının 2002 yılı itibarıyla 71,0 milyar dolar büyüklüğünde olduğu tahmin edilmektedir. Zenginliğinin kaynağı GSMH'nın yaklaşık % 40'ını oluşturan petrol ve doğalgazdır. Abu Dhabi en büyük petrol üreticisi olup, onu sırasıyla Dubai, Sharjah ve Ras Al-Khaimah takip etmektedir.

1973 yılından itibaren çok büyük bir değişim sürecine giren BAE, bugün yüksek yaşama standardına sahip modern bir devlet haline gelmiştir. Şimdiki üretim seviyesinin aynı şekilde devam etmesi halinde, petrol rezervleri 100 yılı aşkın bir süre daha devam edecektir (www.igeme.gov.tr).

Petrol, BAE'nin GSYİH'da önemli yer tutmasına rağmen, GSYİH içerisindeki payı 1993'de yaklaşık % 36'ya, 1998'de ise % 22'ye kadar düşmüştür. Petrolün GSYİH içerisindeki payı, dünya petrol fiyatlarına ve üretim seviyesine bağlı olarak, % 20-30 arasında değişmektedir. Yine de kamu harcamaları doğrudan petrol gelirine bağlı olmaktadır. Bununla birlikte, kamunun ekonominin petrol dışı sektörlerinde de büyük ağırlığı vardır. 1998 yılında GSYİH'nın % 18'in den fazlasını gerçekleştiren kamu tüketimi, ekonomideki talebin başlıca unsurunu teşkil etmektedir (www.igeme.gov.tr).

Birleşik Arap Emirlikleri ekonomisi, petrol fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalardan büyük ölçüde etkilenmektedir. Düşük uluslararası petrol fiyatları ve OPEC'in petrol üretiminde kısıntı yapılmasına yönelik baskıları, emirliklerin başındaki yönetimleri petrol gelirlerine bağımlılığı azaltıcı çareler aramaya itmiştir. Hükümet, petrol dışı ekonomiyi geliştirmek için ekonomi içerisinde artan özelleştirme girişimlerini büyük ölçüde desteklemektedir. Petrolün yanı sıra ticaret, inşaat, finans ve hizmetler sektörü ülke ekonomisi için büyük öneme sahiptir.

Körfez İşbirliği Teşkilatı içerisindeki ikinci en büyük ekonomiye sahip olan BAE, finansal koşullar bakımından komşularına göre daha iyi bir durumdadır.

Yeterince finansal kaynağa sahip olan BAE, federal hükümet harcamalarının finansmanı için dış kredi kaynaklarına pek başvurmamaktadır.

i) Dış ticaret : Bir petrol ihracatçısı olan BAE ekonomisi içerisinde dış ticaret çok önemli bir yer tutmaktadır. BAE'nin dış ticareti sürekli fazla vermektedir. Bunda en büyük etken ise, toplam ihracatının yaklaşık 2/3'ünü oluşturan petrol ihracatıdır. Ülkenin esas yaşam kaynağı petrol gelirleri olduğundan, devlet gelirlerinin temini ve ihtiyaç duyulan tüketim mallarının büyük bir bölümünün yurt dışından sağlanıyor olması dolayısıyla dış ticaret hayati öneme sahiptir. Bunlara ilave olarak BAE'nin dış ticaretinde, özellikle reeksport, ekonomiye son yıllarda önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır.

Tablo 4.2. Birleşik Arap Emirlikleri'nin dış ticaret göstergeleri (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	23.543	11.199	34.742	12.344
1991	24.436	13.746	38.182	10.690
1992	24.756	17.410	42.166	7.346
1993	-	19.520	-	-
1994	-	21.024	-	-
1995	-	20.984	-	-
1996	-	22.638	-	-
1997	-	29.952	-	-
1998	31.054	24.728	55.782	6.326
1999	36.496	33.231	69.727	3.265
2000	49.879	38.139	88.018	11.740
2001	48.723	37.396	86.119	11.327
2002	49.684	39.167	88.851	10.517
2003	-	-	-	-
2004	-	-	-	-

Kaynak: www.imfstatistics.org (15.06.2004)

(İhracat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21536.867125.xls)

(İthalat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21430.148375.xls)

BAE'nin petrol dışındaki ihracatının çok büyük bir bölümünü de reeksport oluşturmaktadır. Yıllık ortalama 34,5 milyar dolar ithalat yapılırken, gerçekleşen reeksport miktarı yaklaşık 13 milyar dolar'dır. Aradaki 33 milyar dolar tutarındaki fark ise iç piyasada tüketiliyor gibi görünmektedir. Fakat bu miktar 3,8 milyonluk nüfus için çok yüksek görünmektedir. Kaldı ki bu nüfusun yarısından daha fazla kesimini gelir ve tüketim seviyesi düşük yabancılar oluşturmaktadır. Bu durum bize ülkeden bavul ticareti yoluyla önemli miktarlarda ihracat yapıldığını göstermektedir.

Son yıllarda sürekli artış gösteren BAE dış ticaret göstergeleri, 1998 yılında yaşanan global krizin etkisi ile bir miktar düşüş göstermiştir. 1999 yılında petrol

fiyatlarındaki görülen önemli artış, BAE'nin ticaret fazlasını düşüşten önceki seviyesine getirmiştir. 2000 yılında ham petrol fiyatının varil başına 30 dolardan daha fazla olması ham petrol ihracatını 20 milyar dolara çıkarmış olup, 16,4 milyar dolar dış ticaret fazlası verilmiştir. 1990'lı yıllardan bu yana ithalat sürekli olarak artmış ve 2002 yılında 39,167 milyar dolara ulaşmıştır. Toplam ithalatın yaklaşık olarak yarısını tüketim malları oluşturmaktadır.

Geçen on yıldan fazla süredir petrol dışı ürünlerin ihracatı yavaşta olsa sürekli olarak artmaktadır. Daha çok reeksport ticareti gelişmiştir. Ülkenin petrol dışı ürünleri ihracatının önemli bir kısmı Dubai üzerinden gerçekleşmektedir. En önemli yerli üretim ihraç ürünü alüminyum ve tekstildir. IMF'in tahminine göre, 1994 yılında, 8,4 milyar dolar olan reeksport % 60 oranında artarak 2001 yılında 13,5 milyar dolara ulaşmıştır (www.igeme.gov.tr). Dubai'nin en büyük ihracat pazarı olan İran pazarındaki daralmaya, Japon Yen'inin 1990'ların ortasında güçlenmesiyle Japon mallarının maliyetlerinin artmasına rağmen, BAE'li tüccarlar yeni pazar ve yeni müşteriler bularak, farklı ürünlerle ilgilenecek, özellikle eski Sovyetler Birliği'nin güneyindeki ülkelerle yeni ticari bağlar kurarak, reeksport ticaretini yine de artırmışlardır.

Uzun zamandan beri Japonya, BAE'nin en önemli pazarlarından. Japonya 2000 yılında tekrar BAE'nin ithalat yaptığı ülkeler listesinin başına çıkmıştır. Japonya ham petrol ihtiyacının yaklaşık % 30'unu BAE'den karşılamaktadır. Petrol fiyatlarındaki artışın da etkisiyle Japonya'ya ihracat 2000 yılında % 60 oranında, Japonya'dan ithalat ise sadece % 6 oranında artış göstermiştir.

BAE sürekli görünmez kalemler hesabında açık vermektedir. BAE'nin Körfez Savaşı geri ödemelerini durdurmasından sonra söz konusu açıkta iyileşme olmuştur. Görünmez kalemler içinde yabancı işçilerin kendi memleketlerine göndermiş olduğu havaleler önemli bir kalem oluşturmaktadır. İthalatın artışına bağlı olarak navlun ve sigorta gibi harcamaların neden olduğu hizmet maliyetleri artmaktadır. Özellikle petrol ve gaz gibi sektörlerde yatırım projeleri ile ilgili yabancı hizmet harcamaları önemli bir hizmet giderini oluşturmaktadır.

BAE, 2000 yılında 13,2 milyar dolar cari işlemler fazlası açıklamıştır. Bu rakam 1993 yılındaki 7,4 milyar dolarlık en büyük cari işlemler fazlalığının çok çok üstündedir. 1998 yılında düşük petrol fiyatları cari işlemler açığını 2,85 milyar dolar artırmıştır. 2002 yılında ise bu rakam 6,2 milyar dolara yükselmiştir.

Dubai, Dünya Bankası ve IMF'nin 2003 yılı karma toplantısına ev sahipliği yapmıştır. Dünya Bankası, BAE'ni sürekli yardım veren ülke olarak tanımlamaktadır. BAE özellikle fakir Arap milletlerinden bir çok yardım talebi almaktadır. Diğer Körfez ülkelerinin tersine BAE, Körfez Savaşı yükümlülüklerinin tümünü dışarıdan borç almadan kendi yerel kaynak ve varlıklarını kullanmak suretiyle karşılamıştır.

4.1.4.2. Irak

Irak ekonomisi petrole dayanmaktadır. Ülkenin döviz gelirlerinin yüzde 95'i petrolden sağlanmaktadır. Kuveyt'in işgal edilmesi sonrasında BM müdahalesi ve ambargo kararı Irak ekonomisini felç etmiştir. Savaş ortamı Irak'ın savunma harcamalarını artırmıştır. Askeri harcamaların milli gelire oranı 1991 yılında yüzde 75'e kadar yükselmiştir. Savaş yılları boyunca, Irak savunma harcamalarını karşılamak için yoğun bir şekilde dış borçlanmaya gitmiştir. Ülkenin dış borç stoku 2001 yılı itibariyle 62 milyar dolar civarındadır (www.igeme.gov.tr).

Tablo 4.3. Irak'ın temel ekonomik göstergeleri (2001)

Cari işlemler dengesi	1,4 (milyar dolar)
Dış borç	62,2 (milyar dolar)
Doğal Gaz Miktarı	-
Döviz kuru	0,311 (ort ID : ABD dolar)
Enflasyon	16.4 (%)
GSYİH	28,5 (milyar dolar)
GSYİH Artış Hızı	% -6
İşsizlik Oranı	-
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	7,500 (Dolar)
Petrol Rezervi	-

Kaynak: www.igeme.gov.tr (http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=612&p_baslikkod=1) (09.06.2004)

Irak ekonomisi, uygulanan ambargonun 1997 yılında petrol karşılığı "Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı" kapsamında hafifletilmesi sayesinde hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Sağlıklı verilere ulaşılamamakla birlikte, GSMH'nin 1999 yılında % 18, 2000 yılında % 4 büyüdüğü ve 2001 yılında da % 6 küçüldüğü tahmin edilmektedir. Bu gelişmeler sonucunda, GSYİH'nin 2000 yılında 31,8 milyar dolara ulaşması ve 2001 yılında da % 6 oranında daralarak 28,5 milyar dolar olarak gerçekleşmesi beklenmektedir (www.igeme.gov.tr).

Irak ekonomisindeki büyümeye paralel olarak enflasyon oranı da istikrarlı bir şekilde düşmektedir. 1998 yılında % 90 olan enflasyon oranı, 1999 yılında % 80'e, 2000 yılında % 70'e ve 2001 yılında ise % 60'a düştüğü tahmin edilmektedir. Serbest piyasa döviz kurlarında istikrar sağlandığı ve halkın alım gücünün arttığı gözlemlenmektedir.

Ekonomide yaşanan diğer bir olumlu gelişme ise özel sektörün giderek daha aktif hale gelmesidir. 2000 yılı başlarında, devletin, özel sektör firmalarının, sanayi yatırımları yapmaları için teşvik edilmesi talimatını vermiştir. Bu gelişmeler, uzun yıllardır sosyalist ekonomik politikalar uygulayan ve sanayi tesislerinin çok büyük bölümünün kamuya ait olduğu Irak'ta daha liberal bir ekonomik yapıya geçiş çabaları olarak görülmektedir.

i) Dış ticaret : 1950'lerden bu yana Irak'ın dış ticareti içindeki petrolün payı giderek artmıştır. Gelir kaynağı olarak petrole bağımlılık arttıkça diğer ihrac kalemleri ihmal edilmiştir. Petrol ihracatı ve Dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar Irak'ın ödemeler dengesindeki en önemli değişkenlerdir. 1990 yılında uygulamaya konan ambargodan dolayı sadece ham petrol ihracatına izin verilmektedir. 1980'lerin sonlarında Irak'ın ihracatının % 95'ini petrol oluşturduğu için ambargo Irak'ın ihracat yapısında fazla bir değişikliğe neden olmamıştır. Irak'ın ithalat yapısı ise çok daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Irak'ın yerli üretimi sınırlı olduğu için ihtiyaçlarının büyük bir kısmını ithalat yoluyla karşılamaktadır. Ancak ithalatın BM Yaptırımlar Komitesi tarafından onaya tabi olmasından dolayı ithalat miktar ve çeşitliliği büyük ölçüde sınırlanmıştır.

1997 yılında ambargonun hafifletilmesinden sonra Irak'ın dış ticaret hacmi hızla artmaya başlamıştır. Dış ticaret hacmi 1999 yılında 19,5 milyar dolar, 2000 yılında 31,7 milyar dolar, 2001 yılında da 27,5 milyar dolar olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Dış ticaret dengesi sürekli Irak lehine fazla vermektedir. 1999 yılında 5,9 milyar dolar olan dış ticaret fazlasının, 2000 yılında 9,5 milyar dolar ve 2001 yılında da 5,5 milyar dolar olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir (www.igeme.gov.tr).

Irak'ın ihracattaki artış hızı ithalattın artış hızından daha yüksekte seyretmektedir. İhracat 1999 yılında 12,7 milyar dolar olurken, 2000 yılında yaklaşık % 66 artarak 20,6 milyar dolara yükselmiştir. 2001 yılı ihracat miktarının 16,5 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Irak'ın ihracatının büyük bir bölümü (tahminen % 95'i) ham petrolden oluşmaktadır. Petrol ihracatından elde edilen gelirlerin % 33'ü

Birleşmiş Milletler Tazminatlar Fonu ve idari giderleri için kesilmektedir. Irak'ın ihracat yaptığı ülkelerin başında ABD, İtalya, Fransa ve İspanya gelmektedir. Bu ülkelere ait firmalar Irak'tan ham petrolü alıp, petrol ithal eden ülkelere satmaktadırlar (www.igeme.gov.tr).

1999 yılında Irak'ın toplam ithalatının 6,8 milyar dolar olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Bu miktarın, önemli bir bölümünü Irak'ın “BM Petrol Karşılığı Gıda İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı” kapsamında yaptığı alımlar oluşturmaktadır. Aynı yıl itibariyle Irak'ın, BM kararları dışında Ürdün, Suriye, İran ve Dubai'den veya bu ülkeler üzerinden petrol ve petrol ürünleri karşılığı ya da peşin döviz ve prefinansman gibi ödeme şekilleri ile 1,5-2 milyar dolar tutarında ithalat yaptığı tahmin edilmektedir.

BMGK'nin Kararı ile Irak'ın petrol ihracatına getirilen sınırlamanın kaldırılması, petrol üretim kapasitesinin artırılması amacıyla önemli kaynak ayrılması ve petrol fiyatlarının önceki yıllara göre yükselmesi Irak'ın ithalatının daha üst düzeylere çıkmasına neden olmuştur. Irak'ın 2000 yılı ithalatının bir önceki yıla göre % 38 artarak 11,1 milyar dolara yükseldiği ve 2001 yılında da ithalatının 11 milyar dolar düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir. Irak'ın ithal ettiği başlıca ürünler temel gıda maddeleri, dayanıklı tüketim malları, ilaç ve tıbbi malzeme ve cihazlar, ulaşım araçları ve yedek parçaları, demiryolu malzemeleri, makineler, elektrik malzemeleri ve teçhizat, içme suyu ve kanalizasyon sistemlerinin yenilenmesinde kullanılan malzeme ve teçhizat, tarımsal alet ve makineler, iş makineleri, telekomünikasyon malzemeleri, eğitim araç, gereç ve malzemeleri, petrol üretiminde kullanılan malzeme ve teçhizattır. İthalatta ilk sıraları alan ülkeler, Fransa, Avustralya, Çin ve Rusya'dır.

Irak'ta son zamanlarda önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Irak ile Suudi Arabistan arasındaki Arar sınır kapısı 2001 yılının Ocak ayında açılmıştır. Yine 2001 yılında Suriye ve Mısır'la serbest ticaret anlaşması imzalanmış ve Dubai'ye günde iki kez gemi seferlerine başlanmıştır. Halihazırda Bağdat'daki alışveriş merkezlerinde, başta otomobil, otomotiv yedek parça, elektrikli ve elektronik ev aletleri, beyaz eşya, dayanıklı tüketim malları, ileri teknoloji ürünü bilgisayar, printer, faks ve diğer haberleşme cihazları olmak üzere Batı Ülkeleri menşeli bir çok ürünü rahatlıkla temin etmektedir. Irak'lı firmaların, dış ülkelere ithal edilecek yeni veya kullanılmış otomobil, bilgisayar, faks, fotokopi makineleri ve elektronik aletler için azami 4-6 haftalık sürede teslim etme taahhüdünde bulunmaları, Uzak

Doğu kökenli bazı büyük firmalarının Bağdat'da elektrikli ve elektronik ev aletleri için mağazalar açmış olmaları dikkat çekici gelişmeler olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'den bavul ticareti yoluyla getirilen tekstil ürünlerini satan çok sayıda mağaza bulunmaktadır.

4.1.4.3. İran

Basra Körfezi'nden Hazar Denizi'ne, oradan da Umman Denizi'ne uzanan sahillerinin yanı sıra Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan ile uzun kara sınırlarına sahip bulunan İran'ın ekonomisi son 40 yıllık dönem boyunca daima ham petrol fiyatlarına bağlı bir performans sergilemiştir.

Tablo 4.4. İran'ın temel ekonomik göstergeleri (2004)

Cari işlemler dengesi	3,5 (milyar dolar)
Dış Borç	16.4 (milyar dolar)
Doğal Gaz Miktarı	-
Döviz kuru	8.724 (ort;Rial: Dolar)
Enflasyon	17,6 (%)
GSYİH	147 (milyar dolar)
GSYİH Artış Hızı	5,5 (%)
İşsizlik Oranı	20 (%)
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	1.642 (dolar)
Petrol Rezervi	42,6

Kaynak: [www.igeme.gov.tr](http://ias.igeme.gov.tr) (http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=616&p_baslikkod=1)(16.06.2004)

OPEC üyesi ülkeler içerisinde ikinci büyük üretici olan İran, 97 milyar varil ile dünya petrol rezervlerinin yaklaşık % 10'una sahiptir. Ayrıca doğalgaz rezervleri açısından da dünya ikinciliğini elinde bulundurduğunun tahmin edildiği çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Döviz girdilerinin % 80'ini petrol ihracatından elde eden İran, bu haliyle petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı aşırı duyarlı halde bulunduğu için son yıllarda petrol dışı endüstrileri geliştirme programlarını yürürlüğe koymuş bulunmaktadır. Petrol fiyatlarının 90'lı yılların sonları boyunca düşüşü sırasında ülke kaybının 6 milyar doları bulunduğu ve bu rakamın bütçenin üçte biri düzeyinde olduğu göz önüne alınırsa petrol dışı endüstrilere yönelmenin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu dönemde, kaynak yetersizliği nedeniyle petrol dışı endüstrilere yönelik önemli bazı projeleri askıya alınmak zorunda kalınmıştır. Bu başarısızlığın ardında, gerek Irak ile yapılan savaşın ekonomik yapıda meydana getirdiği tahribat ve gerekse uzun yıllardır uygulanmaya çalışılan ve Türkiye ile

ticareti de olumsuz yönde etkileyen aşırı merkezi planlamacı-ithal ikameci modelde ısrar edilmesi önemli rol oynamıştır (www.igeme.gov.tr).

2002 yılında yaklaşık 28,1 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracatın sadece 4,5 milyar dolarının petrol dışı ürünlerden elde edildiği göz önüne alınırsa bu ürünün sadece dış ticaretinde değil, genel ekonomik yapı üzerinde ne derece dominant olduğu daha iyi anlaşılmaktadır (www.igeme.gov.tr). Önemli ölçüde koşulların zorlaması karşısında 1990'ların başında yaşanan mali kriz nedeniyle 15 milyar dolar olan dış borçlar yeniden bir takvime bağlamak zorunda kalınmıştır. Ancak 1996 yılından itibaren petrol piyasasındaki olumlu gelişmeler İran üzerindeki mali baskıların aşılmasını kolaylaştırmıştır. Ülke ekonomisi 1997 yılında toparlanma eğilimini sürdürmekle birlikte 1998 yılında petrol fiyatlarının düşük seyri ekonominin tekrar bir kötüleşme sürecine girmesine neden olmuştur.

Tüm bu konjonktürel gelişmelere ilaveten, son yıllarda İran ekonomisi yönetiminde yaşanan bazı idari hatalar da ekonomik performansındaki düşüşün bir diğer gerekçesidir. İran Merkez Bankası'nın 1999 yılı boyunca 800 ayrı genelge yayımlayarak takibi mümkün olmayan bir kargaşaya yol açması ve 2000 yılı içerisinde iç fiyatları düşürmek için pek çok tarım ürününün ihracatının yasaklanması buna örnek olarak gösterilmektedir.

Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen, ekonomi 2002 yılında % 7,6 gibi bir büyüme performansı yakalamıştır ve 2003 yılı için bu oranın % 6'ya yakın tahakkuk etmiştir. Bu durum, her yıl işgücü piyasasına 1 milyondan fazla insanın çıktığı İran için yetersiz olsa da, beklentileri olumlu hale getirmiştir. İran, bu moralin de etkisiyle 2003 ve 2004 yıllarında enflasyon ve işsizlik gibi rakamlarda iyileştirmeler sağlayabilmiştir (www.igeme.gov.tr).

i) Dış ticaret : İthal ikamesine dayanan bir sanayileşme politikası izleyen İran'da ithalat tümüyle devletin kontrolü altında gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede İran, bazı yüksek teknoloji ürünleri hariç, nihai mal ithalatına yakın bir zamana kadar izin vermemekte, ham madde ve yarı mamul ürünler ithalatına ise sadece iç üretimin yeterli olmaması halinde müsaade etmekteydi. Bu dönemde, ithalat işlemleri genelde İran Merkez Bankası kontrolünde 360 gün vadeli akreditiflerle gerçekleştirilmekteydi (www.igeme.gov.tr). Uluslararası ticarete yerli sanayiye korumaya yönelik ithal ikameci bir politika izleyen İran, mamul maddeden ziyade hammadde ve yarı-mamul madde ithalatını uzun süre ön planda tutmuştur.

İran'la Türkiye arasında, normal ticari kanallardan gerçekleşen ticarete ilaveten, resmi kayıtlara dayanmayan, yolcu beraberli (bavul ticareti), sınır pazarları ve diğer yollardan kayıt dışı olarak gerçekleşen önemli bir ticaret hacmi bulunmaktadır. Kayıt dışı olması nedeniyle hacmi tam olarak bilinmemekle birlikte, söz konusu ticaretin 250-300 milyon dolar seviyesinde olduğu tahmin edilmektedir (www.igeme.gov.tr). Türkiye'den İran'a yönelik gerçekleşen kayıt dışı ihracatın; döşemelik ve perdelik kumaşlar, beyaz eşya, her türlü hazır giyim ve ayakkabı, tekstil ham ve ara maddeleri, temizlik ve gıda maddeleri, kozmetik ürünler, oto yedek parça ve aksesuarları gibi maddelerden oluştuğu bilinmektedir. Ancak, gerek Türkiye'den gerekse komşu ülkelerden (Azerbaycan, Nahcivan, B.A.E.) kayıt dışı yollardan ülkeye yabancı menşeli mal girişini kontrol altına almak amacıyla, yakın tarihe kadar normal yollardan ithalatına izin verilmeyen çok sayıda malın ithalatına müsaade edilmiş bulunmaktadır. İran ithalat rejiminde çok sayıda mal üzerindeki tarife dışı engeller kaldırılmış olmaktadır. İthalatta Gümrük Vergisine (% 5-% 20 oranları arasında değişen) ilaveten Ticari Kazanç Vergisi (% 50-% 500) alınmaktadır. Ancak serbest piyasada 8,000 riyal karşılığı olan dolar kuru, ithalatta 1,750 Riyal olarak uygulanmaktadır. 21 Mart 2002'de başlayan İran yeni yılı itibariyle ithalat rejiminde bazı değişiklikler yapılmış bulunmaktadır. Söz konusu değişiklikler çerçevesinde; daha önce ithalatta uygulanan özel kur (1 Dolar = 1,750 Riyal) serbest piyasa kuru (1 dolar = 7,950 riyal) ile eşitlenerek ithalatta alınan Gümrük ve Ticari Kazanç Vergilerinin hesaplanmasında (1 dolar = 7,700 riyal) olan serbest piyasa kurunun esas alınacağı açıklanmıştır (www.igeme.gov.tr).

İthalatı yasak olan bazı içecekler, gıda maddeleri, hayvansal besinler, yayın ve bantlar dışında, İran'ın Dünya Ticaret Örgütüne üye olma hedefi doğrultusunda tarife dışı engellerin hemen hemen tamamı kaldırılmış bulunmaktadır. Ancak, yerli sanayiye korumak amacıyla bazı temel sanayi dallarında (tekstil, otomotiv vb.) ithalatta uygulanan gümrük vergi oranlarının yüksek tutulmasına devam edilmektedir.

İran ihracatının önemli bölümünü karayolu ile gerçekleştirmektedir. Bunda İran Hükümeti'nin akaryakıt fiyatlarının sübvansiyonuna yönelik bir politika izlemesinin rolü büyüktür. Bu nedenle ihracatın % 46,3'ü tır ve kamyonlarla yapılmaktadır. İhracatın % 39,4'lük bölümü ise Basra Körfezi üzerinden denizyolu ile gerçekleştirilmektedir.

Tablo 4.5. İran'ın dış ticaret göstergeleri (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	19.305	20.322	39.627	-1.017
1991	18.661	27.927	46.588	-9.266
1992	19.868	25.860	45.728	-5.992
1993	18.080	21.427	39.507	-3.347
1994	19.434	13.774	33.208	5.660
1995	18.360	12.313	30.673	6.047
1996	22.391	15.117	37.508	7.274
1997	18.381	14.196	32.577	4.185
1998	13.118	14.323	27.441	-1.205
1999	21.030	12.683	33.713	8.347
2000	28.345	14.347	42.692	13.998
2001	23.716	17.626	41.342	6.090
2002	28.186	21.180	49.366	7.006
2003	33.788	28.795	62.583	4.993
2004	44.384	36.696	81.080	7.688

Kaynak: www.imfstatistics.org (10.06.2004)

(İhracat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21536.867125.xls)

(İthalat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21430.148375.xls)

1997 yılında İran 123 ülke ile ticaret yaparken bu rakam 2002 yılında 165'e ulaşmıştır. 1997 yılında 14 bin kalem İran malı uluslararası ticarete konu olurken bu rakam 2002 yılında 30 bine ulaşmıştır. Hükümet iç piyasada talebi yüksek olan mallara yönelik kısıtlamaların gayri resmi yollardan yapılan ticareti teşvik ettiğini kabul etmekte ve uzun vadede bunu önlemeyi planlamaktadır. Üçüncü Beş Yıllık Plan döneminin kapalı ekonomik yapıdan açık ekonomik sisteme geçiş için uygun bir dönem olduğu düşünülmektedir (www.igeme.gov.tr).

Ham petrolün ihracatta en önemli paya sahip kalem olması nedeniyle İran dış ticareti değişken uluslararası enerji piyasalarındaki gelişmelere karşı hassas hale gelmiştir. Petrol dışı ürünler ihracatının 1994-1995 döneminde en yüksek düzeye çıkmış olmasına rağmen petrol ve gaz ihracatı hala toplam ihracat gelirleri içinde % 75 paya sahiptir. 1995 yılı Nisan ayında kambiyo kısıtlamalarının daha da sıklaştırılması neticesinde petrol dışı ihracat gelirleri azalmıştır. Petrol dışı ürünlerin ihracatı 1994-95 döneminde 3,3 milyar dolar iken, 1997-98 döneminde 2,9 milyar dolara düşmüştür. 1996-97 döneminde petrol fiyatlarının yüksek düzeyde seyretmesi, petrol dışı ürünlerin ihracatındaki küçülmeyi dengelemiştir. Ancak 1998 yılında ham petrol fiyatlarındaki düşme ile birlikte toplam ihracat, IMF verilerine göre, 1997-98 döneminde 22,4 milyar dolardan 13,1 milyar dolara düşmüştür (www.igeme.gov.tr).

Petrolle beraber İran'ın 2000 yılı ihracatı 28,3 milyar dolar, 2001 yılı ihracatı 23,7 milyar dolar ve 2002 yılı ihracatı 28,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

1999 yılı ortalarında petrol fiyatlarının yeniden yükselmeye başlaması ile birlikte ihracat gelirleri artmaya başlamış ve döviz kuru rejiminde yapılan reform petrol dışı ürünler ihracatında düzelmeye yardımcı olmuştur. İran Merkez Bankası verilerine göre, 2000-01 döneminde petrol dışı ürünler ihracatının 3,5 milyar dolar seviyesine yaklaştığı görülmüştür.

1988 yılında İran-Irak savaşının sona ermesini takiben kısa vadeli borç toplama zorunluluğunun hızla ortaya çıkmasına bir karşılık olarak 1993 yılında sıkı bir ithalat yasağı politikası uygulanmaya başlamıştır. Tüketim mallarına olan talebin ivme kazanması ve hasara uğrayan altyapının onarımı nedeniyle 1990 ve 1992 yılları arasında makine ve ekipman ithalatında % 52 oranında artış olmuştur. 90'lı yıllar boyunca İran dış ticaretinin seyrine borç maliyetleri hükmetmiştir. İthalat harcamaları 1991-92 döneminde 25 milyar dolar gibi yüksek sayılabilecek bir düzeyden, 1993-94 döneminde 13 milyar dolara düşmüş ve 1990'ların geri kalan kısmında 15 milyar doların altında seyretmiştir. 2000 yılında toplam ithalat harcamaları 14,3 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 2001 yılında 27,6 milyar dolar, 2002 yılında 21,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

İran Merkez Bankası, 1999 ve 2000 yıllarında ihracat gelirlerinde meydana gelen artışlar ve ülkenin borç geri ödeme programındaki en zor safhanın tamamlanması ile birlikte, ithalat harcamaları üzerindeki denetimini gevşetmiştir.

4.1.4.4. İsrail

11 Eylül 2001 yılında ABD'ye yapılan terörist saldırı, global ekonomiye ilişkin yapılan öngörülerini daha da karamsar hale getirmiş ve İsrail ekonomisini de etkilemiş bulunmaktadır. İsrail'in yüksek teknoloji içeren sektörlerine yatırım kaynağı ve başlıca ihracat pazarları; ABD ve AB ülkeleri olduğu için, politik istikrarsızlık ve ABD ekonomisinde yaşanan daralma, İsrail'in 2001 ve 2002'de reel GSYİH büyüme oranının negatif olmasına neden olmuştur. 28 Ocak 2003 tarihinde yapılan genel seçimlerin ardından koalisyon hükümetinin kurulmasıyla birlikte, politik istikrarsızlık sona ermiştir. 2003 yılı için reel GSYİH büyüme oranı % 0,3 olarak tahmin edilmektedir.

Tablo 4.6. İsrail'in temel ekonomik göstergeleri (2004)

Cari İşlemler Dengesi	0.1 (milyar dolar)
Dış borç	73.5 (milyar dolar)
Doğal Gaz Miktarı	-
Döviz kuru	4.48 (yıllık; YİŞ:dolar)
Enflasyon	1.2 (%)
GSYİH	115.2 (milyar dolar)
GSYİH Artış Hızı	4.3 (%)
İşsizlik Oranı	11.1 (%)
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	16.308 (bin dolar)
Petrol Rezervi	-

Kaynak: [www.igeme.gov.tr \(http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=624&p_baslikkod=1\)](http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=624&p_baslikkod=1) (19.06.2004)

İsrail, komşu ülkeleriyle karşılaştırıldığında farklı ve gelişmiş bir ekonomiye sahiptir. İsrail, tekstil gibi geleneksel endüstrilerin yanı sıra elektronik gibi alanlarda da son yıllarda önemli başarılar göstermiştir. Söz konusu başarının kaynağı yüksek eğitim düzeyi ve savunma konularındaki Ar-Ge faaliyetlerine yapılan büyük yatırımlardan kaynaklanan, Ar-Ge çalışmalarında sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüklerdir. Hizmetler sektörü özellikle finans sektörü ve turizm sektörü İsrail ekonomisinde önemli yer tutmaktadır. Bölgede yaşanan istikrarsızlık turizm açısından da olumsuz beklentilere neden olmuştur.

i) Dış ticaret : İsrail ekonomisinin hem yerli sanayinin hammadde ihtiyacı hem de döviz gelirleri açısından dış ticarete bağımlılık oranı oldukça yüksektir. İsrail ekonomisi, doğal kaynaklar açısından yaşadığı kısıtlar nedeniyle hammadde, petrol ve sanayi ürünlerindeki fiyat hareketlerinden kolayca etkilenmektedir. Hem ihracattan sağladığı döviz gelirleri açısından; hem sanayi için gerekli hammadde ithalatına duyulan zorunluluk açısından dış ticarete büyük ağırlık vermektedir.

İsrail'in hızla büyüyen dış ticaret hacmine, askeri harcamalar ve yatırım malları ile hammadde ithalatı gereksiniminden kaynaklanan sürekli artan dış ticaret açığı eşlik etmektedir.

İsrail'in 1990 yılında ihracatı 11,5 milyar dolar, ithalatı 16,7 milyar dolar olmuş bu dönemde dış ticaret hacminde 5,2 milyar dolarlık bir açık oluşmuştur. 1996 yılına kadar İhracatta ve ithalatta sürekli bir artış yaşayan İsrail, 1996 yılında 11,010 milyar dolarla dış ticarete en fazla açığa ulaşmıştır. 2000 yılında ise hem ihracatta hem de ithalatta 31,404'lük bir dış ticaret gerçekleştiren İsrail'in, bu yılda dış ticareti dengeye ulaşmıştır. 2001 yılında 29,048 milyar dolar ihracat, 35,449 milyar dolar ithalat hacmi yakalayan İsrail, 6,401 milyarlık bir dış ticaret açığı vermiştir. 2002

yılında Mayıs-Kasım döneminde ABD'ye, Eylül-Kasım döneminde AB ülkelerine ihracatta artış yaşanırken, söz konusu ülkelere yapılan ithalatta düşüş yaşanmıştır. İsrail'in 2002 yılı mal ithalatı 35,517 milyar dolar, ihracatı ise 29,347 milyar dolar olarak gerçekleşmiş olup toplam dış ticaret açığı 6,170 milyar dolar gerçekleşmiştir. 2003 yılında ihracat 31,576 milyar dolar olup ithalat ise 36,282 milyar dolara ulaşarak dış ticaret açığı bir önceki yıllara göre % 22'lik bir artışla 4,706 milyar dolar olmuştur.

Tablo 4.7. İsrail'in dış ticaret göstergeleri (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	11.575	16.794	28.369	-5.219
1991	11.920	18.658	30.578	-6.738
1992	10.018	15.535	25.553	-5.517
1993	14.825	22.623	37.448	-7.798
1994	16.884	25.237	42.121	-8.353
1995	19.046	29.579	48.625	-10.533
1996	20.610	31.620	52.230	-11.010
1997	22.503	30.781	53.284	-8.278
1998	22.993	29.342	52.335	-6.349
1999	25.794	33.160	58.954	-7.366
2000	31.404	31.404	62.808	0.000
2001	29.048	35.449	64.497	-6.401
2002	29.347	35.517	64.864	-6.170
2003	31.576	36.282	67.858	-4.706
2004	36.079	38.597	74.676	-2.518

Kaynak: www.imfstatistics.org (15.06.2004)

(İhracat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21536.867125.xls)

(İthalat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21430.148375.xls)

İsrail, döviz gelirlerinin önemli bir kısmını turizm ve işlenmiş elmas ihracatından sağlamaktadır. Meyve ve sebze ihracatından sağlanan gelirler ise tarım ürünleri içinde en büyük paya sahiptir. İşlenmiş elmas dahil, imalat sanayi ürünleri toplam ihracatın % 90'ından fazlasını oluşturmaktadır (www.igeme.gov.tr). İhracatın yapısı ise yüksek teknoloji gerektiren ürünlere yönelmektedir.

4.1.4.5. Kuveyt

Anayasal monarşi ile yönetilen Kuveyt, Basra Körfezi'nin kuzey kıyısında 2,2 milyon nüfuslu bir ülkedir. Bilinen 13,3 milyar tonluk petrol rezervi ile dünya petrol rezervlerinin % 9,2'sine sahip olan Kuveyt'in ekonomisi petrol üretimine ve petrole dayalı sanayi üzerine kurulmuştur.

Tablo 4.8. Kuveyt'in temel ekonomik göstergeleri (2000)

Cari İşlemler Dengesi	5.4 (milyon dolar,1998)
Dış Borç	9.27 (milyar dolar)
Doğal Gaz Miktarı	-
Döviz Kuru	1 USD = 0.3042 Kuveyt Dinarı
Enflasyon	2 (% , 1999 tahmin)
GSYİH	37 (milyar dolar)
GSYİH Artış Hızı	3.9 (%)
İşsizlik Oranı	1.8 (% , 1996)
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	-
Petrol Rezervi	-

Kaynak : www.dtm.gov.tr (<http://www.dtm.gov.tr/aml/raporlar/ortadogu/Kuveyt/Kuveyt.htm>) (12.03.2004)

Kuveyt'de bulunan ticari engellerin bu pazara girebilmek açısından, caydırıcı bir nitelik taşımadığı görülmektedir. Kuveyt'de, bazı istisnaları olmak kaydıyla bütün mallardan % 4 gümrük vergisi alınmaktadır (Gıda ürünleri muaf, tütün ve tütün mamulleri yüzde 100, motor yağı yüzde 30). İnsan, hayvan ve bitki sağlığı açısından aranan ek bilgi ve belgeler yoluyla bazı malların ithalatının yasaklanması veya kısıtlanması, diğer ülkeler tarafından da yapılan genel bir uygulama olmaktadır.

Kuveyt, petrol ve petrol ürünleri üretimi dışında sanayisi gelişmemiş bir ülkedir. Ödeme sorunlarının bulunmaması nedeniyle, kalite ve fiyat açısından diğer yabancı ülke mamulleri ile rekabet edebilen her mala, Kuveyt pazarının açık olduğu söylenebilir (Güleç, 2003:43).

Kuveyt, nüfus olarak küçük bir ülke olmakla birlikte, tüketim alışkanlıkları açısından, nüfusuna oranla, büyük bir pazardır. Bu husus gıda maddeleri konusunda da geçerlidir. Kuveyt Ticaret Müşavirliği'ne ulaşan ithalat taleplerinde de gıda maddeleri ağırlıkla yer almaktadır. Bu sektör bakımından Kuveyt'te bulunan kooperatif birlikleri büyük bir potansiyele sahiptir. Zira her bölgede kurulmuş bulunan kooperatiflerin sayısı 46'ya ulaşmıştır. Bu kooperatiflerin yanı sıra, bunlara bağlı olarak çalışan ve sayıları 300'ü bulan mini süpermarketler de bulunmaktadır. Bütün bu kooperatiflerin gereksinimi olan mal alımları yılda 10 milyon Kuveyt Dinarı'na ulaşmaktadır. Bu nedenle ihracata yönelik pazarlama faaliyetlerinin, kooperatif birliklerine de yöneltilmesi yararlı sonuçlar verebilecektir (Güleç, 2003:43).

Kuveyt'in 1991 yılında Irak'ın işgalinden kurtulduktan sonra kaynaklarının bir kısmı üçüncü dünya ülkelerinin ekonomilerini iyileştirmeye ayırmıştır. Bu mali

yardımlar genelde uluslararası ve bölgesel kuruluşlar yoluyla önerilmekte olup, ödeme kolaylıkları içermektedir. Aslında daha 1961 yılında Kuveyt, bu konuda adımlar atmış ve 31 Aralık 1961 tarihinde Arap Ekonomik Kalkınması İçin Kuveyt Fonu (KFAED) kurulmuştur (Direzinci, 2003:28).

i) Dış ticaret : Kuveyt ekonomisinde en önemli etken, petrol ve bunun getirmiş olduğu zenginliktir. Dünya petrol rezervlerinin % 10'una sahip olmasının yanı sıra, Kuveyt'in ülke dışında bulunan ve yaklaşık 40 milyar dolar olduğu tahmin edilen yatırımları, bir refah devletini meydana getirmiştir. Ülke ekonomisinin petrol fiyatlarına bağımlı olması nedeniyle, petrol fiyatlarının düşmesi olasılığı ve ayrıca nüfus artışının istihdamı sorunu, Kuveytliler'in ağırlıklı olarak kamu sektöründe çalışması ve bunun doğal bir sonucu olarak devlet gelirlerinin büyük bir bölümünün maaş ödemelerine gitmesi gibi çeşitli faktörler, ülke ekonomisini etkilemektedir. Ancak bütün bu koşullara rağmen ülke ekonomisinin ağırlıklı olarak ithalata dayanması ve ithalatın libere olması, ayrıca gümrük vergilerinin düşük tutulması, petrolün getirmiş olduğu zenginlik nedeniyle satın alma gücünün de yüksek bir ülke olması, ülkeyi yılda yaklaşık 8 milyar dolar ithalatın yapıldığı bir pazar konumuna getirmiştir. İthalatın yaklaşık % 70'inin tüketim malları olması nedeniyle bu pazarda başta ABD olmak üzere gelişmiş batı ülkeleri en büyük paya sahiptir.

Tablo 4.9. Kuveyt'in dış ticaret göstergeleri (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	7.042	3.971	11.013	3.071
1991	1.088	4.760	5.848	-3.672
1992	6.571	7.257	13.828	-0.686
1993	10.245	7.038	17.283	3.207
1994	11.259	6.697	17.956	4.562
1995	12.785	7.789	20.574	4.996
1996	14.888	8.373	23.261	6.515
1997	14.224	8.246	22.470	5.978
1998	9.553	8.618	18.171	0.935
1999	12.164	7.616	19.780	4.548
2000	19.436	7.156	26.592	12.280
2001	16.203	7.869	24.072	8.334
2002	15.368	9.001	24.369	6.367
2003	20.677	10.986	31.663	9.691
2004	-	-	-	-

Kaynak: www.imfstatistics.org (15.06.2004)

(İhracat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21536.867125.xls)

(İthalat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21430.148375.xls)

Kuveyt'in ihracatı yıllar itibariyle dengeli bir seviye göstermemektedir. 1990 yılında 7,042 milyar dolar olan ihracatın 1991'de 1,088 milyar dolara düşmesi dış ticaret hacminde 3,672 milyar dolarlık bir açığa neden olmuştur. 1993 yılına kadar dış ticaret açığı düşmesini sürdürmüştü; 1993 yılında ihracat miktarının 10,245 milyar dolar ve ithalat miktarının 7,038 milyar dolar olmasıyla dış ticaret hacmi fazla vermeye başlamıştır. 1997 yılına kadar artış gösteren ihracat 1998 yılında bir önceki yıla göre % 33'lük bir artışla 9,553 milyar dolara gerilemiştir. 1999 yılında 12,164 milyar dolar, 2000 yılında 19,436 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracat 2001 yılında 16,203 milyar dolar olmuştur. 2002 yılında ise 15, 368 milyar dolara gerileyen ihracat, 2003 yılında bir önceki yıla göre % 34,5'lik bir artışla 20,677 milyar dolar olmuştur.

İthalatta ise, ihracata göre 1990-2003 yılları arasında daha istikrarlı bir artış görülmektedir. İthalatta, 1998 yılına kadara sürekli bir artış yaşanmış, 1999 yılında bir önceki yıla göre % 11,5'lik bir ithalat azalışı ile 7,616 milyar dolar ithalat hacmi yaşanmıştır. 2000 yılından itibaren tekrar artışa geçen Kuveyt'in ithalatı, 2000 yılında 7,156 milyar dolar, 2001 yılında 7,869 milyar dolar, 2002 yılında ise 9,001 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında ise 10,986 milyar dolarlık bir ithalat hacmi yakalanmıştır.

4.1.4.6. Lübnan

2001 yılı Lübnan için, ekonomik faaliyette yavaş da olsa bir canlanma dönemi olarak nitelendirilebilir. Nitekim, 2000 yılında durma noktasına gelen GSMH artışı 2001'de % 1 olmuştur. Enflasyon ise, bu dönemde yine % 0 olmuştur. Ancak, parasal ve mali sektörlerde aynı olumlu gelişmeyi söylemek mümkün değildir. Lübnan'ın 2001 yılında kamu borçları ve bilhassa dış borçları artmaya devam etmiş ve iç borç 27 milyar dolarlık yapısı ile GSMH'nin % 162'si gibi bir seviyeye ulaşmıştır. Bu yükün azaltılmasına yönelik iç ve dış kaynak temininde de sıkıntıyla karşılaşmıştır. Kaynak temininde içerideki temel sıkıntı, uygulanan sıkı kur politikası neticesinde bankacılık sisteminde Lübnan Lirası (LL)'nin likiditesinin korunması çabasına karşılık Merkez Bankası'nın önlenemeyen rezerv kaybıdır. (2001 yılı başlarında 6 milyar dolar olan döviz rezervi aynı yılın sonunda 4,2 milyar dolara gerilemiştir) 2001 yılında Lübnan Lirası'ndan kaçış eğilimi devam etmiş ve sonuçta dolarizasyon % 73'lere ulaşmıştır (Aralık 2000'de bankacılık kesiminde dolarizasyon seviyesi % 66,8 idi). Merkez Bankasının, dolar-Lübnan Lirası paritesini

korumada gösterdiği inatçı tutumun sonucu maruz kaldığı rezerv kaybı Eylül 2001’de uygulamaya koyduğu % 15 oranındaki mevduat munzam karşılığı tedbiriyle kendini açıkça ortaya koymuştur. Bu tarihe kadar, ticari bankaların ellerindeki mevduatın belli oranını Merkez Bankası’na bloke etmeleri gibi bir zorunluluk olmadığından bahse konu uygulama ile sıkışan likidite açığı bir nebze olsun rahatlatılmış olmaktadır (www.igeme.gov.tr).

Tablo 4.10. Lübnan’ın temel ekonomik göstergeleri (2001)

Cari işlemler dengesi	-1.170 (milyar dolar)
Dış Borç	9,606 (milyar dolar)
Doğal Gaz Miktarı	-
Döviz Kuru	-
Enflasyon	0.0 (%)
GSMH	16.680 (milyar dolar)
GSMH Artış Oranı	1.0 (%)
İşsizlik Oranı	-
Kişi Başına Milli Gelir	4.170 (bin dolar)
Petrol Rezervi	-

Kaynak : www.igeme.gov.tr (http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=604&p_baslikkod=1)(24.06.2004)

Lübnan’ın dış kaynak temininde karşılaştığı sıkıntı, Temmuz 2000’de bir araya gelen donör ülkeler (yardım için bir araya gelen ülke ve kuruluşlar) toplantısının (Paris I Toplantısı) yenilenememesi ve uluslararası finans kuruluşların Lübnan’a kredi açma konusunda çekimser davranmasıdır. Bunda hiç şüphesiz en önemli neden, Hükümetin salt siyasi hesaplarla, aşırı kıymetlendirilmiş LL’yi dolar karşısında devalüe etmekten kaçınması sebebiyle IMF ve Dünya Bankası ile uzlaşamaması neticesinde, Paris Grubu’nun Lübnan’a açacağı kredinin ön koşulu olarak nitelendirilen “yeşil ışığı” alamamasıdır. Ancak, GSMH artışının reel sektördeki olumlu yansımalarını ithalat ve ihracatın artışında izlemek mümkündür. Nitekim, bir önceki yıla göre 2001 yılında ithalat % 17,1 ihracat ise % 24,5 artmıştır.

Sonuç itibariyle, sermaye hareketlerinde 2001 yılında bir düşüş olmamasına rağmen, ülkeye giren 5,232 milyon doların (2000 yılında 5,225 milyon dolar idi) artan dış ticaret açığını telafi edememesi neticesinde, ödemeler dengesi 1,170 milyon dolar eksi bakiye vermiştir. Oysa, 2000 yılında bu açık yalnızca 289 milyon dolar idi.

Son olarak, IMF İcra Kurulunun 4. Madde kapsamında 17 Ekim 2001 tarihinde Lübnan ile yaptığı danışmalar neticesinde vardığı sonuçlar da bu açıklamaları teyit etmektedir (www.igeme.gov.tr).

Lübnan ekonomisinin mevcut durumu şu eğilimlerle açıklanabilir;

- Büyüme hızındaki cüzi artışa bağlı olarak, son yıllarda yaşanan durgunlukta hafif bir canlanma,
- Düşük enflasyon ve sabit kura bağlı olarak nisbi parasal istikrar,
- Kronik borç ve bütçe açıkları ile iç ve dış kaynak temininde güçlükler.

i) Dış ticaret : Lübnan’da ihracatın ve ithalatın coğrafi dağılımında, ihracatta; % 9,6 ile S. Arabistan, % 8,2 ile BAE, % 7,7 ile Irak, % 7,1 ile İsviçre, % 6,8 ile ABD, % 4,3 ile Fransa, % 4 ile Suriye ve % 3,5 ile Ürdün toplam ihracatın % 51’ini masnetmek suretiyle ön sıralarda yer almaktadırlar. Diğer taraftan, ihracatının büyük bölümü Körfez Ülkeleri ve S.Arabistan’a yöneliktir. Buna karşılık, ithalatta ise; % 9,7 ile İtalya, % 8,6 ile Almanya, % 8,4 ile Fransa, % 7 ile ABD, % 5,6 ile Çin ve Rusya, % 5 ile İsviçre ve Suriye, % 3,9 ile İngiltere ve % 3,6 ile S. Arabistan olmak üzere toplam ithalatın % 62,4’ünü karşılamakla ilk sıralarda yer almaktadırlar (www.igeme.gov.tr).

Avrupa Birliği Lübnan’ın ana tedarikçisidir. Nitekim, ithalatın % 42’si AB üyesi ülkelerden yapılmaktadır. Lübnan’ın AB’ye olan ihracatı ise, genel ihracatının % 19’u civarındadır.

Tablo 4.11. Lübnan’ın dış ticaret göstergeleri (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	0.494	2.525	3.019	-2.031
1991	0.539	3.743	4.282	-3.204
1992	0.560	4.202	4.762	-3.642
1993	0.452	2.215	2.667	-1.763
1994	0.470	2.598	3.068	-2.128
1995	0.656	5.480	6.136	-4.824
1996	0.736	7.540	8.276	-6.804
1997	0.643	7.467	8.110	-6.824
1998	0.662	7.070	7.732	-6.408
1999	0.677	6.207	6.884	-5.530
2000	0.715	6.230	6.945	-5.515
2001	0.870	7.293	8.163	-6.423
2002	1.046	6.447	7.493	-5.401
2003	1.524	7.171	8.695	-5.647
2004	-	-	-	-

Kaynak: www.imfstatistics.org (15.06.2004)

(İhracat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21536.867125.xls)

(İthalat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21430.148375.xls)

Lübnan'ın 1990'lı yıllarında ihracatı ithalatına göre çok az miktarlarda gerçekleşmiştir. 1990-2001 yılları arasında ihracat 494 ile 870 milyon dolar arasında, ithalat ise 2,535 ile 7,293 milyar dolar arasında gerçekleşmiştir. 2001 yılında, Lübnan'ın toplam ihracatı bir önceki döneme göre % 24,5'lik bir artış ile 870 milyon dolara, ithalatı ise bir önceki döneme göre % 17'lik bir artış ile 7,293 milyar dolara ulaşmıştır. Buna göre, dış ticaret açığı % 16'lık bir artış ile 6,423 milyar dolar olmuştur. 2002 yılında ise ihracat, 1,046 milyar dolar, ithalat 6,447 milyar dolar olmuştur. 2003 yılına gelindiğinde ihracat % 46'lık bir artışla 1,524 milyar dolar, ithalat ise % 11'lik bir artışla 7,171 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde dış ticaret açığı 5,647 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Lübnan'ın dış ticarete konu olan ürünleri ise, ihracatta; mücevherat % 15,9, makineler ve elektrik aletleri % 12,8, gıda ürünleri % 11,3 ve kimyasal ürünler % 9,9 toplam ihracatın % 50'sini oluşturmaktadır. İthalatta ise; maden ürünleri % 18,4, makineler ve elektrik aletleri % 13,7, otomobiller % 9,8, kimyasal maddeler % 8,2 ve gıda ürünleri % 6,9 toplam ithalatın % 57'sini teşkil etmektedir.

4.1.4.7. Mısır Arap Cumhuriyeti

Mısır Arap Cumhuriyeti (MAC), 1990'lı yıllarda uyguladığı reform politikaları ile 2000'li yılların başında makro ekonomik performansını arttırmıştır. 1990'lı yıllarda uygulanan sıkı para ve maliye politikaları, enflasyonun baskı altına alınması, bütçe açıklarının düşürülmesi ve döviz rezervlerinin arttırılmasını sağlamıştır.

Tablo 4.12. Mısır Arap Cumhuriyeti'nin temel ekonomik göstergeleri (2001)

Cari işlemler dengesi	-
Dış Borç	28.6 (milyar dolar)
Doğal Gaz Miktarı	-
Döviz Kuru	1 Dolar = 4.50-4.52 Mısır Lirası
Enflasyon	2.3 (%)
GSYİH	84.8 (milyar dolar)
GSYİH Artış Hızı	3.2 (%)
İşsizlik Oranı	7.4 (2000 yılı)
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	3.700 (dolar)
Petrol Rezervi	3.682 (2000 yılı)

Kaynak: [www.igeme.gov.tr \(http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=620&p_baslikkod=1\)](http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=620&p_baslikkod=1)(26.05.2004)

Mısır Arap Cumhuriyeti, Arap ülkeleri arasında Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ekonomidir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın % 50'sini hizmetler sektörü oluşturmaktadır. Bu sektör içerisinde önemli payı ise turizm ve Süveyş Kanalı almaktadır. Taşımacılık ve Süveyş Kanalı'nın GSYİH içerisindeki payı % 9'dur. Tarımın Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içerisindeki payı yıllar itibarıyla tedricen azalmakla birlikte halen önemini korumaktadır. Tarımın GSYİH içerisindeki payı % 16 olup, toplam işgücünün % 28'i bu sektörde istihdam edilmektedir. Diğer taraftan, sanayi ve madencilik sektörü GSYİH'nin % 20'sini, petrol ve doğal gaz sektörü ise GSYİH'nin % 8'ini oluşturmaktadır.

Ülke 1954-1970 yılları arasında 5 yıllık planlarla yönetilmiş olup, söz konusu planlar önemini zaman içerisinde kaybetmiştir. 1997 yılında hükümet gelecek yirmi yıl için sosyo ekonomik gelişme planı oluşturmuş olup, plan uyarınca 2017 yılına kadar Sina ve Batı Çölünün güney vadisinde yeni yerleşim yerleri kurmak yoluyla meskun alanları % 4 den % 30'a yükseltmeyi öngörmektedir. Gelecek yirmi yılda gerçekleştirilecek yıllık 29,5 milyar dolar tutarındaki yatırımın % 75'inin özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Ayrıca, 2002-2017 yılları arasında yıllık GSYİH artışının % 7,6 olması planlanmaktadır. 1991 yılında uygulamaya konulan reform programı makro ekonomik dengenin kurulmasını sağlamakla birlikte kamu sektörü reformu, özelleştirme ve ticaretin liberalizasyonundaki gelişme sınırlı olmuştur. Mısır Arap Cumhuriyeti 1993 yılı Mart ayında IMF ve Dünya Bankası programlarını tamamlamıştır. IMF ile 1996 yılı Ekim ayında iki yıllık bir stand by anlaşması yapılmış olup, ülke 1998 yılında anlaşmayı başarı ile yerine getirmiştir. Söz konusu IMF kredi destekli anlaşmalar yapısal reformları hedef almıştır. 1998 yılında Asya krizinin etkisi ve petrol fiyatlarındaki düşüş, turizm gelirlerindeki azalma ve Körfez Ülkelerindeki durgunluk ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.

1998 yılında cari açığın genişlemesi üzerine sıkı bir para politikası izlenerek Amerikan Doları 3.4 Mısır Poundu'na eşitlenmiştir. Dolar satımı Mısır Poundu'nu sistemden çekmiş, bu durum ise para arzının daralmasına neden olmuştur. İzlenen politika enflasyonu azaltmakla birlikte, döviz rezervlerinde bir azalma görülmüş, ayrıca İnterbank faiz oranları yükselmiştir. Bununla beraber, özel sektöre açılan kredi miktarı düşmüş ve özel sektörde durgunluk yaşanmıştır. Mayıs 2000 tarihinde Hükümet döviz rezervlerindeki düşüşü ve düşük Mısır Poundu sirkülasyonunu dikkate alarak, piyasa koşullarına daha uygun bir kur rejimine yönelerek Mısır

Poundu'nun Dolara bağlanmasından ayrılmıştır. Alınan bu karar ile 2000 yılının kalan bölümünde Mısır Poundu % 12 değer kaybetmiş, müteakip üç devalüasyon neticesinde Mısır Poundu'nun değer kaybı Mayıs 2000 tarihine göre % 22'ye ulaşmıştır.

Kamu harcamaları, 2001/2002 (Temmuz-Haziran) döneminde parlamentodan geçmiş olup, 31,4 milyar dolar olarak öngörülmüştür. Bu miktar geçen yılki bütçede tahsis edilen miktardan daha yüksektir. Bu yükselişin düşük gelir gruplarının durumunu iyileştirmeye ve sosyal tansiyonu düşürme amacına yönelik olduğu ifade edilmektedir.

Döviz rezervi 1993 yılından beri ilk kez 14 milyar dolar sınırının altına düşmüş ve 2002 Mayıs ayında 13,73 milyar dolar olmuştur. Mısır Poundu'nun 2001 yılında dolar karşısında % 22 oranında değer kazandığı görülmektedir. 2000 yılında 29 milyar dolar olan dış borç 2002 yılında 30,7 milyar dolara ulaşmıştır.

Bütçe açığının yıllar itibarıyla azalış göstermesi hükümeti, dış borçlanma yerine, iç borç açığını, hazine, tahvil ve bonoların ihracı yoluyla kapamaya yönlendirmiştir. Ancak, iç borç son iki yıl içerisinde artmış olup, 2000/01 döneminde iç borç miktarı 67,7 milyar dolara ulaşmıştır. Bu miktar GSYİH'nın % 64'üne ulaşmaktadır. Liberalizasyon politikalarına rağmen, kamu sektörü halen ekonomide önemli bir yer tutmakta olup, GSYİH'nın üçte birini oluşturmakta ve toplam işgücünün % 30'unu istihdam etmektedir. Zayıf talep, döviz kurundaki stabilite, temel mallardaki fiyat kontrolleri ve ekonomideki yavaşlama neticesinde, enflasyonda gerileme görülmüş olup, 1996 yılında yıllık % 7,2 olan enflasyon 2000 yılında % 2,7'ye düşmüştür. Enflasyon 2001 yılında % 2,3, 2002 % 4,7 olarak gerçekleşmiş olup, 2003 yılı % 3,3'tür.

Ülkede işsizlik önemli bir problem olup, resmi rakamlara göre bu oran 2000 yılında % 7,4'dür. Ücret seviyesi uluslararası standartlara göre oldukça düşüktür. Kamu sektörü ücretleri GSYİH'nın % 10'unu oluşturmaktadır. Göreceli olarak düşük mal ihracatı nedeniyle cari işlemler dengesi 2002 yılında hizmetler ve işçi gelirlerindeki performansa bağlı olacaktır. Ancak, turizmdeki canlanma ve ithalattaki düşüş nedeniyle cari işlemler dengesinde olumlu gelişmeler izlenmekte olup, 2002 yılı itibarıyla 187 milyon dolar olarak tahmin edilen cari işlemler açığının GSYİH'ya oranı % 0,25 olmuştur.

i) Dış ticaret : İhracatın kompozisyonu son 40 yılda önemli değişimler içermiştir. 1965 yılında % 71 olan tarım ürünleri ihracatının payı 1990 yılında %

20'ye düşmüştür. Aynı dönemde yakıt, mineral ve metallerin payı ise % 8'den % 41'e yükselmiştir. Ekonomik reform programının temel amacı da petrol dışı ürünlerin ihracatını artırmaktır.

Mısır Arap Cumhuriyeti yatırım ihtiyacı nedeniyle önemli ölçüde sermaye malları ve hammadde ithalatına ihtiyaç duymaktadır. Gıda malları ithalatı ise genel ithalat içerisinde % 20'den fazla bir paya sahiptir.

1995 yılında Dünya Ticaret Örgütüne giren Mısır Arap Cumhuriyeti'nin üyelik ile uluslararası piyasalara daha kolay giriş sağlayacağı düşünülmektedir. Mısır Arap Cumhuriyeti'nin ticaret yaptığı ülkelerin % 90'ını DTÖ'ye üye ülkeler oluşturmaktadır. İhracatında önemli pazarları ise İtalya, ABD, Almanya, İngiltere oluşturmaktadır. Libya ve Suudi Arabistan ise bölgesel ticari ortak niteliğindedir.

Tablo 4.13. Mısır Arap Cumhuriyeti'nin dış ticaret göstergeleri (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	4.956	2.525	7.481	2.431
1991	3.705	3.743	7.448	-0.038
1992	3.063	4.202	7.265	-1.139
1993	2.251	2.215	4.466	0.036
1994	3.475	2.598	6.073	0.877
1995	3.449	5.480	8.929	-2.031
1996	3.539	7.540	11.079	-4.001
1997	3.920	7.466	11.386	-3.546
1998	3.130	7.069	10.199	-3.939
1999	3.559	6.207	9.766	-2.648
2000	4.689	6.230	10.919	-1.541
2001	4.127	7.293	11.420	-3.166
2002	4.707	6.446	11.13	-1.739
2003	6.311	7.170	13.481	-0.859
2004	-	-	-	-

Kaynak: www.imfstatistics.org (15.06.2004)

(İhracat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21536.867125.xls)

(İthalat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21430.148375.xls)

Mısır'ın ihracatı 1990 yılında 4,956 milyar dolar iken 1993 yılına kadar ihracatta bir azalma yaşanarak 1993 yılında 2,251 milyar dolara gerilemiştir. İthalat ise, aynı yılda 2,215 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yıllar itibarıyla dış ticaret fazlası az olan Mısır bu yılda 36 bin dolar fazla vermiştir. 1994-1999 yıllarında ihracat sırasıyla 3,475 ile 3,559 milyar arasında kalmıştır. İthalat ise söz konusu yıllarda 7,466 milyar dolar seviyesi ile 1997 yılında en yüksek miktara ulaşmıştır. 2000 yılı itibarıyla mal ihracatı 7,1 milyar dolar, ithalat 15,4 milyar dolar olarak,

2001 yılında ise ihracat 7 milyar dolar, ithalat 15,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında ise ihracat 7,2 milyar dolar, ithalat 15,3 milyar dolar olmuştur. 2003 yılında ihracat bir önceki yıla göre % 35 artarak 6,311 milyar dolar olarak gerçekleşirken, ithalat ise % 11,5 oranında artarak 7,170 milyar dolar olmuştur.

İhracatın % 40,8'ini mamul mallar, % 35,8'ini petrol ve ürünleri, % 2,4'ünü ise tarım ürünleri oluşturmaktadır. İthalatın bileşimine bakıldığında ise % 31,5'inin yatırım mallarından, % 23,6'sının ara mallardan, % 16,8'inin ise tüketici mallarından oluştuğu görülmektedir.

Mısır Arap Cumhuriyeti (MAC), AB ile 5 yıl süren müzakerelerin sonucunda 2001 yılı Haziran ayında Euro-Akdeniz Ortaklık Anlaşmasını imzalamıştır. MAC'a göre anlaşma neticesinde MAC'ın AB'ye yönelik ihracatı artarken, Avrupalı yatırımcının MAC'a gelmesi kolaylaşacak, Avrupa piyasasında MAC mallarının rekabet gücü gelişecek, bu durum ise MAC sanayinin modernizasyonuna yardım edecektir. Anlaşmaya göre MAC gümrük vergilerinden muaf Avrupa pazarına yönelirken, kendisinde endüstriyel ürünlerde aşamalı gümrük indirimine gidilecektir. Ayrıca AB, MAC'a serbest ticarete girmesini kolaylaştırmak amacıyla Endüstriyel Modernizasyon Fonu'ndan 250 milyon euro vermeyi öngörmektedir (www.igeme.gov.tr).

4.1.4.8. Suriye

Suriye'de uzun yıllar sosyalist ekonomik politikalar uygulamakta iken 1990'lı yıllardan bu yana serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. Bu gayretlere paralel olarak, dış ticaretinde de önemli gelişmeler olmaktadır. Uzun yıllar devlet ağırlıklı bir yapı sergileyen ekonomide özel sektörün ağırlığı gittikçe artmaktadır.

Suriye Hükümeti, dışa açılım, yatırım teşvik, özel sektöre daha büyük önem verilmesi, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, bankacılık, borsa ve kur politikaları konularında çalışmalar yapmaktadır. Uygulamaya konan dışa açılıma yönelik ekonomik politikalar doğrultusunda, özel sektöre önemli fırsatlar sunulmaya başlanmıştır. Halen ülke ekonomisinin 2/3'ü devletin kontrolündedir. Fakat bu oran, petrol ve diğer tabii kaynakların, bankacılık ve sigortacılık hizmetlerinin devletin elinde olmasından kaynaklanmaktadır. Zaten bu sektörlerin GSYİH içindeki payı % 60'dan fazladır.

1991 yılında çıkarılan Yatırım Teşvik Kanunu ile ülkeye yabancı sermayenin gelmesi teşvik edilmektedir. Sağlanan vergi muafiyeti ve diğer teşviklerle önemli ölçüde yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirilmiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde tüketim mallarının yatırımı artmıştır. En hızlı yatırım gıda ve tekstil sektöründe gerçekleşmiştir. İmalat sanayinin diğer alt sektörlerinde, dayanıklı tüketim malları sanayisinde de önemli yatırımlar yapılmıştır. Suriye’de ithal ikamesine yönelik yatırım politikası uygulanmaktadır. Bundan dolayı imalat sanayinin tüm alt sektörlerinde üretimi yapılan tüm malların ithalatı yasaktır. Ülkede üretimi bulunmakla birlikte ancak ihtiyacı karşılayamayan ürünlerin ithalatı ise özel izin ile mümkün olmaktadır. Uygulanan yüksek gümrük oranlarıyla hem yerli sanayi korumaya çalışılmakta hem de lüks tüketim mallarının ithalatı kısıtlanmaktadır.

Tablo 4.14. Suriye’nin temel ekonomik göstergeleri (2003)

Cari işlemler dengesi	-267.3 (milyar dolar)
Dış Borç	21.7 (milyar dolar)
Doğal Gaz Miktarı	-
Döviz Kuru	1 Dolar = 46.3 Suriye Poundu
Enflasyon	1.5 (%)
GSYİH	22.1 (milyar dolar)
GSYİH Artış Hızı	0.6 (%)
İşsizlik Oranı	5 (%) (1999 yılı)
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	-
Petrol Rezervi	3.1 (milyar dolar) (2000 Yılı)

Kaynak: www.deik.org.tr (<http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>) (23.03.2005)

Suriye, Arap Ortak Pazarı’nın üyesi olup, Arap Dünyası’nın liderliğini hedeflemektedir. Ortadoğu ülkeleriyle bağlantıda kilit konumda olan Suriye, yakın komşuları ve bölgedeki diğer İslam ülkeleriyle yakın işbirliği içerisinde. Özellikle Lübnan ile önemli boyutlarda ticari ilişki içerisinde. Ocak 1999’da Lübnan ile karşılıklı olarak gümrükler % 25 indirilmiştir. Bu adım Arap Ortak Pazarı’nın kurulmasına da öncülük etmiştir (www.igeme.gov.tr).

Avrupa Birliği, Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirmeye çalıştığı ve 12 Akdeniz ülkesini içine alan Serbest Ticaret Anlaşması çerçevesinde Suriye’ye ayrı bir önem ve öncelik vermektedir. Bundan dolayı Suriye’nin serbest pazar ekonomisine geçme gayretlerine topluluk tarafından yardımlarla destek

sağlanmaktadır. Topluluk, Suriye'nin sahip olduğu öz kaynakları devreye sokmada ve işleme açmada her türlü desteği sağlama gayreti içindedir. Avrupa Birliği son zamanlarda Suriye ile ticareti geliştirmek için bir organizasyon gerçekleştirmektedir. Bu organizasyon, merkezi Şam olan Suriye Avrupa İş Merkezi (SEBC-Syrian European Business Center)'dir (www.igeme.gov.tr).

i) Dış ticaret : Suriye'nin dış ticaret yapısı geçen on yıl içerisinde büyük değişikliğe uğramıştır. Petrol ihracatı en önemli ihracat geliri olarak ortaya çıkmıştır. 1990'lı yılların başından itibaren dışa açılma gayretlerine paralel olarak önemli değişiklikler gerçekleştirilmektedir.

Suriye dış ticaretinin 2/3'ü halen devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. Özel sektör dış ticaret politikalarının elverdiği ölçüde, küçük boyutlarda ve kendi sınırlı imkanları çerçevesinde dış ticaretle iştigal etmektedir. Bu olumsuz şartlara rağmen Suriye'de özel sektör aktif olarak faaliyet göstermekte olup, bölge ülkeleriyle yakın ve sıkı işbirliği içersindedir. Özellikle iç pazara yönelik gıda, tekstil, kimya gibi sektörlerde, genellikle ham madde veya yarı mamul maddeler ithal etmektedir.

Tablo 4.15. Suriye'nin dış ticaret göstergesi (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	4.212	2.400	6.612	1.812
1991	3.430	2.768	6.198	0.662
1992	3.093	3.490	6.583	-0.397
1993	3.146	4.140	7.286	-0.994
1994	3.047	5.467	8.514	-2.420
1995	3.563	4.709	8.272	-1.146
1996	3.999	5.380	9.379	-1.381
1997	3.916	4.028	7.944	-0.112
1998	2.890	3.895	6.785	-1.005
1999	3.464	3.832	7.296	-0.368
2000	19.260	16.706	35.966	2.554
2001	21.648	19.599	41.247	2.049
2002	28.144	21.000	49.144	7.144
2003	-	-	-	-
2004	-	-	-	-

Kaynak: www.imfstatistics.org (15.06.2004)

(İhracat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21536.867125.xls)

(İthalat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21430.148375.xls)

Avrupa Birliğiyle yapılan Serbest Ticaret Anlaşması görüşmeleri, Suriyeli ihracatçıların Avrupa pazarlarına girişini geliştirmektedir. Suriye 2010 yılına kadar

Serbest Ticaret Alanında yer almak için diğer politik ve ekonomik şartları yerine getirmek zorundadır.

Suriye'nin ülkeler bazında yayınlanmış verilerine göre; ihracatın da Türkiye, ABD, İtalya, Fransa, Suudi Arabistan ve Lübnan ilk sıralarda gelmektedir. 2000 yılı itibariyle ihracatının % 61,7'sini Avrupa Birliği Ülkelerine, % 17,7'si Orta Doğu Ülkelerine gerçekleştirmektedir. Yine ihracatının % 8'ini Türkiye'ye ve % 3,1'inin ise ABD'ye yapmaktadır (www.igeme.gov.tr).

Suriye'nin 1990 yılı ihracatı göz ardı edildiğinde, ihracatın 1991-1999 yılları arasında fazla değişmediği görülmektedir. Bu dönemde ihracat 3,093 milyar dolar ile 3,906 milyar dolar arasında değişmektedir. Yine bu dönemde ihracat seviyesi 1996 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2000 yılına gelindiğinde ise ihracat % 455 gibi aşırı bir artışla 19,260 milyarlık büyük bir ticaret hacmine ulaşmıştır. 2001 yılında % 12,5 artışla 21,648 milyar dolar olan ihracat, 2003 yılında % 30'luk bir artış daha gerçekleştirmiştir. Bu yılda ihracat 28,144 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

İthalatta ise, 1990 yılından 1994 yılına kadar bir sürekli bir artış yaşanmıştır. 1990 yılında arasında ithalat 2,400 milyar dolar iken 1994 yılında % 125 artışla 5,467 milyar dolar olmuştur. 1992 yılından itibaren ithalatın ihracattan fazla olması cari işlemler dengesinin açık vermesine sebep olmuş ve 1994 yılında dış ticaret açığı 2,420 milyar dolarla en fazla seviyeye ulaşmıştır. 1995 yılından itibaren düşen ithalat 2000 yılında ihracattaki gibi bir artış göstermiştir. Ancak ithalattaki artış ihracattan fazla olmadığı için dış ticaret açığı 1999 yılında sona ermiştir. 2000 yılında ihracat bir önceki yıla göre % 410'luk bir artışla 16,706 milyar dolar olmuştur. 2001 yılında ithalat 19,599 milyar dolar olurken 2002 yılında ise, 21,000 milyar dolar olmuştur.

Suriye'nin ihracat gelirlerinin yarısından fazlası ham petrol ve petrol ürünlerinden elde ettiği gelirlerden oluşmaktadır. Diğer önemli ihraç kalemleri pamuk (ham), meyve, sebze, tekstil, buğday ve diğer tarımsal ürünlerden oluşmaktadır. Son yıllarda işlenmiş tarım ürünleri ihracatında da önemli gelişmeler olmaktadır. İhraç edilen ham petrolün yarıdan fazlası Avrupa Birliği'ne yöneliktir.

Makine-teçhizat gibi yatırım malları, Almanya başta olmak üzere, İtalya, Japonya ve ABD'den gelirken, ara malların büyük bir kısmı Türkiye, İspanya ve İtalya'dan ithal edilmektedir.

2000 yılı itibariyle Suriye ithalatının % 34,2'sini AB'den, % 12,7'sini Eski Doğu Avrupa Ülkelerinden, % 8,3'ünü Asya Ülkelerinden ve % 8,2'sini Orta Doğu

Ülkelerinden gerçekleştirilmiştir. Suriye'nin ithalatında belli başlı ülkeler Almanya, ABD, İtalya, Ukrayna, Çin, Türkiye ve Fransa almıştır.

4.1.4.9. Suudi Arabistan

Mutlak monarşi ve şer'i hükümler çerçevesinde yönetilen Suudi Arabistan Krallığı, Arabistan yarımadasındaki en büyük ülkedir. Suudi Arabistan toprakları Arap yarımadasının 4/5'ini kaplamakta olup, yaklaşık 2,15 milyon km² yüzölçümüne sahiptir. Ülkenin sınırları tam olarak belirlenmemiş olduğundan yüzölçümü kesin olarak saptanamamaktadır. Ülke 5 bölgeden oluşmaktadır. Nüfus, Hicaz, Mekke ve Medine'de, bir liman ve ticaret merkezleri olan Cidde ve Taif'in bulunduğu batı bölgesinde yoğunluktadır. Nüfusun yaklaşık % 16'sı ülkenin güney-batı bölgesinde, daha çok dağlık arazilerde ya da kıyı kesiminde yaşamaktadır. Nüfusun %12'si ülkenin kuzey, % 13'ü ise doğu bölgelerinde yaşamaktadır.

Petrol üretim sektörü ülke ekonomisinde anahtar sektördür. 1991 yılında Körfez Savaşı'nın sona ermesinin ardından petrol üretim sektörünün GSYİH'ya katkısı ortalama % 37,5 oranında olmuştur. Sektörün kamu gelirlerindeki payı % 75 iken toplam ihracat gelirlerine katkısı % 86 olmuştur. Petrol gelirleri tarım sektörünün ve demir-çelik, inşaat malzemeleri, gıda işleme, makine, kimyasallar ve metalurji gibi sanayi dallarının geliştirilmesi için kullanılmaktadır.

Petrolün sağladığı gelire rağmen özellikle son yıllarda Körfez Savaşı'nı takip eden dönemde başta savunma harcamaları olmak üzere kamu harcamalarının artması ve petrol fiyatlarının düşmesi, Suudi hükümetini iç borçlanmaya yöneltmiştir. Bunun sonucu olarak, 1992 yılı sonunda iç borcun GSMH'ya oranı % 52'ye yükselmiş, 1998 yılında % 100'e ulaşmış ve 2000 yılında ise % 105 olmuştur. 2001 yılında ise bu rakam ilk defa % 100 seviyesinin altına inerek % 95 olmuştur. Ancak, gerek 2000 yılında, gerek 2001 yılında petrol fiyatlarının yüksek bir seviye izlemesi neticesinde ekonomisi tamamen petrol gelirlerine bağlı olan Suudi Arabistan ekonomisinde bir düzelmeye görülmüştür. Dolayısıyla, 2000 yılında GSMH bir önceki yıla göre cari fiyatlarla % 15,5 oranında büyüyerek 143 milyar dolardan 165 milyar dolara yükselmiştir. Bu büyümenin en önemli nedeni petrol fiyatlarındaki artış olduğu kadar ihraç edilen petrolün miktarının da artmış olmasıdır (www.igeme.gov.tr).

Tablo 4.16. Suudi Arabistan'ın temel ekonomik göstergeleri (2004)

Cari işlemler dengesi	37.184 (milyar dolar)
Dış Borç	35.8 (milyar dolar)
Doğal Gaz Miktarı	-
Döviz Kuru	1 ABD Dolar = 3.75 Suudi Arabistan Riyali
Enflasyon	0,8 (%)
GSYİH	236.1 (milyar dolar)
GSYİH Artış Hızı	5.3 (%)
İşsizlik Oranı	-
Kişi Başına Milli Gelir	8.880 (bin dolar)
Petrol Rezervi	70,6 (2000 yılı)

Kaynak: www.deik.org.tr (<http://www.deik.org.tr/bultenler/2005627145449SuudiArabistan-Mayis05.pdf>) (15.05.2005)

Cari fiyatlarla, 2000 yılında petrol sektörü % 40 oranında büyürken, özellikle petrol dışı sanayi % 7, inşaat sektörü % 3, elektrik-gaz ve su sektörü % 4, ulaşım ve iletişim sektörü % 3 oranında büyümüştür. 2001 yılı bütçesi ise gelir-gider denk olmak üzere 215 milyar Suudi Arabistan Riyali olarak bağlanmıştır. (57,3 milyar ABD doları). Genel bütçenin % 24,7'si eğitim, % 14,2'si sağlık, % 2,7'si ulaştırma, % 5,2'si tarım ve sanayi % 53,2'si de diğer harcamalara ayrılmış bulunmaktadır. Burada dikkati çeken bir husus da, diğer harcamalar olarak verilen % 53,2'lik orandır. Söz konusu rakamın % 40'dan fazlasını savunma harcamalarının oluşturduğu bilinmektedir.

Suudi Arabistan'ın 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile ilgili bölümde de özellikle vurgulandığı gibi; Suudi Arabistan Hükümetinin en öncelikli gündem maddesini, devletin ekonomiye müdahalesini azaltmak ve özel sektörün ve özellikle de yabancı yatırımların ekonomide daha fazla ağırlık kazanmasına imkan sağlamak oluşturmaktadır (www.igeme.gov.tr). Ancak, amaç bu olmakla birlikte hedefe ilerlemede önemli bir başarı sağlandığı gözlenmemektedir. Bu konudaki en büyük engeli, Suudi özel sektörü kadar işlerini kaybetme endişesi taşıyan Suudi Arabistanlı iş adamları oluşturmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak, özel sektör yatırımlarının artırılması, yabancı sermayenin çekilmesi, ülkenin en büyük sorunu olan işsizlik sorununun çözülmesi konularında çalışmalar yapmak üzere 1999 Ağustos'unda "Yüksek Ekonomik Konsey" kurulmuş ve 2000 yılı başında yapılan mevzuat değişiklikleri ile yabancı yatırımcılara, Suudi vatandaşlarına tanınan bir kısım haklar tanınmış ve ayrıca yabancı yatırımcılara uygulanan vergi oranları düşürülmüştür (www.igeme.gov.tr).

i) Dış ticaret : Suudi Arabistan'ın da üyesi olduğu Körfez İşbirliği Konseyi (The Gulf Co-operation Council-GCC) üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, işgücünün ve sermayenin serbest dolaşımı üzerindeki engellerin azaltılmasını sağlamak yoluyla bölgesel ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi niyetindedir. Ancak bu, oldukça yavaş gelişme gösteren bir süreç olmuştur. Körfez İşbirliği Konseyi üyesi ülkelerinden ihraç edilen mallar, bu ürünlerin en az % 40'ının Konsey ülkelerinden birinde katma değer kazanmış olması ve üretici firmanın en az % 51'inin GCC üyesi devletlerin vatandaşları tarafından kurulmuş olması koşuluyla tüm vergilerden muaftır. GCC üyesi ülke uyruklu kişilerin diğer üye ülkelerin menkul kıymet borsalarında işlemde bulunmalarına henüz izin verilmemektedir. GCC üyesi olmayan ülkelerin vatandaşları Suudi Arabistan borsasında ancak dolaylı yatırımlar yoluyla faaliyet gösterebilmektedir.

Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri ile tercihli ticaretinin yanı sıra Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas ile ikili ticari anlaşmaları çerçevesinde bu ülkelerden ithal edilen ürünlere de gümrük vergisi indirimi uygulamaktadır.

Suudi Arabistan daima dış ticaret fazlası veren bir ülke olarak dikkati çekmektedir. Dış ticaret dengesi üzerinde özellikle petrol gelirlerinin önemli etkisi bulunmaktadır. Devletin ihracatı çeşitlendirme yönündeki çabalarına rağmen toplam ihracat gelirleri içinde petrol gelirleri hala en önemli paya sahiptir.

Suudi Arabistan'ın 1990-97 yıllarında dış ticaret fazlası 15 milyar doların üzerinde gerçekleşmiştir. Yalnızca 1993 yılında ticaret fazlası 16,5 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Ticaret fazlasındaki bu ciddi artışın sebebi, Irak petrolüne 1990 yılında uygulanmaya başlanan BM ambargosunun ardından ülkenin petrol ihracatında meydana gelen artıştır. Körfez Krizi nedeniyle yaşanan belirsizlikler petrol fiyatlarının yükselmesine neden olurken 1990 yılında petrol gelirlerinin 40,1 milyar dolara yükselmesine neden olmuştur.

Petrol ihracatından elde edilen gelirler sonraki iki yılda petrol fiyatlarının yükselmesi nedeniyle artmaya devam etmiştir. 1998 yılında petrol ihracı gelirleri fiyatlardaki düşüşe bağlı olarak 40 milyar dolar düzeyinin altına inerek 38,770 milyon dolara gerilemiştir. İzleyen yıllarda fiyatlardaki düzelme neticesinde petrol ihracı gelirleri de artış göstermiştir.

1998 yılında dünya petrol piyasasında beklenmedik gelişmeler ortaya çıkmıştır. Dünya GSYİH büyüme hızındaki özellikle Asya bölgesindeki gelişmelerden kaynaklanan yavaşlama ve petrol üretimindeki artış faktörleri

nedeniyle dünya petrol fiyatları 1997 yılında varil başına 19,12 dolar iken 1998 yılında 12,50 dolar düzeyine inmiştir. Suudi Arabistan, bu gelişmeler neticesinde 1998 yılında petrol üretimini kısmak zorunda kalmıştır. Petrol piyasasının bu durumu nedeniyle ülkenin petro-kimyasallar ihracatı da olumsuz yönde etkilenmiştir (www.igeme.gov.tr).

Tablo 4.17. Suudi Arabistan'ın dış ticaret göstergeleri (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	44.357	24.037	68.394	20.320
1991	47.733	29.040	76.773	18.693
1992	50.218	33.227	83.445	16.991
1993	42.338	28.160	70.498	14.178
1994	42.557	23.306	65.863	19.251
1995	49.973	28.053	78.026	21.920
1996	60.648	27.706	88.354	32.942
1997	60.650	28.693	89.343	31.957
1998	38.770	29.973	68.743	8.797
1999	50.693	27.973	78.666	22.720
2000	77.480	30.197	107.677	47.283
2001	67.973	31.181	99.154	36.792
2002	72.453	32.269	104.722	40.184
2003	93.245	36.914	130.159	56.331
2004	-	-	-	-

Kaynak: www.imfstatistics.org (15.06.2004)

(İhracat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21536.867125.xls)

(İthalat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21430.148375.xls)

Petrol ihracatının kısılması sonucu, ülkenin toplam ihracatı 60,650 milyar dolardan 1998 yılında 38,770 milyar dolara düşmüştür. Petrol fiyatları 1999 yılının ilk çeyreğinde de düşmeye devam etmiş olup, Mart ayında OPEC'in petrol üretiminde daha fazla kısıntı yapma kararı almasıyla birlikte fiyatlardaki düşüş eğilimi sona ermiştir. 1999 yılında petrol piyasasının güçlenmesi ile birlikte ülkenin ihracat gelirleri yeniden artış göstermiş ve ihracat 50,693 milyar dolara ulaşmıştır. Toplam ihracat içinde petrol ihracatı 43 milyar dolar tutarında paya sahiptir.

2000 yılında Suudi Arabistan, son 10 yıldır yapmış olduğu ticaretin en yüksek seviyesini gerçekleştirerek 77,480 milyarlık bir dış ticaret yapmıştır. 2001 yılında ihracatta 9,507 milyar dolarlık bir düşüş olmasına rağmen 2002'de 72,453 milyar dolar, 2003'de de 93,245 milyar dolar olmuştur.

İthalat ise, 1990-1993 yılları arasında bir artış gösterirken 1993 yılında bir azalma olmuştur. 1993 yılından itibaren genel olarak artış eğiliminde olan ithalat,

2000 yılında 30,197 milyar dolar, 2001 yılında 31,181 milyar dolar ve 2002 yılında 32,269 milyar dolar olmuştur. 2003 yılında, ithalatın 36,914 milyar dolar olmasına rağmen ihracattaki artışın daha fazla olması, dış ticaret dengesinin son 14 yılın en fazla seviyeye ulaşmasına sebep olmuştur. Bu dönemde dış ticaret dengesi 56,331 milyar dolar olmuştur.

Suudi Arabistan ithalatçı bir ülkedir. Suudi Arabistan'ın ithalat yapısını incelediğimizde, yıllık ithalatının ortalama olarak % 5'ini ham maddeler, % 30'unu yarı mamul maddeler ve % 65'lik kısmını ise mamul maddeler oluşturmaktadır. Bu noktadan bakıldığında ülkede etkin bir sanayinin bulunmadığı ve ekonominin büyük ölçüde ithalata bağımlı bulunduğu görülmektedir.

Bilgisayar, otomotiv, tıbbi ekipman, malzeme, araç ve gereçleri, telekomünikasyon, tekstil, giyim, çevre teknolojisi ve gıda sektörleri Suudi Arabistan'a ihracat açısından önemli potansiyele sahip sektörlerdir.

4.1.4.10. Umman Sultanlığı

Umman Sultanlığı Kalkınma ekonomisi 1974 yılından beri Serbest rekabete ve fırsat eşitliği stratejisine dayanmaktadır. Sultanlığın peş peşe uyguladığı beşer yıllık kalkınma planlarına, ekonomik ve sosyal alanda sağladığı olağanüstü gelişmelere rağmen hükümet önünü kesen yeni zorluklarla karşılaşmıştır. Zenginliğin temel kaynağı petrol ve doğalgazdır. 1998 yılında petrol fiyatlarının çarpıcı bir şekilde düşmesi ve petrol piyasalarının oynaklığını kabul eden Hükümet, özel sektör öncülüğünde, ülkenin ekonomisini çeşitlendirmek için büyük gayret sarf etmektedir. Bu amacın gerçekleşmesi için yeni yatırım teşvik yasaları yürürlüğe konmuştur.

Tablo 4.18. Umman Sultanlığı'nın temel ekonomik göstergeleri (2000)

Cari işlemler dengesi	3 347 (milyon dolar)
Dış Borç	6.962 (milyon dolar)
Doğal Gaz Miktarı	465.4 (milyon dolar)
Döviz Kuru	Umman Riyali 1 U.R.= 2.60 Dolar
Enflasyon	-1.1 (%)
GSYİH	19.956 (milyon dolar)
GSYİH Büyüme	4.7 (%)
İşsizlik Oranı	-
Kişi Başına Milli Gelir	14.971 (bin dolar)
Petrol Rezervi	8.907 (milyar dolar)

Kaynak: [www.igeme.gov.tr](http://ias.igeme.gov.tr) (http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=649&p_baslikkod=1) (11.07.2005)

1995 yılında gerçekleştirilen “Umman 2020” vizyon konferansında alınan kararlar gereğince, özelleştirme, yabancı yatırımların teşviki ve petrol dışı gelirleri arttırmaya yönelik yeni stratejiler belirlenmiştir. Petrole dayalı olmayan özel sektörün GSYİH’ya olan katkısı düzenli olarak artış göstermiş ve 1999 yılı sonu itibarıyla 3801,4 milyon U.R. dolaylarında gerçekleşmiştir. Bu GSYİH’nin % 62’sini oluşturmaktadır (www.igeme.gov.tr).

2001-2005 Altıncı Beş Yıllık Kalkınma planı eski ekonomik stratejileri benimsemekle birlikte Ummanlılaştırma sürecine hız verilmesi, özel sektöre verilen teşvik olanaklarının sürdürülmesi, doğalgaza bağlı sanayilerin, turizm, tarım, balıkçılık ve mali sektörlerin geliştirilmesi için gereken önlemlerin alınmasını da öngörmektedir.

Ekonominin çeşitlendirilmesi Umman’ın ekonomi stratejisinin temel faktörüdür ve özel sektörün gelişmesiyle birlikte yürütülmektedir. Bu stratejinin ana parametreleri şunlardır.

1. Artı değere sahip malların üretimi için teknoloji transferi,
2. Dış satıma yönelik politikalar,
3. Özel sektörün geliştirilmesi ve dünya ekonomisiyle entegrasyonun teşvik edilmesi,

Özelleştirme, gelişmenin katalizörü olarak görüldüğünden, bu amaca yönelik iki paralel yöntem benimsenmiştir. Birincisi, hükümetin sahip olduğu değerleri satmak, İkincisi, daha önce kamu sektörünün elinde olan hizmetlerin özel sektöre devredilmesidir. Bankacılık, sigortacılık, turizm, elektrik enerjisi, sıvılaştırılmış doğalgaz, doğalgaz boru hatları, gübre ve doğalgaza bağlı işletmeleri sıralayabiliriz (www.igeme.gov.tr).

2001-2005 yılı Beş Yıllık Altıncı Kalkınma Planına uygun olarak, Rusail Elektrik Santrali projesi için 70 milyon U.R.(yaklaşık olarak 180 milyon dolar) Ghubrah Elektrik ve Tuzlu Su Arıtma İstasyonu için 190 milyon U.R. (yaklaşık 490 milyon dolar) ve Sultanlığın Elektrik üretimi ve dağıtım için 345 milyon U.R. (yaklaşık 890 milyon dolar), yatırım ve geliştirme projeleri özel sektör yatırıma yerli ve yabancı yatırımların Umman’a çekilmesi için gereken adımlar atılmıştır. Ticari şirket yasası ve Yabancı Sermaye Yatırım Yasası da değiştirilerek yabancılara da % 49’a kadar pay sahibi olma olanağı tanınmıştır. Böylece yabancı yatırımcıların kurmuş olduğu şirketler Ummanlı şirketler gibi işlem görecektir ve istedikleri sektörde yatırım yapma olanağına sahip olacaklardır. Ayrıca yabancı yatırımcılar kamu alt

yapı projelerinin sermaye hisselerine % 65 oranında sahip olabileceklerdir. Bu oran bazı şartlarda % 75'e kadar yükseltilebilir. Ayrıca Bakanlar Kurulu, bu oranın % 100'e kadar çıkartılmasını sağlayabilir (www.igeme.gov.tr). Yabancı sermayeyle kurulmuş olan şirketler Ummanlı eşdeğerleriyle aynı işlemleri göreceğinden onlar da beş yıllık vergi muafiyetinden yararlanacaklardır. Ayrıca karlarını ve sermayelerini tekrar ülke dışına çıkarma hakkına sahiptirler.

Ummanın stratejik konumuna, politik istikrarlarına, gelişmiş alt yapılarına, ekonomik kaynaklarına ve pazar ekonomisi politikalarına ek olarak yatırımcıları ülkeye çekecek bir çok teşvik sağlanmıştır. Bunlar;

1. Özelleştirme politikası,
2. Fiyat istikrarı (Enflasyon oranı 1992'den beri % 1'dir),
3. İstikrarlı nakit para ve tam konvertibilite,
4. Kişilerin gelir vergisi muafiyeti ve serbest kambiyo kuru,
5. Vergi ve dış alım harç muafiyeti,
6. Faizsiz uzun süreli kredileri (Yabancıların kısmen sahip olduğu endüstri ve turizm projeleri),
7. Umman Kalkınma Bankasından düşük faizli krediler,
8. Arap Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerine ihraç edilen Umman mallarının gümrük vergisi muafiyeti,
9. Yatırım teşviklerinin hızlı bir şekilde sonuca bağlanması,
10. Dış satım kredi sigortası,
11. Uzun süreli ve uygun fiyatlarla arsa tahsisi,
12. Yatırımların yasayla korunması,
13. Dünya Ticaret Örgütü üyeliği,
14. Yüzde yüz mal sahibi olma olanağı,
15. Yabancı yatırımcılar için de düşük faizli kredi ve ödeme kolaylığı.

i) Dış ticaret : Umman'nın ekonomik faaliyetlerinin büyük bir kısmını uluslararası ticaret oluşturmaktadır. Dış ticaretin GSYH'a oranı % 75'den fazladır. Umman ithalat ve ihracatta önemli kısıtlamaları olmayan serbest bir ticaret yönetimi sunmaktadır. Dış ticarete yasaklanan ürünler genel olarak sağlık ve güvenlik alanları ile bağlantılı sadece bir kaç üründür. Bölgedeki diğer ülkelerdeki gibi, petrol doğal bir kaynak olup ihracat gelirlerinde önemli bir yer kaplamaktadır. Yine de ihracat kalemleri arasında çeşitli ürünler de bulunmaktadır. Petrole daha az bel bağlamak için, petrol tabanlı olmayan ürünlerin desteklenmesi şeklindeki bilinçli politikadan

dolayı, son yıllarda petrol dışı ihracat gelişmektedir. Petrol dışı ürünlerin desteklenmesinde özellikle iki kurum odaklanmış durumdadır: Umman Geliştirme Bankası'nın yönetimi altındaki İhracat Kredisi Birimi ve Umman İhracat Geliştirme ve Yatırımı Destekleme Merkezi (www.igeme.gov.tr).

Tablo 4.19. Umman'ın dış ticaret göstergeleri (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	5.508	2.681	8.189	2.827
1991	4.873	3.193	8.066	1.680
1992	5.553	3.769	9.322	1.784
1993	5.370	4.113	9.483	1.257
1994	5.544	3.914	9.458	1.630
1995	6.068	4.247	10.315	1.821
1996	7.346	4.577	11.923	2.769
1997	7.630	5.026	12.656	2.604
1998	5.508	5.681	11.189	-0.173
1999	7.237	4.673	11.910	2.564
2000	11.318	5.039	16.357	6.279
2001	11.074	5.797	16.871	5.277
2002	11.171	6.005	17.176	5.166
2003	11.668	6.572	18.240	5.096
2004	13.341	8.865	22.206	4.476

Kaynak: www.imfstatistics.org (15.06.2004)

(İhracat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21536.867125.xls)

(İthalat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21430.148375.xls)

Bütün diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi, Umman'ın ihracatında da tek bir ürün önemini hissettirmektedir: petrol. Buna karşın petrol ihracatı dışındaki ürünler ve re-export ihracat içinde yer almasına rağmen çok belirgin değildir. Yine de teşvik politikasının sonucu olarak, geçmiş zamandan beri petrol dışı ürünlerin oranı yükselmektedir. 1993 yılından itibaren genel olarak artışta olan ihracat, 1993 yılında 5,370 milyar dolar iken 1997 yılında 7,630 milyar dolara yükselmiştir. 1998 yılında ihracatta bir düşüş olmasına rağmen 1999 yılında 7,297 milyar dolara yükselmiştir. 2000 yılından itibaren doğal gaz Umman ihracatına eklenen bir kalem olmasıyla birlikte ihracat bir önceki yıla göre % 57 oranında artarak 11,318 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000-2004 yılları arasında genel olarak artış göstermeyen ihracat, 2004 yılında 200 yılına oranla % 18 oranında artarak 13,341 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

Umman'ın ithalatı 1999 yılındaki % 17,6'lık düşüşe karşılık, 2000 yılında % 7,7'lik bir artış göstererek 5,039 milyar dolar olmuştur. 2000 yılındaki ithalatın

artışı yerli ekonomik faaliyetlerin büyük oranda canlanmasına yol açmıştır. Petrol ücretlerindeki düşüş dolayısı ile devlet gelirlerindeki azalma yüzünden askıya alınan pek çok proje 2000 yılında tamamlanmıştır. Buna ek olarak yeni kalkınma projelerine başlanmıştır. Hükümetin giderleri artırılmış ve bağlantılı olarak özel sektördeki faaliyetler de genişlemiştir. 2000 yılından itibaren sürekli bir artış izleyen ithalat, 2001 yılında 5,797 milyar dolar, 2002’de 6,005 milyar dolar, 2003’de ise 6,572 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılında, bir önceki yıla göre % 35 artan ithalat, 8,865 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

İthalatın içeriği çok çeşitlidir ve büyük bir kısmı tüketim maddelerinden oluşmaktadır. GSYH’nın üçte biri ithalattır. İthalatta gümrük vergisi genelde düşük seviyededir. Körfez Ülkelerinden ve bazı ülkelerden belirli ürünler gümrük vergilerinden muaf tutulmuştur. Az miktardaki bazı ürünler ya sosyal nedenlerden ötürü ya da az gelişmiş yerli endüstrileri korumak amacı ile daha yüksek vergilendirilmiştir. Ortalama ithalat vergileri düşük düzeyde seyretmektedir. Ülke tarafından adapte edilen serbest döviz kuru sistemi dış ticaretin ve yatırımların gelişmesini desteklemektedir. Uluslararası ödemelere ve transferlere herhangi bir kısıtlama olmadan izin verilmektedir.

4.1.4.11. Ürdün

1989’dan sonra yaşadığı krizden sonra Ürdün, 1990 yılında % 1, 1991 yılında da % 1,8’lik büyüme hızları yakalamıştır. Körfez Krizi bittikten sonra 1992 yılında ekonomik büyüme hızlanmış ve 1992 yılında % 19’lük bir büyüme oranına ulaşmıştır. Ürdün sonraki üç yılda da ortalama % 5,3’ün üzerinde büyüme hızı yakalamıştır.

Tablo 4.20. Ürdün’ün temel ekonomik göstergeleri (2003)

Cari İşlemler Dengesi	726.4 (milyon dolar)
Dış Borç	8.4 (milyon dolar)
Doğal Gaz Miktarı	-
Döviz Kuru	1 \$ = 0.709 JD (ortalama)
Enflasyon	2.4 (%)
GSYİH	10.1 (milyon dolar)
GSYİH Artış Hızı	3.1 (%)
İşsizlik Oranı	-
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	1.836 (bin dolar)
Petrol Rezervi	-

Kaynak: www.deik.org.tr (<http://www.deik.org.tr/bultenler/200411913250urdun-ocak04.pdf>) (05.02.2005)

1992-95 yılları arasındaki yüksek büyümenin ana sebebi Kuveyt'ten kaçan 300 bin Ürdünlü'nün ülkeye gelmesidir. Ülkeye gelenlerin çoğunluğu Kuveyt'teki girişimlerini tasfiye ederek hızlı bir şekilde Ürdün'de gayrimenkul, inşaat ve yeni işlere yatırım yapmışlardır. Ürdün ekonomisindeki büyüme 1990'ların ikinci yarısında büyük ölçüde yavaşlamıştır. 1995'deki % 6,2 olan büyümeden sonra 1996'da % 2,1, 1997'de % 3,1, 1998'de % 2,9 ve 1999'da % 3,1'lik büyüme oranlarına düşülmüştür. Düşük büyüme oranları, büyüyen bütçe açıkları ve idare edilemez duruma gelen borç geri ödeme yükümlülükleri Ürdün'ü yeniden IMF ve Dünya Bankası'na başvurmak zorunda bırakmıştır (www.igeme.gov.tr). IMF ve Dünya Bankası'ndan alınan borçlar neticesinde 2000 yılında ekonomide düzelme görülmüştür. 2001 yılında % 4,6, 2002 yılında da % 3,8'lik büyüme oranları yakalanmıştır. Diğer Arap ülkelerine nazaran hiç petrol geliri olmayan Ürdün, ticaret ve imalat sanayisine yatırım yaparak gelişmeye çalışmaktadır. Jeopolitik nedenlerle ABD ve diğer gelişmiş ülkelere aldıkları dış yardımlar ülkeyi ayakta tutmaktadır. ABD ile 2001 yılında yaptığı Serbest Ticaret Anlaşması, ülke ekonomisine uzun vadede çok önemli katkılar yapacaktır (www.igeme.gov.tr).

Ürdün ekonomisinde hizmetler sektörü en önemli paya sahiptir. Hizmet sektörünün toplamı 2001 yılında GSYİH'nin % 72,3'ünü (faktör fiyatları ile) oluşturmuştur. Bunların içinde finans hizmetleri, emlak sektörü, taşımacılık ve haberleşme ile kamu hizmetleri en önemli katkıyı sağlayanlardır. Son dört yılda sanayinin katkısı az da olsa artarken, tarım sektöründe 1998 ve 2001 yıllarındaki büyük kuraklık nedeniyle azalma görülmüştür.

i) Dış ticaret : Sınırlı sanayisi ve kıt olan hammadde kaynakları nedeniyle Ürdün tarihsel olarak mal ticaretinde hep açık vermiştir. Bu durum nüfusun artması nedeniyle sürekli yükselen gıda ithalatı ve yüksek petrol ithalatı sebebiyle gittikçe ağırlaşmaktadır. 1980'lerin sonundan beri hükümetler ithalatı kısıtlamak ve ihracatı teşvik etmek için arayışlar içerisinde oldukları görülmüştür.

1991 Körfez Savaşı'ndan sonra 1991-95 yılları arasında ihracat yılda ortalama % 11 artmıştır. Özellikle ilaç sanayi, deterjanlar ve tekstil gibi bazı sanayiler yüksek bölgesel talep nedeniyle kazanç sağlamışlardır. Fosfat, gübre ve potas ihracatı 1996 yılına kadar sürekli artmıştır. Fakat teknik faktörler ve Asya ekonomilerindeki gerileme nedeniyle gübre ve potas ihracatı 1997 yılında azalmıştır.

Ürdün'ün, 1991 yılında 1,129 milyar dolar olan toplam mal ihracatı, 1996 yılında 1,816 milyar dolar olarak ulaşmıştır. 1997 yılıyla azalışa geçen ihracat, 1998

yılında 1,802 milyar dolara kadar gerilemiştir. İhracat gelirlerinde 1996 yılından 2001 yılına kadar önemli bir artış olmamıştır. İhracat, 2001 yılında 2000 yılına göre % 21'lik bir artışla 2,294 milyar dolardan 2,769 milyar dolara yükselmiştir. Bu yükselişin asıl sebebi özellikle giyecek sektöründeki ABD'nin büyük talebidir. Hindistan, Suudi Arabistan ve Irak pazarlarındaki talep artışlarının da yardımı olmuştur. 2002 yılında da % 20'lik artışla ihracat gelirleri 2,769 milyar dolara yükselmiş, 2003 yılında 3,081 milyar dolar, 2004 yılında ise, 3,949 milyar dolar olmuştur.

Tablo 4.21. Ürdün'ün dış ticaret göstergeleri (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	1.063	2.600	3.663	-1.537
1991	1.129	2.507	3.636	-1.378
1992	1.219	3.254	4.473	-2.035
1993	1.245	3.538	4.783	-2.293
1994	1.424	3.381	4.805	-1.957
1995	1.769	3.697	5.466	-1.928
1996	1.816	4.292	6.108	-2.476
1997	1.835	4.101	5.936	-2.266
1998	1.802	3.828	5.630	-2.026
1999	1.831	3.716	5.547	-1.885
2000	1.899	4.597	6.496	-2.698
2001	2.294	4.871	7.165	-2.577
2002	2.769	5.076	7.845	-2.307
2003	3.081	5.743	8.824	-2.662
2004	3.949	8.128	12.077	-4.179

Kaynak: www.imfstatistics.org (15.06.2004)

(İhracat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21536.867125.xls)

(İthalat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21430.148375.xls)

İthalat değerleri orantısız bir şekilde çok yüksektir; ihracatın yaklaşık iki katı kadardır. Talebi sınırlama çabalarına rağmen ithalat, hükümet hedeflerinin üzerine çıkarak büyüme eğilimindedir. İthalatın ihracattan fazla olması dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. 1996 yılında ticaret açığı 1980'lerin başından beri görülmemiş seviyelere ulaşmıştır. Sonraki üç yılda ithalat harcamalarındaki gerileme nedeniyle ticaret açığı azalmıştır. 1990'ların başında ithalattaki artış tüketici talebinden çok yerel yatırımlardaki büyüme nedeniyle satın alınan sermaye mallarından kaynaklanmıştır.

1994-96 yılları arasında tüketim malı ithalatı büyük artış göstermiş ve 1995-96 yılları arasına % 21 büyümüştür. İthalat 1994 yılında 3,381 milyar dolar, 1995

yılında 3,697 milyar dolar ve 1996 yılında 4,292 milyar dolar olmuştur. Toplam ithalat 2000 yılında 1999 yılına göre büyük artış göstererek 3,716 milyar dolardan 4,597 milyar dolara yükselmiştir. 2000 yılındaki yükselmenin nedeni hem Irak'ın 1990 yılındaki Kuveyt'i işgali sebebiyle Birleşmiş Milletlerin Ürdün'ün zararını tazmin etmesi ve bunun tüketici talebini yükseltmesi hem de Irak petrolünün maliyetinin artmasıdır. 2001 yılında yine bir artış görülmüş ve ithalat 4,871 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılındaki yükselmenin sebebi ise mamul malların fiyatlarının yükselmesi ve Irak petrolünün maliyetinin yine artmasıdır. 2002 yılında da 5,076 milyar dolarlık bir ithalat olmuştur. 2003 yılında ithalat, 5,743 milyar dolar olurken 2004 yılında % 42'lik bir artışla 8,128 milyar dolara ulaşmıştır. Dış ticaret açığı ise bu yılda bir önceki yıla göre % 57 artarak 4,179 milyar dolar olmuştur.

4.1.4.12. Yemen Cumhuriyeti

Arap yarımadasının güneyinde yer alan Yemen Cumhuriyeti, 555 bin km² yüzölçümüne sahiptir. Ülke nüfusunun % 58'i tarım, % 33'ü hizmet sektörü, % 9'u ise sanayide çalışmaktadır.

Tablo 4.22. Yemen Cumhuriyeti'nin temel ekonomik göstergeleri (2000)

Cari İşlemler Dengesi	-0.6 (milyon dolar)
Dış Borç	4.5 (milyon dolar) (1999)
Doğal Gaz Miktarı	-
Döviz Kuru	1 USD = 159.70 YRI
Enflasyon*	9.5 (%)
GSYİH*	9.5 (milyon dolar)
GSYİH Artış Hızı	-
İşsizlik Oranı	-
Kişi Başına Düşen Milli Gelir*	450 (dolar)
Petrol Rezervi	-

Kaynak: www.dtm.gov.tr (<http://www.dtm.gov.tr/anal/raporlar/ortadogu/Yemen/Yemen.htm>) (05.06.2004)

*: *Ekonomist dergisi (Ekonomist, 2003:24)*

Dış ticaret açığı bulunmayan Yemen, 2002 yılında 3,775 milyar dolarlık ihracatına karşılık, 2,902 milyar dolar tutarında ithalat gerçekleştirmiştir. Ülkenin başlıca ihracat kalemleri arasında, ham petrol (toplam ihracatının % 85'i), ham deri, balık ve deniz ürünleri bulunmaktadır. İthal ürünleri arasında ise, gıda, demir-çelik, tekstil ve konfeksiyon ürünleri ilk sırada yer almaktadır. OPEC verilerine göre,

OPEC üyesi olmayan Yemen, günde 457,600 varil petrol üretimi ile dünya ham petrol üretiminde 30'uncu sırada yer almaktadır (Direzinci, 2003:35).

i) Dış ticaret : Yıllar itibariyle Yemen Cumhuriyeti'nin dış ticaret yapısına bakıldığında, ihracatının bir istikrar sağladığı söylenemez. Yemen Cumhuriyeti'nin dış ticaret hacmi 1990-1994 yıllarına kadar fazla bir değişiklik göstermemektedir. 1990 yılında 692 milyon dolar olan ihracat, 1994 yılında 933 milyon dolar olmuştur. Söz konusu dönemde ihracatta % 35'lik bir değişme arz etmektedir. İhracatın 1994 yılına kadar fazla artış göstermemesi Yemen Cumhuriyeti'nin bu döneme kadar dış ticaret dengesinin açık vermesine neden olmuştur. 1995 yılında % 108'lik bir artışla genişleyen ihracat, bu yılda 1,945 milyar dolarlık bir ihracat hacmine ulaşmıştır. İhracatın artmaya devam ettiği 1996 yılında ihracat miktarı, 2,674 milyar dolarla 2000 yılına kadar en yüksek seviyeyi yakalamıştır.

Tablo 4.23. Yemen Cumhuriyeti'nin dış ticaret göstergeleri (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	0.692	1.570	2.262	-0.878
1991	0.659	2.024	2.683	-1.365
1992	0.619	2.587	3.206	-1.968
1993	0.610	2.821	3.431	-2.211
1994	0.933	2.087	3.020	-1.154
1995	1.945	1.581	3.526	0.364
1996	2.674	2.037	4.711	0.637
1997	2.503	2.013	4.516	0.490
1998	1.497	2.167	3.664	-0.670
1999	2.440	2.008	4.448	0.432
2000	4.078	2.323	6.401	1.755
2001	3.215	2.310	5.525	0.905
2002	-	-	-	-
2003	-	-	-	-
2004	-	-	-	-

Kaynak: www.imfstatistics.org (15.06.2004)

(İhracat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21536.867125.xls)

(İthalat: http://ifs.apdi.net/imf/output/BDF391C4-E6C0-4DA2-B2F3-B2083016CE89/IFS_Table_21430.148375.xls)

1997 yılında 2,503 milyar dolar olan ihracat 1998 yılında % 44 azalarak 1,497 milyar dolar civarlarında kalmıştır. Bu yılda ihracatın bu denli azalmış olması dış ticaret dengesinin açık vermesine neden olmuştur. 1999 yılında ise ihracat % 58 oranında artarak 2,440 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır. 2000 ve 2001 yıllarında ihracatın sırasıyla 4,078 ile 3,215 milyar dolar arasında seyrettiği gözlemlense de bunun istikrarlı olmadığı görülmektedir.

İthalatta ise, ihracatın tersine, hızlı bir artış olmasa da istikrarlı bir seviyede devam ettiği görülmektedir. Yemen Cumhuriyeti'nin 1990-2001 yılları arasında en fazla gerçekleştirmiş olduğu ithalatı, 1992 ve 1993 yıllarında olmuştur. Bu yıllarda ithalat sırasıyla 2,587 milyar dolar ve 2,821 milyar dolar olmuştur. İthalatın 1993 yılında en yüksek seviyeye çıkmasıyla Yemen Cumhuriyeti'nin ticaret açığını bu yılda en yüksek seviyeye çıkarmıştır. 1994 yılında 2,087 milyar dolarlık ithalatın 1995 yılında 1,581 milyar dolara düşmesi, dış ticaret dengesinin ilk kez fazla vermesine sebep olmuştur. 1998 yılında ithalatın artışıyla tekrar dış ticaret açığı meydana gelmiştir. Bu yılda ithalat, 2,167 milyar dolar olmuştur. 1999 yılında 2,008 milyar dolar olan ithalat, 2000 yılında 2,329 milyar dolarlık seviyeye ulaşırken, 2001 yılında ise 2,310 milyar dolara yükselmiştir.

4. 2. TÜRKİYE-ORTADOĞU DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU İLE İLGİLİ DIŞ TİCARET STRATEJİSİ

4.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönem ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikasındaki Değişimler

Jeostratejik açıdan Türkiye, birbirinden farklı birkaç bölgeye sınırı olmasından dolayı özel bir konumdadır. Buna rağmen soğuk savaş boyunca, Türk dış ve güvenlik politikası büyük ölçüde Avrupa'daki gelişmelerle, iki askeri/ideolojik blok arasında ilişkilerin bir türevi olmuştur (Çarkoğlu vd., 1998:182). Soğuk savaşın bitmesinin önemli sonuçlarından birisi de, Türk ulusal çıkarlarının artık etrafını çeviren tüm bölgelerin güvenliği ve istikrarı ile yakından ilişkili hale gelmesidir. Avrupa'daki toprakları Türkiye'yi, bir Balkan ülkesi yapmaktadır. Türkiye'nin en büyük şehri, nüfusu ve sanayisinin önemli bir kısmının bulunduğu alan bu bölgede yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Balkanlarla tarihi, dinsel ve etnik nedenlerden kaynaklanan güçlü bağları mevcuttur.

Türkiye aynı zamanda bir Karadeniz ülkesidir. Soğuk savaşın sonundan bu yana, Türkiye'nin Karadeniz etrafındaki ülkelerle ticareti ve ekonomik işbirliği giderek büyümektedir. Türkiye'nin ayrıca Kafkasya ve Orta Asya'daki geniş Türk ve Müslüman topluluklarla yakın bağları vardır. Son birkaç yıldan beri Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkiler, siyasal, ekonomik ve güvenlik çıkarları açısından büyüyen bir önem kazandı. Aynı zamanda, Türkiye bir Ortadoğu ülkesidir ve Türkiye'nin güvenliği, istikrarı ve refahı Ortadoğu'daki gelişmelerle yakından ilişkili hale gelmiştir. Ayrıca, soğuk savaşın bitimiyle Türkiye pek çok gözlemci tarafından,

Ortadoğu siyasetinin önemli bir aktörü olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu durum Irak'ın Kuveyt'i işgali ve sonrasında hız kazanan dönemde ve sonrasında Arap-İsrail barış sürecinin başlatılmasıyla, yeni bir Ortadoğu yaratma gayelerinin de bir sonucu olarak özellikle belirginlik kazanmıştır (Çarkoğlu vd., 1998:182-183).

Türkiye için Körfez Savaşı ve Arap-İsrail barış sürecinin bir başka sonucu da stratejiktir. Soğuk savaş boyunca, Ortadoğu, radikalizm ve ılımlılık arasında çatışma ve karşıtlıklarla özdeşleşmiştir. Radikaller Ortadoğu'da statünün değişmesini hedeflemişlerdi ve çoğu zaman o zamanki Sovyet desteğini kolaylıkla harekete geçirebilmekteydiler. Radikalizm büyük ölçüde Pan-Arap liderlerinin ellerindeydi. Hiçbir zaman statüyü değiştirememelerine rağmen çoğu zaman ılımlı rejimleri çok zor durumda bırakmayı başarmışlardır. Bu durum, İran'da radikal İslamcı bir rejimin iş başına gelmesiyle daha da karmaşık bir hale getirmişti. Bu rejimin dış siyaseti de aktif biçimde statünün değiştirilmesine yönelikti. Ancak İran dış politikası, Arap radikallerinin amaçladıklarından oldukça farklı bir yöneydi. Açıkça, iki farklı revizyon talebi de bölgede Türkiye'nin çıkarlarına aykırıydı. Türkiye'nin güvenlik ve ulusal çıkarları İran veya Pan-Arap egemenliğinde değişen bir Ortadoğu'da korunmaz duruma gelmekteydi.

Körfez Krizi'nin önemli bir sonucu, Ortadoğu'daki yeni düzenin, Arap-İsrail çatışmasının tartışılabilmesi ve çözüm aranabilmesi açısından da, eskisinden farklı olması gereğinin anlaşılmasıydı (Çarkoğlu vd., 1998:184). Bu yeni statünün kalıcı ve istikrarlı olabilmesi için kesin bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştı. Arap-İsrail çatışmasına bir çözüm bulunmasının Pan-Arap veya dinsel köktenci revizyonist rejimleri zayıflatabileceğine inanılmaktaydı. Bu görüş ayrıca yeni statünün Ortadoğu'nun sosyal ve ekonomik problemlerine çözüm aranarak oluşturulabileceği fikriyle desteklenmekteydi. Bu, daha kapsamlı ekonomik ve siyasal işbirliğini zorunlu kılmaktaydı. Bu büyük proje Ekim 1991'de Madrid Konferansı'nda ortaya atılmıştır. Nihai hedef, Ortadoğu'nun ekonomik, sosyal ve politik "yalıtılmışlığını" aşmak ve soğuk savaşın bitiminden sonra Orta ve Doğu Avrupa'da hedeflenen düzenin bu bölgede de izlenmesini başarmaktı. Yani, açık, çoğulcu toplumlar ve Pazar ekonomilerine sahip rejimlerden oluşan bir Ortadoğu hedeflenmekteydi. Böyle bir Ortadoğu, Türkiye'nin çıkarlarına, radikalist ve otoriter rejimlerle özdeş bir bölgeden daha da uygundur. Türkiye, nispeten düşük bir seviyede olsa da, böyle bir Ortadoğu'nun yaratılmasında görev üstlenmeye çalışmıştır. Ancak, Türkiye'nin

bugüne kadarki çabaları yetersiz kalmış ve daha çok hükümet düzeyindeki etkinliklerle sınırlı kalmıştır (Çarkoğlu vd., 1998:184).

Ortadoğu'daki stratejik değişimin önemli başka bir sonucu da, uluslararası siyasetin belirleyici aktörlerinin gözünde Türkiye'nin öneminin artması olmuştur. Türkiye'nin soğuk savaş dönemindeki stratejik önemi, o dönemki Sovyetler Birliği'ne yakın bir coğrafi konumda olmasından kaynaklanmaktaydı. Stratejik olarak soğuk savaşta, Batı'nın müttefiki bir Türkiye, Sovyetler'le global çatışmada önemli bir avantaj demektir. Bunun karşılığında Türkiye bu avantajını kendi çıkarlarına olan belirli konularda pazarlık gücü olarak kullanabilmekteydi. Ancak soğuk savaşın 1980'lerin ikinci yarısında hız kesmesiyle Türkiye'nin stratejik rolü zayıflamaya başlamıştır. Bu olgu, Türkiye'nin dış politika ve askeri çevrelerinde hızla önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir (Sezer, 1992:1). Yine de Körfez Krizi'nin hemen ardından Ortadoğu'da başlatılan barış süreci, Türkiye'nin stratejik önemini yeniden canlandırmıştır. Bu defa Türkiye'nin önemi, Batı için değer taşıyan jeostratejik konumundan çok, dünyada görece demokratik bir politik sisteme ve pazar ekonomisine sahip tek büyük Müslüman ülke olarak bölgede istikrar unsuru özelliğinden, Ortadoğu ve Orta Asya'daki Müslüman ülkeler için olası bir model olarak görülmesinden kaynaklanmaktaydı. Bunun yanı sıra, Ortadoğu'daki Batılı ve Amerikan çıkarları açısından demokratik ve Batı yanlısı bir Türkiye, komşu radikal ülkelerle yakın bağı olan bir Türkiye'den daha avantajlıydı.

Sonuç olarak, ABD, radikal devletlerin etkilerinin bertaraf edilmesi ve daha demokratik, istikrarlı ve güvenli bir Ortadoğu'ya geçişe katkıda bulunması açısından, giderek Türkiye ve ılımlı bölge ülkeleri arasında daha yakın bağlar önermektedir. Bu yeni stratejik durum, Türkiye için yeni imkanları da beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin en büyük amaçlarından birisi Avrupa Birliği'ne üye olmaktır. Eğer bölgede Batı yanlısı, istikrarlı ve demokratik bir Türkiye ABD için bu denli strateji bir değer taşımasaydı, ABD'nin, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğini bu kadar desteklemesi düşünülemezdi (Çarkoğlu vd., 1998:185). ABD'nin lobi faaliyetlerinin Türkiye ve Avrupa Birliği arasında Gümrük Birliği anlaşmasının nihayet 1995'de imzalanması ve onaylanmasında önemli bir rol oynadığı genel olarak kabul edilmektedir. Burada vurgulanması gereken, Batı'nın görmek istediği Ortadoğu ile Türkiye'nin çıkarlarına en uygun Ortadoğu arasında önemli bir benzerlik olmasıdır. Bunun getirdiği avantaj ise, bu benzerliğin Türkiye'nin diğer alanlardaki uzun vadeli hedefleri açısından da pazarlık gücü sağlıyor olmasıdır. Aynı zamanda Türkiye'ye

Ortadoğu’da daha fazla sorumluluk üslenmesi için baskılar artmaktadır. Bu Ortadoğu’ya yönelik iyi tasarlanmış bir politika ve strateji geliştirme ihtiyacı doğurmaktadır (Çarkoğlu vd., 1998:186).

Türkiye’nin gerek Suriye gerekse Irak ile olan ilişkileri, soğuk savaş sonrası dönemin değişen uluslararası ve bölgesel konjonktürü içinde, dinamik bir stratejik çerçeveye oturmaktadır. Genelde Ortadoğu bölgesinin özelde de her üç ülkenin, soğuk savaş döneminin sona ermesiyle birlikte yaşadıkları çok yönlü ve dinamik değişim anlaşılmasızın, bu yeni konjonktürde ortaya çıkan bunalımın değerlendirilebilmesi mümkün değildir. Soğuk savaş dönemini sona erdiren Körfez Savaşı’nın bölgede cereyan etmesi, bölge-içi dengeleri ve bu dengelerin uluslararası konjonktür içindeki önemini ciddi bir değişikliğe uğratmıştır. Bu savaşın iki Arap ülkesi arasındaki bunalımdan kaynaklanmış olması da Arap dünyasında geniş kapsamlı bir bunalımın ortaya çıkışına yol açmıştır. Sanıldığına aksine, Körfez Savaşı’nı takip eden Ortadoğu barış süreci, uzun dönemli bir barış stratejisinden çok kısa dönemli taktik manevralara dayandığı için, her iki bunalımı da yoğunlaştıran bir etkide bulunmuştur. Bugün, her üç ülke de soğuk savaş sonrası dönemde yeni bir bölgesel strateji geliştirme ihtiyacı içindedir ve bu ihtiyaç, uluslararası ve bölgesel konjonktür içinde cevaplanamadığı için, ikili ilişkilerde ve bölgesel dengelerde karşılıklı gerilim alanlarının oluşmasına yol açmaktadır. Türkiye’nin gerek Kuzey Irak gerekse Suriye politikaları bu gerilim alanlarını sürekli yeniden değerlendirmeye zemin teşkil edecek stratejik çerçeveler üzerine oturmak zorundadır.

Arap birliği söylemi ile ulus-devlet olgularının sınırları arasındaki farklılaşma sonucudur ki, her Arap ülkesi kendisinin olması gerekenden daha dar sınırlara hapsedildiğini düşünmekte ve bölgesel stratejilerini bu farklılaşmayı yok edecek şekilde dizayn etmektedir. Mesela Suriye, kendi sınırlarını aşan tarihi bir misyona sahip olduğu görüşünü, ısrarla bir ulusal mutabakat vurgusu olarak dile getirmektedir. Kendisini Arapçılık fikrinin ve Arap kimliğinin doğduğu merkez olarak gören Suriye, Pan-Suriye hedefini Pan-Arap hedefinin ön şartı olarak görmekte ve Suriye-merkezli kademeli bir Arap birliği fikrini, ulusal stratejinin eksenine oturtmaktadır. Bu kademeli stratejiye göre Suriye, kendisinden koparılan doğal uzantılar olarak gördüğü Lübnan, Ürdün, Filistin ve Hatay’ı da kapsayan Şam merkezli ve Doğu Akdeniz eksenli büyük Suriye’yi, Pan-Arap idealinin kaçınılmaz ön şartı olarak görmektedir. Doğu Akdeniz eksenli olması açısından “levant strateji” olarak adlandırılabilir bu strateji, Suriye’yi bir taraftan Arap olmayan bölge

lkeleri ile (Türkiye ve İsrail) bir karşılıklı gerilim alanına soktuğu gibi, diğer taraftan da bölgenin diğer Arap unsurları ile karşı karşıya getirmektedir.

Benzer bir durum Irak için de geçerlidir. Arap birliğinin Bağdat merkezli ve Basra eksenli bir alanda gerçekleştirilebileceğini düşünen Irak, Kuveyt, Mezopotamya, şatt-l Arap ve İnan'ın Kuzistan bölgelerini de kapsayan büyük Irak idealini Pan-Arap hedefinin nşartı olarak görmektedir. Bu da Irak'ı bir taraftan bölgenin Arap olmayan ülkeleri ile (İnan ve Türkiye) diğer taraftan da bölgenin diğer Arap lkeleri ile karşı karşıya getirmektedir. Mısır da aynı hedefi Kahire merkezli ve Kuzey-Afrika eksenli bir çerçevede gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Pan-Arap ideali ile ulus-devlet stratejileri arasındaki bu farklılaşmanın en çelişik tarafı ise, bu Arap lkelerinin Arap olmayan ülkelerden çok, diğer Arap lkeleri aleyhine genişleme stratejileri izlemeleridir. Suriye'nin Lübnan, Irak'ın Kuveyt politikaları bunun en çarpıcı örnekleridir. Mısır'ın, Sudan'ın kuzeydoğusundaki ihtilaflı bölgeyi işgal etmesi de bunun bir başka örneğini oluşturmaktadır. Kendileri de sömürge geçmişinin ürünü olan ulus-devletlerin kendi sınırları dışında etki alanı oluşturarak Arap birliği kurma çabaları bu açıdan Arap dünyasının Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşamakta olduğu bunalımın belki de en temel sebebidir.

Irak'ın Kuveyt'i işgali Pan-Arap idealine giden Büyük Irak hedefini gerçekleştiremediği gibi, İnan-Irak savaşında ortaya çıkan Arap dayanışmasını da yok etmiş ve bunun da ötesinde Irak'ın parçalanma sürecini başlatmıştır. Suriye'nin Lübnan, Filistin ve Ürdün politikaları da beklenildiğinin aksine Suriye'nin etki alanını genişletmemiş, aksine Güney Lübnan'ın İsrail işgaline girmesine, Ürdün ve Filistin'in de Ortadoğu barış süreci çerçevesinde Suriye'den çok, İsrail'in etki alanına yakınlaşmasına yol açmıştır.

Öte yandan aynı Baas ideolojisine dayanan Suriye ve Irak rejimleri birbirlerini dengeleme politikaları çerçevesinde Türkiye, İnan ve Suudi Arabistan ile denge diplomasi geliştirme ihtiyacı içine girmişlerdir. Irak'ın yetmişli yıllarda Kerkük-Yumurtalık boru hattını devreye sokarak Suriye üzerinden geçen hatta alternatif oluşturması ve bu çerçevede Türkiye ile ekonomik açıdan en rasyonel ilişkilere giren Arap lkesi konumuna girmesi de; Suriye'nin İnan-Irak savaşı süresince İnan ile yakın stratejik ve diplomatik ilişkiler içinde bulunması da; Arap lkelerinin bu stratejik açmazının ürünleridir. Büyük Suriye ve büyük Irak politikalarının çatıştığı yerde Pan-Arap ideali değil, denge manevraları devreye

girmektedir. Bu durum, Mısır-Irak ve Mısır-Suriye ilişkileri açısından da çok farklı değildir. Bu anlamda soğuk savaş döneminin Nasırizm ve Baas temelli ideolojik ve stratejik çerçeveleri bugün anlamlarını büyük ölçüde yitirmiş görünmektedir ve Arap dünyası, yeni arayışlara yönelmektedir. Edward Said gibi bir çok Arap düşünür bu bunalımı anlamlandırma çabası içine girmişlerdir. Ancak, uluslararası konjonktür ve bu konjonktürün destek verdiği yerel totaliter yapılar, bu arayışların önünü kesmektedir.

Bu bunalımın Türkiye'nin de soğuk savaş sonrası dönemde ortaya çıkan yeni stratejik ortamı değerlendirme süreci içine girdiği bir dönemde yaşanmış olması, Türkiye-Suriye ve Türkiye-Irak ilişkilerinin hızlı bir ivme ile yeni bir dinamik ortama girmesi sonucunu doğurmuştur. Irak'ta ortaya çıkan boşluk, Kuzey Irak problemine endekslenen Irak politikasını; PKK terörü ve bu terörün sağladığı uluslararası destek; bu faktöre indirgenen Suriye politikalarını devreye sokmuş bulunmaktadır. Soğuk savaş döneminin çift kutuplu statik yapısı etkisini kaybettikçe, Türkiye, Ortadoğu-Kafkaslar-Balkanlar üçgenine dayalı yakın kara havzası politikasını da radikal değişikliğe uğratmaktadır. Daha önce NATO-Varşova Paktı dengesine dayalı statik Balkanlar ve Kafkaslar politikaları daha küçük ölçekli iç dengeleri stratejik ortama dinamik faktörler olarak sokarken, Ortadoğu bölgesi de yeni stratejik anlamlar kazanmaya başlamıştır (Davutoğlu, 1998).

I. Dünya Savaşı'ndan soğuk savaş sonuna kadar bölgeye doğrudan müdahil olmamaya çalışan ve NATO ve AB gibi bölge-ötesi yapılanmalara dayalı dış politika stratejileri geliştiren Türkiye, bugün kendini bu bölgelerin iç parametrelerinin labirentinde bulmaktadır. İran-Irak savaşı ile başlayan, bölgede aktif tarafsızlık politikası, Kuzey Irak müdahaleleri, Suriye gerginliği ve İsrail ile yürütülen stratejik işbirliği çerçevesinde aktif ve müdahil taraf olma politikasına dönüşmüş bulunmaktadır. Ancak, yeni bir uluslararası ve bölgesel stratejik planlamadan çok, PKK, su ve petrol boru hatları gibi biraz da dış faktörlerce belirlenen parametrelerin etkisiyle ortaya çıkan bu arayış, hâlâ sağlam bir stratejik tanımlama ve temele oturmamış gözükmektedir (Davutoğlu, 1998). Türkiye'nin, Suriye ve Kuzey Irak politikaları, her şeyden önce bu yeni stratejik ortamın ana parametrelerini ortaya koymasını gerektirmektedir.

4.2.2. Körfez Krizi ve Türkiye'ye Etkisi

4.2.2.1. Körfez Krizi öncesi Ortadoğu'daki durum ve Körfez Krizi

Ortadoğu'da yer alan devletlerin büyük bir çoğunluğu petrol satıcısı ülkelerdir. İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan gibi ülkelerin petrol rezervleri bakımından büyük potansiyele sahiptirler. Basra Körfezi bölgesi dahil, Ortadoğu dünya petrol rezervlerinin % 60'ını bu bölgeden temin etmektedir.

Dünyada petrol tüketiminin artması nedeniyle petrol arzı azalmakta ve geçen zaman içerisinde dünyanın en zengin ve uzun ömürlü petrol yataklarına sahip olan Orta Doğu'ya ilgi hızlı bir şekilde artmaktadır.

Arap Devletlerinin hemen hemen tamamının tek gelir kaynağı petroldür. Kuveyt zengin bir ülke olmasını petrole borçludur. Körfez Savaşı sırasında yardımları petrol sayesinde yapmıştır. Irak, Kuveyt'e olan borcunu ödemek istememiş, ayrıca Kuveyt'in kendi sınırları içerisinde petrol çaldığını ileri sürmüş ve Kuveyt'e olan borcunu tek taraflı olarak sildiğini ilan etmiştir. Aşırı bir silah birikimine sahip olan Irak'ın, Ortadoğu'da büyük bir güç haline gelebilmek için dünyanın en büyük petrol rezervine sahip olan ülkesi olan Kuveyt'i hedef seçmiştir.

Irak amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla da Kuveyt'e resmi kanallarla isteklerini bildirmiş, teşebbüsleri sonucunda, isteklerini kabul ettiremeyince hukuk dışı yollara baş vurarak Kuveyt'i işgal etmiştir.

Dünyanın siyasal yaşamında, askerlik alanında ve stratejide büyük rol oynayan petrol uygarlığın simgesi ve tahrip gücüdür (Körfez Sorunu ve Birleşmiş Milletler, 1992: 112). Yerini tutacak bir kaynak bulununcaya kadar petrol yaşamsal önemini sürdürecektir. Bugün petrole egemen olanlar, onu dünya ekonomisinin manivelası gibi kullanmaktadırlar. Çünkü petrol üretimindeki azalma ya da petrol fiyatlarında bir yükselme dünya yüz milyonlarca dolarlık bir etki yapmaktadır.

Dünyanın en uzun ömürlü ve ucuz petrolünün Ortadoğu'da bulunması dolayısıyla Irak'ın Kuveyt'e müdahalesi ve bunun sonucunda, Birleşmiş Milletler'in Irak'a karşı ambargo uygulamaları ve ABD'nin Irak'a silahlı müdahalesi sonucu Körfez Krizi meydana gelmiştir.

Irak'ın Kuveyt'i haksız olarak işgal etmesi sonucu BM'nin Irak'ın Kuveyt'ten derhal çekilmesi konusundaki istekleri görmezlikten gelmesi sonucunda BM Güvenlik Konseyi açık yetkilerinden olan ekonomik müeyyidelerin uygulanmasına karar vermiştir. Böylece Birleşmiş Milletler, Irak'a ekonomik önlem

olarak ambargo kararı almıştır. Ambargo kararı, Irak'ın Kuveyt'i işgaline son vermesi, Kuveyt'i egemenliğinin, bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün yeniden sağlanması gerekliliğini bildirmekte, Milletlerarası barış ve güvenliğin sağlanmasında BM antlaşmasından kaynaklanan sorumluluklarına dayanmaktadır.

BM'nin ilk planda Irak'ın ticari ve ekonomik faaliyetlerini ambargo koymakta yavaş davrandığı söylenebilir (Bozkurt, 1996: 510). Bunun nedeni ise, BM Konsey kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanılmasını gerektirmeyen ne gibi tedbirlerin alınması gerekeceğini tespit ederek, Birleşmiş Milletler üyesi devletlerin bu tedbirlere uymaları istenmiştir. Bu tedbirlere, ekonomik ilişkiler ile demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer ulaştırma araçlarının tamamen veya kısmen kesilmesi ve siyasi ilişkilerin de durdurulması girebilmektedir.

Ambargo kararı üye devletlerin değil bütün devletlerin, Irak ihracat ve ithalat ilişkilerini yasaklamaktadır (Schacter, 1991:454).

Savaşın bitmesinden sonra da ambargo uygulaması devam etmiştir. Irak'ın bütün başvuruları Birleşmiş Milletler tarafından reddedilmiştir.

20 Mayıs 1996 tarihinde Irak'a 2 milyar dolar değerinde petrol satmasına izin verilmiştir. Elde edilecek para ile yalnızca insani amaçlar yolunda harcamasına izin verilmiştir. Petrol transferinin Türkiye üzerinden yapılmasında Türkiye'nin kayıplarını biraz olsun hafifletecektir.

BM Güvenlik Konseyi ambargoyu denetlemek amacıyla bir komite oluşturma yoluna gitmiştir. Yatırımlar Komitesi adıyla anılan bu komite, Güvenlik Konsey üyelerinden oluşmaktadır. Fakat uygulamada bu komite, çalışma sisteminin yavaş işlediği, kararları için oy birliği şartı, keyfi davranması gibi noktalarda eleştirilmiştir (Bozkurt, 1996:100-111).

Ambargonun uygulanması sırasında ortaya çıkan bir sorun da üçüncü devletlerin uğradıkları zararlar ve bunları teminidir. BM üyesi olan veya olmayan diğer devletlerin ekonomik güçlüklerle karşılaşması halinde güvenlik konseylerine başvurma imkanı tanınmaktadır. Ancak Körfez Krizi sırasında zarara uğrayan devletler bakımından koruyucu düzenlemelerin pek işlemediği görülmüştür.

Kriz dolayısıyla, zarara uğrayan bir çok devlet olduğu gibi, Irak ile petrol itilafı olan ülkeler, Irak ve Kuveyt ile önemli miktarda ihracat yapan devletler ile Kuveyt'de işçileri bulunan ve bu işçilerin kazançlarını gönderdikleri devletlerde etkilenmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin olduğu komite güçlü devletlere ambargo dolayısıyla zarar gören ülkelere mali ve teknik yardımda bulunmaları yönünde

tavsiyede bulunmuştur. BM'lerin uzmanlık kurumları ve diğer milletlerarası örgütlerden de zarar gören ülkelere yardım etmeleri istenmiştir. Güvenlik Konseyi Komitesi devletlere direk mali yardımda bulunmamıştır. Ancak Irak'ın Kuveyt'e verdiği zararlardan ve işgalden zarar gören ilgili diğer ülkelerin zararından sorumlu olduğunu deklare etmiştir (Schacter, 1991:455).

4.2.2.2. Türkiye'nin Körfez Krizi'nde ve sonrasında izlediği politika

Türkiye'nin Körfez Krizi'nin meydana geldiği bölgeye çok yakın bulunması aynı zamanda Avrupa ülkesi olduğu kadar bir Ortadoğu ülkesi de olması, dolaylı da olsa olayların içinde en çok ismi geçen ülkelerden birisi olmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye'nin, Avrupa ile Ortadoğu arasında ticari bir geçit yeri olması, Irak'ın petrol varlığını dünyaya taşıyan bazı hatlarından biri olan Kerkük-Yumurtalık boru hattının bulunması ve ticari ilişkilerinin olmasından dolayı Körfez Krizi'nde tarafını ilk seçen ülkelerden biri olmuştur. Türkiye Kuveyt'in Irak tarafından işgalinin haksız ve kabul edilemez olduğunu bildirmiştir (Tekinşen, 1999:115). Bunun için Türkiye, Kuveyt'in toprak bütünlüğünün korunmasını ve Kuveyt'ten çekilmesi gerektiğini birçok defa tekrarlamıştır.

Irak, Türkiye'nin, İran-Irak savaşında tarafsız politika izlemesi nedeniyle ve arasındaki ticari ilişkileri de düşünerek Kuveyt'in işgalinde de aynı politikayı izleyeceği beklentisi içinde bulunmuştur. Ancak 3 Ağustos 1990 günü Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Kurulu Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini istemiştir (Bölükbaşı, t.y:93).

BM Güvenlik Konseyi, Irak'a ekonomik ambargo uygulamasını öngören karar aldıktan sonra henüz karar metni resmi olarak Türkiye'ye ulaşmadan Yumurtalık boru hatlarından birisi kapatılmış, diğerini de % 30 kapasite oranında azaltılmıştır (İlseven, 1991:70). Türkiye, 7 Ağustos 1990 günü aldığı bu kararla Irak'a uygulanacak ekonomik ambargoyu ilk uygulayan devletlerden birisi olmuştur ve Yumurtalık boru hattını tamamen kapatmıştır (Bölükbaşı, t.y:93).

Türkiye, BM tarafından uygulanması istenen ticari ambargo uygulamalarını tam olarak desteklemiştir. BM güçlerine destek olma eğilimini Körfez Savaşı süresince devam ettirmiştir. 1990 Aralık ayında NATO Çevik Gücü Türkiye'ye davet edilmiştir. Türkiye'ye karşı yapılacak bir saldırı durumunda hükümete savaş izni vermek suretiyle Türkiye'nin gerektiğinde kendini savunacağını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye, 5 Eylül 1990 tarihinde, Türkiye'ye yabancı asker kabul etme ve Türk

askerlerini yabancı ülkelere gönderme iznini karara bağlamıştır. Türkiye, BM ve ABD tarafından yürütülen Körfez politikalarına büyük ölçüde uymuştur (Tekinşen, 1999:116). Körfez savaşı sırasında Türkiye, ülkede bulunan askeri üslerin kullanılmasına izin vererek Körfez savaşı sonuna kadar BM'nin yanında yer almıştır.

4.2.2.3. Körfez Krizi'nin Türkiye üzerindeki ekonomik etkileri

Körfez Krizi, Türkiye'yi iktisadi, siyasi, askeri ve ekonomik yönleri nedeniyle çok yakından ilgilendirmiştir. Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracatlara yıllar itibarıyla bakıldığında; 1990 yılında 215 milyon dolar ihracat yapılırken, 1991 yılında 212 milyon dolara, 1992 yılında da 160 milyon dolara düşmüştür. Körfez Krizi'nden sonra Irak'a yapmış olduğumuz ihracatta büyük gerileme olmuştur. Türkiye'nin Irak'tan yapmış olduğu ithalat ise, 1990 yılında 1,047 milyon dolara iken, 1991 yılında hiç ithalat yapılmamış, 1992 yılında 1 milyon dolar ithalat gerçekleştirilmiştir. Irak'tan yapılan ithalat içinde ham petrol ve petrol ürünleri en önemli mal grubunu oluşturmuştur. Türkiye toplam ham petrol ithalatının 1989 yılı rakamlarına göre % 57,5'ini Irak'tan yaparken 1991 yılında ithalat tamamen durmuştur (Tekinşen, 1999:118).

Türkiye'nin toplam petrol ithalatı içinde, Irak'tan yapılan petrol ithalatı önemli bir katkı sağlamaktaydı. Körfez Krizi'yle birlikte Türkiye yıllık 200-250 milyon dolarlık kayba uğramış, ayrıca taşıma maliyetlerinden dolayı da büyük zarara uğramıştır. Türkiye Körfez Krizi'nden sonra ham petrolü Irak dışındaki ülkelere ithal etmek zorunda kalmış ve bu da ilave taşıma maliyeti yüklemiştir. İran'dan taşınan ham petrolün ton başına taşıma maliyeti 9 dolar, Suudi Arabistan'dan taşıma maliyeti ise ton başına 6 dolardır (İncekara, 1990:49-53). Bu durum Türkiye'nin daha pahalıya petrol ithal etmesine neden olmuştur. Körfez Savaşı'ndan sonra ham petrolün fiyatının da 18 dolardan 26 dolara çıkması Türkiye'nin petrol ithalatı giderlerini arttırmıştır. Buna paralel olarak da maliyet artışlarına yansıyan petrol fiyatları fiyatlar genel düzeyinin artmasına neden olmuştur.

Körfez Savaşı, Irak'a yaptığımız taşıma faaliyetlerinin de durmasına yol açmıştır. Irak'a dönük taşıma faaliyetlerinden 1988 ve 1989 yıllarında 309 ve 270 milyon dolar (Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre) gelir sağladığı dikkate alındığında; Körfez Krizi ile atıl kalan taşıma araçlarının bulunması, bu sektörde çalışanların işsiz kalması ekonomik maliyetlerin büyümesine yol açmıştır.

Krizin Türkiye ekonomisine doğrudan zararları yanında dolaylı olumsuz etkileri de fazla olmuştur. Bu etkiler büyüme hızının düşmesi, enflasyonun yeniden artma yönünde seyretmesi, ihracatın azalması, ithalatın artmasıyla ödemeler dengesi açıklarının büyümesine, dış borçların artmasına, GAP gibi önemli yatırımlara ayrılacak kaynakların kısılmasına, döviz kurlarının hızla yükselmesine, dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve halkın kısa ve uzun vadede refahının azalmasına yol açmıştır.

Krizin olumsuz etkileri, iyimser beklentilerin yerine kötümserliği ikame etmesidir. Yatırım ve üretimi artırma kararlarının yerine günü kurtarma düşünceleri hakim olmuştur. Körfez Krizi'nden direkt olarak etkilenenler Irak ve Kuveyt'e ihracat yapan gıda sanayi, yaş sebze ve meyve sektörü, demir çelik ve taşımacılık ile turizm sektörü olmuştur. Turizm kesiminde rezervasyonlar iptal edilmiş ve turizm gelirleri düşmüştür. Ulaştırma kesiminde söz konusu olan bölgelere taşımacılık yapan güneydoğudaki kamyon, TIR, ve tanker sahipleri işsiz kalmıştır.

4.2.3. Ortadoğu'da Türkiye İçin Yeni Bir Dış Politika Stratejisi

4.2.3.1. Genel politika ilkeleri

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte askeri ve ideolojik bloklamaların yerini ekonomik ve kültürel bütünleşme sürecinin alması, geçmişte Balkanlar'dan Kafkasya'ya, Ortadoğu'dan Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir alanda siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduran ülkemiz açısından yeni strateji yaratılması ihtiyacı doğmaktadır. Günümüzde, ülkelerin uluslararası arenadaki siyasi güçlerini sahip oldukları ekonomik nüfuz alanları belirlemektedir. Bu gelişme dış politikaların, ekonomik çıkarları da temel alacak şekilde belirlenmesinin zorunlu kılmaktadır (Kayalar, 2003:12). Türkiye'nin coğrafi avantajı, tarihsel ve kültürel bağlarının yanı sıra, son yıllarda uluslararası pazarlarda başarı gösteren girişimcileri sayesinde bu bölgelerde gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek düzeyde olması, doğal olarak hareket alanının genişlemesini desteklemektedir.

Ortadoğu Türkiye'nin etkileşim içinde olduğu önemli bölgelerden biridir. Ortadoğu Barış Süreci'nden sonra gittikçe ağırlık gösteren Türkiye-İsrail ilişkileri soğuk savaş süresince dikkatli bir denge politikası izleyen Türkiye'nin bölgeye bakışında ciddi bir değişim olduğu kanaati yaygınlaşmıştır. Türkiye Ortadoğu politikasını tekrar gözden geçirip, revize edilmesi gerekmektedir. AB ile üyelik sürecinin gittikçe zorlaştığı, hatta imkansızlaştığı da gözönüne alınacak olursa, aynı

anda hem Avrupa'dan hem de Ortadoğu'dan kopan bir Türkiye'nin bölge ve kıta ölçekli politikalarda başarılı olabilmesi mümkün değildir (Özel, 2003).

Ortadoğu, bugüne kadar bütün dünyanın gözünü üzerine diktiği, bütün oyunların onun üzerinde oynandığı adeta dünyanın merkezi konumu olma vasfını 21 yüzyılda da sürdürmeye devam etmektedir. Tarihi geçmişi itibariyle hakim medeniyetlerin beşiği olmasının yanı sıra, Ortadoğu, özellikle son yüzyılda kazandığı petrol zenginliğinden dolayı da dünya devletlerinin üzerinde hakimiyet ve güç gösterisi yaptığı bir bölge, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından soğuk savaş senaryolarının hızlanması da bölgenin süper güçler tarafından hakimiyet kurmaya çalıştıkları bir bölge olarak önemini daha da arttırmıştır.

Bölge üzerine yapılan senaryolar, bölge ülkelerinin silahlanma yarışını, kendi güçlerini gerek kendi içlerinde gerek bölge genelinde artırma mücadelesini tetiklemiştir. Bütün bu ve benzeri gelişmeler, bölge ülkelerinin birbirlerine bakışı da etkilenmiş ve bölgede zaten her zaman için varolan güven sorununun daha da artmasına sebep olmuştur.

ABD'nin Irak müdahalesinin ardından (belki bir süreliğine) Ortadoğu'da görece huzur ortamı oluşacağı görünmektedir. Özellikle Irak'ın yeniden yapılanma projesinde ve oluşacak huzur ortamından dolayı da hepten Ortadoğu coğrafyasında Türkiye'nin doğru stratejiler izlediği takdirde ihracat imkanı yakalayacağı çok açık karşımızda durmaktadır.

Türkiye, Ortadoğu dış politikasını bütünüyle ve ayrıntılı olarak yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir. İdeolojiye değil rasyonel çıkarlara dayanan yeni bir dış politika belirlemek açık bir gereklilik halini almaktadır. Türkiye'nin çıkarlarına, baskıcı rejimleri, kapalı ve henüz piyasa ekonomisine geçememiş ekonomileriyle tanımlanan bir Ortadoğu değil, ülke içi grupların demokratik taleplerine cevap verebilen, rasyonel ve saydam hükümetlerin ağırlıkta olduğu yeni bir Ortadoğu daha çok hizmet edebilir.

Bölgede artan işbirliği Türkiye'ye sayısız kazançlar getirebilir. Türkiye bölgeye yönelik şu anki özensiz tavrını değiştirip işbirliğine girme yönünde siyasi irade göstermenin önderliğini yapabilir. MENA (Middle East-North Asean) zirvelerinde olduğu gibi çok yönlü toplantılarda pasif bir konum alarak sadece katılmak kesinlikle yeterli bir çaba olmamaktadır. Tersine Türkiye'nin yapması gereken, dikkatle hazırlanmış dinamik bir programla bölgeyle arasındaki ekonomik

ve politik bağları saydamlaştırmak amacıyla işbirliğine yönelik bir çok proje hazırlamak ve sunmaktır (Çarkoğlu vd., 1998:219).

Türkiye, ilk adım olarak dış siyasetinde tek yönlü bakış açısını değiştirmelidir. Bunun içinde Türkiye, dış politikasında çok bölgeli bir bakış açısına sahiplenmeli ve Ortadoğu ülkeleriyle bölgesel işbirliğini geliştirmesi gerekmektedir. Yani, Türk dış politikası, Doğu-Batı gibi yapay ikilemler kurgulamaktan ve bu ikilem üzerinden jeopolitik avantajlarını belirlemekten vazgeçmelidir. Türkiye'nin jeopolitik konumu ülkeye çok yönlü ilişkilerde söz sahibi olabilmesi yönünde birçok avantajları bulunmaktadır.

Türkiye'nin SSCB'nin yıkılışının ardından eski Sovyet Cumhuriyetlerine uyguladığı politika gibi Ortadoğu'ya da benzer stratejiler izlemesi, iyi bir başlangıç noktası oluşturabilir. Türkiye ile bu cumhuriyetler arasındaki ticareti ve yatırımı desteklemek için iki taraflı dış ekonomik iş konseyleri kurulmuştu. Türkiye bu ülkelerle arasındaki bilgi akışını geliştirmek için de TİKA (Türkiye İktisadi Kalkınma Ajansı)'yı kurmuştu. Ayrıca Türkiye, bölgeye önde gelen işadamları, sanayici ve yatırımcıları da götürmek suretiyle bu ülkelere düzenli iş gezileri organize etmişti. Bu arada, Eximbank, bu cumhuriyetlere karşılıklı güven oluşturma yönünde ilk adım olarak yüklü miktarda kredi açmıştı. Ortadoğu ülkelerine de ilk aşamada bu tür politikalar uygulanarak Türkiye bölgede etkili bir dış ticaret ilişkisinde bulunabilir.

Türkiye'nin eski Sovyet Cumhuriyeti'ne yönelik ilk tepkisi, fiilen Ortadoğu ülkeleriyle geliştirilebilecek yeni bir politikada başlangıç için iyi bir model olabilir. Bu tür bir çaba, bölge ülkeleri ve Türkiye arasından yeni Dış Ekonomik Konseyleri'nin kurulmasının da içermelidir. Şu anda Türkiye ile Ürdün, İsrail, Mısır arasında ticaret konseyleri faal durumdadır. Fakat Serbest Ticaret Anlaşması'nda ivme kazanan İsrail-Türkiye arasındaki ticaret konseyi, tüm bunlar içinde en aktif olan kuruluştur. Çok umut verici bir girişim olmasına rağmen, Türkiye bunun yanında diğer Arap ülkeleriyle de arasındaki ticari ve ekonomik bağları güçlendirmeli ve Arap komşularıyla dengesiz, taraflı bir ilişki yaratıyor gibi bir intiba bırakmadan ilişkiler kurmalıdır. İsrail ve Türkiye arasındaki bir dizi anlaşmaya benzer biçimde, Türkiye ve Arap ülkelerinin ticaret kuruluşları, turizm ve birçok meslek kuruluşları bilgi akışı ve değişim konularında işbirliği projeleri somutlanmalıdır. Yani Türkiye diğer Arap komşularının yabancılaştırmadan İsrail'le

arasında hızla gelişen bağlarını daha da ileriye götürerek, iki grup arasında güçlü bir dengeyi tutturmak zorundadır.

Bu dengesiz görünüme istisna oluşturan tek örnek, Türkiye-Ürdün Ticaret konseyidir (Çarkoğlu vd., 1998:221). Ticaret konseylerinin kurulmasının yanında Mısır'la olan mevcut konseylerimiz gibi ticari ilişkilerin de yeniden canlandırılması gerekmektedir. İdeolojik nedenlerle belirlenmeyen ve ticaret bağlarını güçlendirmeyi, mevcut ve potansiyel girişimcilere kredi sağlamayı amaçlayan bölgesel bir bankanın kurulması bölge için gerekmektedir (Fischer, 1995:442-444).1994'de Kazablanka'da gerçekleştirilen MENA zirvesinde oluşturulması öngörülen Orta ve Kuzey Afrika Gelişime Bankası konusunda şu ana kadar somut bir adım atılmamıştır. Fakat oluşturulan toplantılarda bu konuyu tartışmaya devam etmeleri en azından olumlu bir adım olarak görülebilir. Bu tür bir banka Ortadoğu'ya yatırım yapmak isteyen işadamlarını daha fazla ticarete ve ekonomik ilişkiye özendirir. Ayrıca ülkelerdeki ekonomik serbestleşmenin hızlanmasına, piyasa dinamiklerinin kurumsallaşmasına ve bölgedeki bankacılık sisteminin modernleşmesine yardım edebilir. Finansın, küreselleşmenin en hızlı aracı olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye'nin de aktif katılımcı olduğu bu tür bölgesel bir banka, doğru yöne atılmış bir adım olarak görülebilir.

Sanayici işadamlarının faaliyetlerine dayanan bölgesel işbirliğinin geliştirilebilme yollarında biri de, bir miktar işbirliğinin mümkün olduğu bazı işlevsel alanlar belirlemekten geçmektedir. Örneğin, su bölgede işlevsel karşılıklı bağımlılık yaratmanın etkin bir aracı olabilir. Bölgenin büyük bir kısmı su sıkıntısı çeken ülkelere oluşmaktadır. Türkiye, su kaynaklarının zenginliği açısından diğer ülkelere göre nispeten daha iyi durumdadır. Türkiye, bu avantajını bölgede işbirliğini teşvik etmek amacıyla kullanabilir. Türkiye'nin baraj ve sulama şebekeleri inşası konusundaki tecrübesi bölgedeki su kaynaklarının daha verimli kullanımına hizmet edecek olan işlevsel bir düzenlemenin merkezini oluşturabilir. Bölgesel bir su bankasının kurulmasına dayanan entegre bir su dağıtım sisteminin inşası, gerçekleştirilmesi mümkün projelerden biridir (Haddad, 1994:67-77). Bu banka bölgede verimli bir su dağıtımını ve su tüketiminin karşılığında ödemelerin toplanmasını temin etmeye yarayan bir mekanizma olarak görülmektedir (Çarkoğlu vd., 1998:223). Aslında, suyun fiyatının piyasa mekanizmaları tarafından belirlenmesi, bölgedeki su meselesinin ideolojik boyutundan ekonomik bir düzleme

kaymasına yardım edebilir. Bu girişim de aslında işbirliğine açık bir Ortadoğu yaratma çabalarının ilk adımını oluşturabilir.

Öte yandan Türkiye, petrol ve doğal gaz güzergahlarının yanısıra ülkeler arasındaki enterkonnekte elektrik şebekesi oluşturulmasında da kilit ülke konumundadır. Türkiye, Suriye, Ürdün, Irak ve Mısır'ı birbirine bağlayacak bir elektrik şebekesinin oluşturulması planları yapmış ve bu plan son aşamaya gelmiştir. Karşılıklı ekonomik bağımlılık yaratma bakımından bu proje özel önem taşımaktadır. Avrupa, Asya ve Afrika arasında coğrafi bağlantıyı sağlayan Türkiye, mevcut elektrik şebekelerinin bağlanması ile doğal kaynakların rasyonel bir şekilde paylaşımını ve elektrik ticaretinin artırılmasını kolaylaştıracaktır. Bu planla birlikte yedek kapasitelerin ortak kullanımı sonucu yeni üretim tesisi yaptırımları için tasarruf sağlanması da öngörülmektedir. Böylece, sadece petrol ve doğal gaz boruhatlarında değil, Türkiye aynı zamanda elektrik üretim ve dağıtım sistemi ile Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında da "enerji köprüsü" oluşturabilecektir (www.tusiad.org.tr). Türkiye, Ortadoğu bölgesinde bu gibi projelerde etkinliğini devam ettirmeli ve gerekli olan iş birliği fırsatlarını değerlendirebilmelidir. Ancak bu gibi fırsatları değerlendirebilmek için, teknolojik önceliklerimizi bugünden belirleyerek, hazırlanacak kapsamlı ve koordineli programlarla bu alanlardaki teknolojik faaliyetlere ivme kazandırmak gerekmektedir.

Ortadoğu'ya yatırımcı sanayici işadamlarını desteklemenin bir başka yolu ise, üniversite değişim programlarıdır. Bu tür bir işbirliği, bölgeye atılan önemli adımlar anlamına gelebilir ve karşılıklı anlayışın artması, iletişimin gelişmesine yardımcı olabilir. Buna ek olarak, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle yaşadığı sorunların çokluğunun tersine, uzmanlık alanı Ortadoğu olan ve bu ülkenin iç dinamikleri üzerinde çalışan akademisyenlerinin sayısının azlığı da dikkat çekicidir. Aynı durum, Türkiye üzerinde uzmanlaşan Arap akademisyenleri için de geçerlidir. Bu boşluk, akademik alanda uygulanacak değişim programlarını desteklemek, akademik konferanslar düzenlemek ve ülkeler arasında güvenilir, ideolojik olmayan bilgi akışını kurumsallaştırmak yoluyla doldurulabilir. Aslında, bu faaliyetler düzenleme ve finansman aşamasında, işadamı dernekleri, işçi sendikaları ve pek çok hükümet dışı organizasyon gibi ikinci düzey kişilerin aktif roller üstlenebilecekleri ideal alanlardır.

Eski ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi de, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Açıkça bölgeler arası bir ulaşım sisteminin

geliştirilmesi, ekonomik olarak daha gelişmiş bir Ortadoğu yaratmanın önkoşullarındandır. Böyle bir proje, “Türkiye’nin Suriye sınırından Mısır’a ulaşan ve Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin ve Ürdün üzerinden Akaba körfezine, oradan da Mısır’a ve Suudi Arabistan’a varan, yaklaşık 1700 km’yi aşan ekspres yolları öngörmektedir. Bu yollar, bölgesel ve uluslararası düzeyde ulaşım ve ticaret faaliyetlerinin etkinliğini arttırmak yoluyla, sayısız yarar sağlayacaktır. Bunlara ek olarak bu yolların inşası ve korunmaları, turizm ve hac etkinliklerinin geliştirilmesine de yardımcı olabilir (Government of İsrail, 1996:9-12). Kısaca, Ortadoğu ülkeleri üzerinde fiziksel bağların yaratılması, ekonomik ve politik işbirliğinin canlandırılması için bir önkoşuldur. Gelişmiş bir ulaşım şebekesinin kurulması, inşaat faaliyetlerinin, ortaklığa dayalı girişimlerin ve ortak finans mekanizmalarının büyümesi anlamına gelebilir.

4.2.3.2. Türkiye-Ortadoğu ikili ilişkileri

Bölgede barış ve istikrarın sağlanması, diğer tüm bölge ülkelerinin olduğu kadar Türkiye’nin de çıkarlarına hizmet edecek ve bölgede ekonomik işbirliği olanaklarının geliştirilmesini sağlayacaktır (www.mfa.gov.tr). Bu bağlamda, Irak’a uygulanan uluslararası ambargonun kaldırılması ve Ortadoğu Barış Süreci yoluyla kalıcı bir barışın sağlanması, kuşkusuz, bölgede bir güven ve işbirliği ortamına yol açacaktır. Böylelikle, ekonomik ve ticari etkileşim önemli ve hızlı bir biçimde artacaktır.

Ortadoğu ülkeleriyle ikili ilişkiler incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır;

Türkiye ile BAE arasında yapılan anlaşmaya göre, önümüzdeki 5 yıl içinde 50 civarında otelin yapımı planlanmaktadır. Bu çerçevede turizm yatırımları alanında işbirliği yapılmasında ve ayrıca yazın Türkiye’ye kışın da BAE’ne yönelik paket programlar hazırlanarak turizm bağlantılarının kurulmasında yarar görülmektedir.

Tarihsel olarak, Türkiye-İran ilişkileri çatışma ve rekabet ilişkileriyle belirlenmiştir. Yine de iki ülke tüm olumsuzluklara rağmen her zaman asgari düzeyde pragmatik ilişkiler sürdürebilmişlerdir. Yakın geçmiş ise çoğunlukla çok farklı iç ve dış hedefleri olan birbiriyle çatışma halindeki iki rejim arasındaki ihtilaflarla tanımlanmaktadır. İran ekonomisi zengin kaynaklarına rağmen, pek iyi durumda değildir. Bu durum bir ölçüde ekonominin çok sıkı bir devlet kontrolü altında olmasından ve İran’ın Batı’yla, özellikle ticaret ve yatırım konularında ülkeye

büyük yaptırımlar getiren ABD ile arasındaki sorunlu ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye İran için hem Batı'ya açılmasında hem de Batı'yla olan ticaretinde coğrafi konumu açısından stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye İran'ın dış dünya ile olan ilişkilerini geliştirmesi açısından yol gösterici olabilir. Buna karşılık, Türkiye'nin de İran'dan sağlayabileceği birçok yararlar vardır. Türkiye'nin enerji ihtiyacı giderek artmakta ve İran'da petrol ve doğalgaz kaynakları açısından çok ideal bir konumda bulunmaktadır. Buna ek olarak, İran'la geliştirilebilecek daha yakın ilişkiler Orta Asya'yı Türkiye için daha kolay ulaşılabilir bir bölge haline getirebilir ve Orta Asya petrolünü İran ve Türkiye üzerinden dünya piyasalarına satma olanağı yaratabilir. Bu durum her iki ülkeye de çok önemli ekonomik ve stratejik avantajlar sağlayabilir. Açıkça İran, yüzölçümü, yüksek nüfusu, zengin doğal kaynakları ve potansiyel olarak güçlü ekonomisiyle Ortadoğu'da önemli bir ülkedir; dolayısıyla da uzun vadede, güvenilir ve istikrarlı bir bölgenin İran'sız nasıl oluşturulabileceğini düşünebilmek hayli zordur. Bu durumda Türkiye'ye önemli bir rol düşmektedir.

1998 yılındaki Türk hükümetinin İran'a yönelik izlediği politika, eğer Ortadoğu ülkelerinin İran'ın Ortadoğu'daki politikaları konusundaki endişelerine hassasiyet gösterebilseydi, Türkiye'nin uzun dönemde bir uzlaştırma rolü üstlenmesini kolaylaştırabilirdi (Çarkoğlu vd., 1998:231).

Mısır-İran ilişkileri de uzun zamandır sorunludur. Mısır, İran'ı şiddet yanlısı, rejim karşıtı, radikal İslamcı grupları desteklediği için suçlamakta ve İran'ın bölgeye uyguladığı politikalardan dolayı kendini tehdit altında hissetmektedir. Bu yüzden, Türkiye, İran'a yönelik dış politikasını belirlerken sadece ulusal çıkarlarını gözönüne almamalı, ayrıca bölgesel konuları da hesaba katmalıdır.

Türk karar alıcılarının karşı karşıya oldukları ikilem, İran'ın Türkiye'ye yönelik dış politikasının merkezi olarak belirlenmiş bir politikanın mı, yoksa ılımlılar ve katı rejim yanlıları arasındaki rekabetin bir sonucu mu olduğunu anlamaktan kaynaklanmaktadır. Türkiye, mümkün olan her durumda ılımlı kanatla ilişkiye girerek bu kanadın güçlenmesini sağlayacak politikalar uygulamalıdır. Önemli miktarlarda petrol ve doğalgazın satış ve taşınmasına ilişkin görüşmelerde bulunulması, bu projelerin ancak İran tarafından ılımlı bir dış politika izlendiği sürece gerçekleşebileceği mesajı verirse, olumlu etkiler yaratabilir. Ayrıca Türk yetkililer, bölgeye dair uzun dönemli bir strateji oluşturmak konusunda yoğunlaşmalıdırlar.

İsrail Ortadoğu'da ender rastlanan demokrasilerden birisidir. İsrail ve Türkiye arasında 1996'da bir serbest ticaret anlaşmasının imzalanması da Ortadoğu'daki barışa yönelik gelişmelerin bir ürünüdür. Bu gelişmeler ayrıca, Ortadoğu'da barışı gerçekleştirme adına başarılılarından direkt olarak yararlanan bir çevrenin doğmasına da yol açmıştır. Bu kesimler Ortadoğu'da daha geniş işbirliğine yönelik sanayici işadamları olarak algılanabilir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin Ortadoğu barışına katkıda bulunan gruplara ekonomik, turistik ve kültürel olanaklarını sunarak yapıcı bir rol oynama gücü vardır. Pek çok alanda Türkiye bunu zaten yapmaktadır. İki ülke arasında ticaret giderek artmaktadır; serbest ticaret anlaşması tam olarak hayata geçirildiğinde ise, ticaret hacminin önemli ölçüde artması beklenmektedir. İsrail'li turistler Türkiye'ye rahatlıkla ulaşabilmektedirler. Bu önceleri bölgesel ziyaret ve turizm açısından pek fazla seçeneği olmayan bir halk için olumlu bir etki yaratırken iki ülke arasında akademik ve kültürel ilişkiler de artmaktadır. Bütün bunlar İsrail'in bölgenin bir parçası olduğunu, bölgeye daha fazla entegre olmaya başladığını gösteren gelişmeler ve işaretlerdir. Yakınlaşan Türk-İsrail ilişkileri güven inşa edici bir etki yaratarak İsrail'de barışı ve Ortadoğu'yla daha fazla bütünleşmeyi savunan bir ortamın doğmasına yardım edebilir. Türkiye İsrail ile daha yakın ekonomik ve sosyal ilişkiler geliştirmeye hazır olmalı ve İsrail'in Ortadoğu'yla bütünleşmesine aktif bir şekilde yardımcı olmalıdır.

Mısır-Türkiye ilişkileri son on yılda önemli bir mesafe kat etmiştir. Dış Ticaret Müsteşarlığı'nca hazırlanan bir çalışmada Mısır, Türkiye'nin önümüzdeki yıllarda ticari ilişkilerini geliştirmesi gereken 28 ülke arasına dahil edilmemiştir. Bu, kısmen uzun yıllar boyunca iki ülke ürünlerinin pek çok alanda rekabet etmelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, uzun bir süre nispeten soğuk ilişkilerin yaşanması sonucunda aradaki bağların zayıflığı da etkili olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, iki ülkede daha yakın bağlar talep eden işadamları hiç ortaya çıkmamıştır. Kamu ve özel sektör grupları bu durumun değişmesine çalışmalıdır. Türk hükümeti iki ülke arasında ortaklığa dayalı girişimlerin geliştirilmesine aktif olarak destek vermelidir. Chrysler'in Türkiye'de üretim birimi ile First Egyptain Motors Company'nin Mısır'da ortak kamyon üretme kararı iyi bir örnektir. Mısır, hayli gelişmiş inşaat sektörüne sahip olmasıyla tanınmaktadır. Ortadoğu'da inşaat sektörüne olan yoğun talep gözönüne alındığında, iki ülke arasındaki işbirliği olanaklarının geliştirilebileceği bir sektör ortaya çıkmaktadır.

Mısır, Türkiye'nin daha fazla önem göstermesi gereken bir turizm pazarıdır. Bunun yanında birden fazla bölgeyi kapsayan turizm projeleri de, bölgede bütünleştirici bir etki yaratabilir. Türkiye'nin bölgenin en önemli ülkelerinden biriyle ekonomik ilişkileri geliştirmeye çalışmasının, sadece işadamlarının zenginleşmesi değil, Mısır ekonomisinin büyümesine ve radikalizmi besleyen bazı koşulların yumuşatılmasına da katkıda bulunacaktır.

Mısır benzer yönelimli bir ülke olarak kaldığı müddetçe; başka bir deyişle, barış sürecine bağlı kalarak politik ve ekonomik liberalizasyon çabalarına destek verdikçe, iki ülkenin rakip olarak görülmesini anlamak güçtür. Bu yüzden Türk iş politikası Mısır'la ilişkilerini geliştirmeye, yeni bir Ortadoğu ve barış hedeflerinin daha da ileriye taşınmasına mümkün olduğunca fazla katkıda bulunacaktır (Çarkoğlu vd., 1998:248).

Ürdün ve Türkiye arasındaki ilişkiler geleneksel olarak iyi düzeylerde seyretmektedir. Ürdün'ün soğuk savaş sırasında Batı'nın tarafında olması ve sık sık Türkiye'nin de soğuk ilişkilerinin olduğu radikal Arap ülkeleri ile çatışması bunda önemli bir faktördür. Özellikle geçtiğimiz birkaç yıl boyunca, Türkiye ile Ürdün arasındaki diplomatik ilişkiler önemli ölçüde genişlemiştir. İki ülke arasında karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiş ve Mısır örneğine benzer bir şekilde, iki ülke arasında sık sık değerlendirme toplantıları yapılmıştır. Ancak, Türkiye ile Ürdün arasındaki olumlu politik gelişmelere ilişkilere rağmen, ekonomik seviyedeki ilişkiler zayıftır. İki ülke arasında çok az miktarda ticaret yapılmaktadır. Buna sebep, bir yere kadar Ürdün ekonomisinin nispeten küçük olmasına ve Türkiye'nin ihracatı ile yarışan, ihracata dayalı bir ekonomi olmasına dayandırılabilir. Ancak daha büyük işbirliğinin gerçekleştirilebileceği alanlar vardır. Türk hükümeti, Eximbank yoluyla Türk işadamlarının Ürdün ile ticari ilişkilerini genişletmelerini teşvik edebilir (Çarkoğlu vd., 1988:251). Ürdün'lü işadamlarının Türkiye'de yatırım yapmaları, özel çabalarla teşvik edilebilir.

Ürdün'ün diğer tüm Arap ülkeleri arasında en açık ve demokratik ülke olması gerçeği işadamları düzeyindeki ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemini ortaya koymaktadır. Hükümet düzeyindeki sıcak ilişkiler işadamları düzeyindeki ilişkileri daha yakın ilişkilere çevirebilmelidir. Bunlara sosyal, kültürel, akademik ilişkiler de dahil edilebilir. Ürdün'ün etkili bir Çerkez topluluğuna sahip olması, Türkiye'de çok sayıda Çerkez kökenli vatandaşın yaşadığı göz önüne alındığında iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmesi açısından avantaj sayılabilir.

4.2.4. 1990 Yılından Günümüze Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Ekonomik İlişkileri

Türkiye'nin, genel olarak dış ticaret yapısı incelendiğinde; uzun bir süre tamamen korumacı ve müdahaleci bir dış ticaret politikası benimsendiği ve ekonomi politikasının temel hedefinin, kendi kendine yeterli bir ekonomik yapı oluşturma olarak belirlendiği görülmektedir. Ancak 1990'larda Türk Lirası'nın reel olarak revalüe edilmesiyle bu korumacı etki azalmıştır (Yıldırım, 2000:58). Bunun yanında dış ticaret dengesinin tamamen ithalattaki değişimlere bağlı olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri ithalatın parasal tutarının çoğu zaman ihracatın iki katına yakın bir oranda seyretmesi, devalüasyon dönemleri haricinde ihracatta belirgin bir sıçrama olmaması, ithalattaki yıllık değişim oranlarının genellikle ihracattaki oranlardan yüksek olması, ihracatın ithalatı karşılama oranında bir artış olsa bile dış ticaret açığının genel olarak artma eğilimi göstermesidir.

Tablo 4.24. Türkiye'nin dış ticaret göstergeleri (milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	12.959	22.302	35.261	-9.342
1991	13.593	21.047	34.640	-7.453
1992	14.714	22.871	37.585	-8.156
1993	15.345	29.428	44.773	-14.083
1994	18.105	23.270	41.375	-5.164
1995	21.637	35.709	57.346	-14.071
1996	23.224	43.626	66.851	-20.402
1997	26.261	48.558	74.819	-22.297
1998	26.973	45.921	72.895	-18.947
1999	26.587	40.671	67.258	-14.084
2000	27.774	54.502	82.277	-26.727
2001	31.334	41.399	72.733	-10.064
2002	36.059	51.553	87.612	-15.494
2003	47.252	69.339	116.592	-22.086
2004	63.120	97.539	160.660	-34.418

Kaynak: www.die.gov.tr (http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t10_290705.xls) (10.08.2005)

Yıllar itibariyle Türkiye'nin dış ticaret ilişkisi şöyledir; 1990 yılı sonunda ihracat 12,959 milyar dolar, ithalat ise 22,302 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve dış ticaret açığı 9,342 milyar dolara ulaşmıştır. Dış ticaret açığındaki bu büyük artış nedeniyle cari işlemler dengesi 2,645 milyar dolarlık açık vermiştir. Ayrıca, petrolü büyük ölçüde Irak'dan alan Türkiye, boru hattının kapatılmasıyla Irak'ın üçüncü ülkelere sattığı petrolden sağladığı navlun gelirlerinden mahrum kalmıştır. 1991 yılında ihracat, 1990 yılına göre % 4,9'luk bir artışla 13,593 milyar dolara yükselirken ithalat ise % 5,6'lık bir azalışla 21,047 milyar dolara gerilemiştir. Bu nedenle de cari işlemler dengesi, 258 milyon dolar fazla vermiştir. 1992 yılına gelindiğinde Türkiye'nin ihracatı 14,714 milyar dolar, ithalatı ise 22,871 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1992 yılında cari işlemler dengesi 942 milyon dolar açık vermiştir. 1993 yılında Türkiye'nin ihracatında büyük bir artış gözlenmezken ithalatında önemli bir artış gerçekleşmiştir. Bu dönemde ihracat 15,345 milyar dolar, ithalat ise 29,428 milyar dolar olmuştur. Ayrıca, cari işlemler dengesi 6.4 milyar dolarlık açık vermiştir. İthalattaki bu artışın başlıca nedeni ise iç talebin canlanmasından kaynaklanmaktadır. 1994-1996 yılları arasında ihracat, % 29 oranında bir artışla 18,105 milyar dolardan 23,224 milyar dolara yükselmiş ithalat ise % 88'lik aşırı bir yükselme ile 23,270 milyar dolardan 43,626 milyar dolara çıkmıştır. İthalatın iki yılda bu denli fazla artması dış ticaret açığını % 400 gibi büyük bir artışa ulaştırmıştır.

1997 yılında bir önceki yıla kıyasla daha hızlı gelişme gösteren Türkiye'nin ihracatı % 13 oranında bir artışla 26,261 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu artışta, Türkiye'nin ihracatında ilk sıralarda yer alan ülkelerde, 1997 yılında yaşanan talep artışının etkisi bulunmaktadır. Öte yandan, 1997 yılında % 11,4 oranında bir artış gösteren ithalat 48,558 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 1997 yılında ihracat ve ithalatta görülen artışlar sonucunda dış ticaret hacmi geçen yıla göre % 11,9 oranında artarak 74,819 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1998 yılında ihracatın, dış talepte bölgesel olarak yaşanan olumsuz gelişmeler nedeniyle, artış hızı yavaşlamış ve 1998 yılı ihracatı % 2,7 oranında bir artışla 26,973 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat ise gerek iç talepteki daralma gerek petrol fiyatlarındaki büyük oranlı gerileme nedeniyle % 5,4 oranında azalarak 48,558 milyon dolardan 45,921 milyon dolara düşmüştür. Türkiye'nin 1998 yılı dış ticaretini, özellikle ihracatını değerlendirirken dünya ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmelerin etkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Zira, 1998 yılında temel olarak, maliyet

gelişmeleri ve döviz kuru politikaları açısından rekabet gücünü ciddi boyutta etkileyebilecek olumsuz bir gelişme görülmemekle beraber, dış talepteki daralma, ihracattaki artışın % 2,7’de kalmasına yol açmıştır. 1999 yılında olumsuz faktörlerin devam etmesi nedeniyle ihracat % 1,4 oranında azalarak 26,587 milyar dolara düşmüştür. İthalat ise, ekonomimizdeki % 6,4 oranındaki küçülmenin etkisiyle % 11,4 oranında daralmış 40,671 milyar dolara gerilemiştir. Dış ticaret hacmi 1999 yılında % 7,7 oranında bir azalma göstererek 72,895 milyar dolardan 67,258 milyar dolara düşmüştür. İhracat-ithalat farkı ise ithalatın gerilemesi ve ihracattaki azalma oranının nispeten düşük kalması sonucunda dış ticaret dengesi % 25,6 oranında azalarak 18,947 milyar dolardan 14,084 milyar dolara inmiştir.

2000 yılında, ihracat % 4,5 oranında bir artış kaydederek 27,774 milyar dolara yükselmiş, ithalat 54,502 milyar dolara yükselmiştir. Bu yılda dış ticaret hacmi ise, özellikle ithalattaki büyük artış sonucunda bir önceki yıla göre % 22,3 oranında bir artış göstererek 82,277 milyar dolara yükselmiştir. Ülke ekonomisinin 1999 yılındaki küçülmesinin ardından, 2000 yılında yüksek oranlı bir büyüme gerçekleştirmesi (% 6,1); Sabit kur sistemine dayalı bir istikrar programının uygulamaya konulması; Euro/dolar çapraz kurunda, euro aleyhine ortaya çıkan gelişmelerin, uygulanan sabit kur sistemiyle birlikte Türkiye’nin rekabet gücünü olumsuz etkilemesi; Ham petrol fiyatlarındaki yüksek oranlı artış; İstikrar programının başında faiz oranlarının aniden düşmesi ve bankacılık kesimindeki fonların tüketici kredilerine yönleneceği sonucu artan otomobil ve dayanıklı tüketim malı talebi ve ithalatı gibi nedenlerle 2000 yılı ithalatı, beklenenin üstünde gerçekleşmiştir. 2001 yılında Türkiye’nin dış ticaretinde, ihracat 31,334 milyar dolar, ithalat ise 41,399 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’nin bu yıldaki dış ticaret açığı ise % 37,5 oranında azalarak 26,727 milyar dolardan 10,064 milyar dolara düşmüştür. 2002 yılında ise ihracat 36,059 milyar dolar olurken ithalat 51,553 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yıldaki dış ticaret açığı % 50 oranında bir artışla 15,494 milyar dolar olmuştur. 2003 yılında ihracat, bir önceki yıla göre, % 30’luk bir artışla 47,252 milyar dolar düzeyine, ithalat ise % 33’lük bir artışla 69,339 milyar dolara ulaşmıştır. Bu sonuçlara göre, 2002 yılında 15,494 milyar dolar düzeyinde olan dış ticaret açığı, 2003 yılında % 41,1 oranında bir artışla 22,086 milyar dolara yükselmiştir. 2004 yılında ise ihracat 63,120 milyar dolar düzeyinde gerçekleşirken ithalat 97,539 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu yılda dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre 116,592 milyar dolardan 160,660 milyar dolara

yükselmiştir. Dış ticaret hacminin bu denli yükselmesinde de yine ithalatın büyük payı olmuştur.

Türkiye'nin Ortadoğu'yla 1990-2004 yılları arasında yapmış olduğu dış ticaret yapısı Avrupa Birliği Ülkeleri ile karşılaştırıldığı zaman, Ortadoğu'ya yapılan dış ticaret dengesinde Türkiye'nin lehine bir artış söz konusu iken Avrupa Birliği Ülkeleri ile yapılan dış ticaret dengesinde Türkiye'nin aleyhine bir durum yaşanmaktadır.

Tablo 4.25. Türkiye'nin Ortadoğu ve Avrupa Birliği Ülkeleri ile dış ticaret göstergesi (.000 \$)

	Ortadoğu		Avrupa Birliği Ülkeleri (15)	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1990	1.602.774	2.705.105	7.177.018	9.897.512
1991	1.787.467	2.483.106	7.347.158	9.896.056
1992	1.908.219	2.647.698	7.933.893	10.656.531
1993	1.887.554	2.798.320	7.597.484	13.873.315
1994	2.050.305	2.529.498	8.635.376	10.915.178
1995	2.133.589	2.688.562	11.078.005	16.860.584
1996	2.595.420	3.314.822	11.556.029	23.138.296
1997	2.821.084	2.774.024	12.248.355	24.869.762
1998	2.680.645	2.084.479	13.503.938	24.074.736
1999	2.566.397	2.123.861	14.351.728	21.400.783
2000	2.572.846	3.373.163	14.510.384	26.610.307
2001	3.261.099	3.016.496	16.118.232	18.280.410
2002	3.439.789	3.185.675	18.458.533	23.321.035
2003	5.464.810	4.455.199	24.484.137	31.695.936
2004	7.914.846	5.584.836	32.573.846	42.359.420

Kaynak : www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t13_290705.xls) (10.08.2005)
(İthalat : http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t14_290705.xls) (10.08.2005)

Türkiye, 1990-1996 yılları arasında Ortadoğu'yla olan dış ticaretini açık vererek geçirmiştir. Bu dönemde Ortadoğu'yla yapılan ihracat 1,602 milyar dolardan 2,595 milyar dolara çıkarken ithalat 2,705 milyar dolardan 3,314 milyar dolara yükselmiştir. 1990-1996 dönemi başında Ortadoğu'ya yapılan dış ticaret dengesinde 1,103 milyar dolar iken dönemin sonunda bu açık 719 milyon dolara düşerek Türkiye'nin dış ticaret açığında bir azalma meydana gelmiştir. Avrupa Birliği Ülkeleri'ne yapılan dış ticaretin seyrine bakıldığında ise 1990 yılında 7,177 milyar dolar ihracat gerçekleşmesine rağmen 9,897 milyar dolar ithalat gerçekleşmiştir. Bu yılda dış ticaret hacmi Türkiye'nin lehinde gerçekleşerek 2,720 milyar dolarlık bir açık meydana gelmiştir. 1996 yılı Avrupa Birliği Ülkeleri dış ticaretinde 11,556 milyar dolar ihracat, 23,138 milyar dolar ithalat gerçekleşmiştir. Bu yılda ihracatın

bir önceki yıla göre hiç artmamasına rağmen ithalatın bir önceki yıla göre % 37,5 oranında artmasından dolayı dış ticaret açığı bir önceki yıla % 105 oranında artarak 11,582 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış ticaret hacminde giderek artan bir ticaret açığı olmuştur.

1997-2000 yıllarında Ortadoğu'ya yapılan dış ticarete ihracatın 2000 yılına kadar düşüş göstermesi nedeniyle Türkiye, Ortadoğu ticaretinde 2000 yılında dış ticaret açığı yaşamıştır. 1997 yılında 2,821 milyar dolar olan ihracat, 2000 yılında % 11'lik bir azalış kaydederek 2,572 milyar dolar olmuştur. İthalat ise 1997 yılında 2,774 milyar dolarlık bir trend izlerken 2000 yılında % 22 oranında artarak 3,373 milyar dolar olmuştur. 1997 yılında 47 milyon dolarlık bir dış ticaret fazlası olurken, 2000 yılında ithalatın artması ve ihracatın aynı seviyede kalmasından dolayı 801 milyon dolarlık bir açık olmuştur. Ancak 2000 yılında oluşan bu açık, 2001 yılında ihracatın % 28 oranında artması, ithalatında % 10 oranında azalmasıyla dış ticaret fazlasına dönüşmüştür. Türkiye'nin Avrupa Birliği Ülkeleri'ne yaptığı dış ticaret hacmine bakıldığında ise, 1997 yılında 12,248 milyar dolarlık ihracat gerçekleşirken, 24,869 milyar dolar ithalat gerçekleşmiştir. Bu yıldaki dış ticaret açığı 12,621 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında ise 14,510 milyar dolar ihracat, 26,610 milyar dolar ithalat gerçekleşmiş ve dış ticaret açığı 12,100 milyar dolar olmuştur. Yine bu dönemde Türkiye'nin Avrupa Birliği Ülkeleri'ne yapmış olduğu dış ticarete bir değişiklik olmamış, 4 yıllık dönemde dış ticaret açığı artış göstermiştir.

2001-2004 yılları arasında Ortadoğu'ya gerçekleştirilen ihracatta sürekli bir artış yaşanmıştır. İthalatta da bir artış olmasına rağmen ihracatın artış oranı ithalatında artış oranından daha fazla gerçekleşmiştir. Söz konusu bu dönemde, sırasıyla ihracat 3,261 milyar dolardan 7,914 milyara yükselmiş, ithalat 3,016 milyar dolardan 5,584 milyara yükselmiştir. Dış ticaret dengesi ise 2001 yılında 245 milyon dolar iken 2004 yılında bir önceki yıla göre % 130 oranında artarak 2,330 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Avrupa Birliği Ülkeleri'ne yapılan bu dönemki dış ticaret de, diğer iki dönemlerde olduğu gibi ithalatın aşırı artmasından dolayı açık vermiştir. 2001 yılında yapılan ihracat 16,118 milyar dolar iken 2004 yılında 32,573 milyar dolar olmuştur. İthalat ise 2001 yılında 18,280 milyar dolar iken 2004 yılında % 132 oranında aşırı bir yükselmeye 42,359 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde dış ticaret açığı 2,162 milyar dolar iken 2004 yılında 7,624 milyar dolar artarak 9,786 milyar dolar olmuştur.

Sonuç olarak, izlenen 1990-2004 yılları arasında Ortadoğu'ya yapılan dış ticaret dengesi, genel olarak Türkiye'nin lehine gerçekleşirken, Avrupa Birliği Ülkeleri'ne yapılan dış ticaret dengesinde ise sürekli bir dış ticaret açığı yaşanmıştır.

Öte yandan Türkiye ile Ortadoğu ülkelerinin iki ticareti ilişkileri incelediğinde şöyle sonuçlar orataya çıkmaktadır;

i) Türkiye ile Birleşik Arap Emirlikleri'nin ikili ticareti : BAE'ye yönelik ihracatımıza ait değerler incelendiğinde, yıllar itibarıyla sürekli bir artış eğiliminin mevcut olduğu görülmektedir.

Tablo 4.26. Türkiye ile Birleşik Arap Emirlikleri arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	56.955	188.885	245.840	-131.930
1991	51.092	364.575	415.667	-313.483
1992	61.868	353.543	415.411	-291.674
1993	75.860	313.312	389.172	-237.462
1994	184.643	338.755	523.398	-154.112
1995	188.825	41.987	230.812	146.838
1996	211.475	23.438	234.913	188.037
1997	264.736	25.470	290.206	239.266
1998	239.886	31.695	271.581	208.191
1999	390.896	27.714	418,610	363,182
2000	315.974	39.745	355.719	276.229
2001	380.145	65.140	445.285	315.005
2002	457.328	100.805	558.133	356.523
2003	702.908	113.597	816.505	589.311
2004	1.139.465	183.485	1.322.950	955.980

*Kaynak: www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t11_300505.xls) (10.06.2004)
(İthalat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t12_300505.xls) (10.06.2004)*

Türkiye'nin, 1990 yılından bu yana BAE'ne yaptığı ihracatta bir artış görülürken 1998 yılında bir önceki yıla göre % 9,1 oranında düşüş kaydedilerek 239,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1999 yılında ise ihracat, 1998 yılına göre % 63,1 oranında artarak 239 milyon dolara çıkmıştır. 2000 yılında ihracat 315 milyon dolara düşmüş ve 2001 yılında ise % 20,6 oranında artış göstererek 380

milyon dolara yükselmiştir. 2002 yılında da aynı şekilde artış trendi devam etmiş ve 457 milyon dolar çıkmıştır. 2003 ve 2004 yıllarında da artışlar devam etmiştir. 2004 yılında ihracat bir önceki yıla göre % 61 oranında artarak 1,1 milyar dolara ulaşmıştır.

BAE'den yapılan ithalat ise 1995 yılından itibaren önemli oranda azaldığı görülmektedir. Bu durum, TÜPRAŞ'ın, BAE'den gerçekleştirdiği ham petrol ithalatını, 1995 yılından itibaren kesmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Son 6-7 yılda ise yine BAE ile ithalatımızda sürekli bir artış gözükmemektedir. 1999 yılında 27 milyon dolar olan ithalatımız, 2000 yılında 39 milyon dolara, 2001 yılında 65 milyon dolara, 2002 yılında ise 100 milyon dolara çıkmıştır. 2003 yılında 113 milyon dolar olan ithalat, 2004 yılında bir önceki göre % 62 oranında artarak 183 milyon dolara ulaşmıştır. Böylece 1990 yılından 1994 yılına kadar sürekli azalış gösteren ithalat 1990 yılındaki hacmini tekrar yakalamıştır.

BAE'ye ihracatta belli başlı ürünler; Demir ve çelik, kıymetli metaller ve kaplamalarından mücevherci eşyası, tütün/tütün yerine geçen maddelerden purolar, sigarillolar ve sigaralar, elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları, makine ve cihazlar, aletler, parçaları, örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları, motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer, esasını hububat, un, nişasta, süt teşkil eden müstahzarlar ve plastik ve plastikten mamul eşya şeklindedir.

BAE ile yapılan ithalatta ise; İşlenmemiş alüminyum, pamuk, petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar, koyun ve kuzuların ham derileri, hayvani bağırsak, mesane ve midesi (taze/soğutulmuş/dondurulmuş vs.), plastik ve plastikten mamul eşya, elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları ile makine ve cihazlar, aletler ve parçaları ilk sıralarda yer almaktadır.

ii) Türkiye ile Irak'ın ikili ticareti : Körfez Savaşı sonrası Irak'a uygulanan yaptırımlardan en fazla etkilenen ülke Türkiye olmuştur. Türkiye'nin ihracatında önemli paya sahip olan Irak'a ihracat imkanı ciddi bir şekilde zarar görmüştür. Yaptırımlar nedeniyle Kerkük-Yumurtaalık petrol boru hattının işletilememesi neticesinde de yıllık ortalama 350 milyon dolar tutarındaki net gelirden ülkemiz mahrum kalmıştır. Ayrıca bazı bankalarımız Irak'tan alacaklarını tahsil edememiştir. Taşımacılık, müteahhitlik hizmetleri ve turizm gelirlerimizden de yoksun kalmıştır. Müteahhitlerimizin Irak'ta sadece konut ve baraj inşasında uğradıkları zararın yıllık ortalama 2 milyar dolar olduğu dikkate alınırsa konunun önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Körfez Krizi'nden sonraki savaş ortamında ülkemize olan bir çok rezervasyon talebinin iptal edilmiş olması ve bunun sonraki yıllara da aksetmesi turizm gelirlerimizde önemli kayıplar doğurmuştur. Türkiye'nin ambargo nedeniyle uğradığı kayıpların 40-50 milyar doları aştığı, diğer maliyetleri hesaba kattığımızda bu rakamın 80 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir (www.igeme.gov.tr).

Tablo 4.27. Türkiye ile Irak arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$)

	Ortadoğu		Avrupa Birliği Ülkeleri (15)	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1990	1.602.774	2.705.105	7.177.018	9.897.512
1991	1.787.467	2.483.106	7.347.158	9.896.056
1992	1.908.219	2.647.698	7.933.893	10.656.531
1993	1.887.554	2.798.320	7.597.484	13.873.315
1994	2.050.305	2.529.498	8.635.376	10.915.178
1995	2.133.589	2.688.562	11.078.005	16.860.584
1996	2.595.420	3.314.822	11.556.029	23.138.296
1997	2.821.084	2.774.024	12.248.355	24.869.762
1998	2.680.645	2.084.479	13.503.938	24.074.736
1999	2.566.397	2.123.861	14.351.728	21.400.783
2000	2.572.846	3.373.163	14.510.384	26.610.307
2001	3.261.099	3.016.496	16.118.232	18.280.410
2002	3.439.789	3.185.675	18.458.533	23.321.035
2003	5.464.810	4.455.199	24.484.137	31.695.936
2004	7.914.846	5.584.836	32.573.846	42.359.420

Kaynak: www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t11_300505.xls) (10.06.2004)
(İthalat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t12_300505.xls) (10.06.2004)

Körfez Savaşı öncesinde Irak, dış ticaretimizde 2-2,5 milyar dolar civarındaki ticaret hacmi ile ilk dört ülke arasında yer almıştır. Ancak, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında yürürlüğe giren 6 Ağustos 1990 tarih ve 661 sayılı BMGK Kararı sonucunda Türkiye ile Irak arasındaki ticari ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Dış ticaret hacmi 1995 yılında 124 milyon dolara kadar gerilemiştir (www.igeme.gov.tr). 1996 yılından itibaren Irak ile ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik ikili düzeydeki çabalar yoğunlaştırılmış ve bu bağlamda Körfez Savaşı sonrasında ilk olarak 1996 yılı Temmuz ayında kamu ve özel sektör temsilcilerinden oluşan bir üst düzey kurul Irak'la toplantılar yapmıştır. Söz konusu toplantılarda alınan kararların etkin bir şekilde uygulanması ve 1996 yılı sonlarında BM yaptırımlar rejiminin yumuşatılmasını öngören "BM Petrol Karşılığı Gıda ve İlaç Programı"nın yürürlüğe girmesi sonucunda 1997 yılında iki ülke arasındaki

ticaret hacmi bir önceki yıla göre % 300 oranında artarak 1 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır.

1998 yılında ikili ticaret hacmi, Irak'ın "BM Petrol Karşılığı Gıda ve İlaç Programı" çerçevesinde Türkiye'den yaptığı alımları diğer ülkelere de yönlendirmesi, Iraklı kuruluşların Türk firmalarına olan borçlarının artması ve dünya petrol fiyatlarının düşmesi gibi nedenlerle bir önceki yıla göre % 38 oranında gerilemiştir. 1999 yılında ticaret hacmi artan ham petrol ithalatına paralel olarak, bir önceki yıla göre % 8 oranında artış kaydetmiş ve 661,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılına gelindiğinde ise, dış ticaret hacmi 1999 yılına oranla % 43 artış kaydederek 941,659 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılında ise, Irak'tan olan ihracatımızda büyük bir artış olup, 2004 yılı dış ticaret hacmi % 143 oranında bir artışla 2,288,390 olmuştur.

Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracatta ağırlığı gıda ve tarım ürünleri oluşturmaktadır. İhracatta ilk sıraları değirmencilik ürünleri, yenilen sebzeler, hayvansal ve bitkisel yağlar almaktadır.

Türkiye'nin Irak'tan yaptığı ithalatın ise, tamamına yakın bir bölümünü mineral yakıtlar ve yağlar oluşturmaktadır. Irak'a uygulanan yaptırımlar nedeniyle sifıra inen ithalat, 1997 tarihinden itibaren verilen izinler çerçevesinde tekrar artmaya başlamıştır. Ancak BM Yaptırımlar Rejimi altında Irak'ın sadece ham petrol ihraç etme hakkı bulunmaktadır. Türkiye ile Irak arasındaki tek geçiş noktası olan Habur gümrük kapısının artan ticaret hacmini ve yük trafiğini karşılamakta yetersiz kalması üzerine, Türkiye-İrak sınırından başlayan ve Türkmen bölgesinden geçmesi öngörülen "İkinci Kapı ve Yeni Yol Projesi" nin çalışmaları devam etmektedir (www.igeme.gov.tr).

iii) Türkiye ile İran'ın ikili ticaret : Türkiye ile İran ekonomik ilişkileri siyasi gerginlikler ve İran'ın ithal ikameci politikasından kaynaklanan sınırlamalar nedeniyle gerçek potansiyelini yansıtmamaktadır. Bu nedenle dış ticarete İran lehine sürekli bir dengesizlik söz konusudur. 2004 yılına kadar da (sınır ticaretine ilişkin veriler hariç tutulmak üzere) açık durumu devam etmiştir (www.igeme.gov.tr).

Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret 1990 yılından 2004 yılına kadar düzensiz bir seyir izlemektedir. 1998-1999 yılında en düşük seviyesine ulaşan İran'la ihracat sırası ile 194,6 ve 157,8 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında 235,7 milyon dolar olan ihracatımız, 2001 yılında 360,5 milyon dolar, 2002 yılında 333,9 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında ise bir önceki yıla göre %

60 oranında bir yükselme ile 533,7 milyon dolara çıkmıştır. 2004’de son 14 yılın en yüksek ihracatı yaşanmış ve bir önceki yıla göre % 52,5’lik bir artışla 812,5 milyon dolara yükselmiştir.

İran’la yapılan ithalatta yıllara göre istikrarlı bir seyir gözlenememektedir. 1990 yılından 2000 yılına kadar istikrarsız bir ithalat trendi bulunan dış ticaret, 2000 yılında 815,7 milyar dolar olurken, 2001 yılında 839,8 milyon dolar, 2002 yılında ise 920,9 milyon dolar olmuştur. 2003 yılında 1,860 milyar doları bulan ithalat 2004 yılında 1,962 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Böylece 2000 yılından 2004 yılına kadar İran’la ithalatta % 141’lik bir ithalat hacmi gerçekleşmiştir.

Tablo 4.28. Türkiye ile İran arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	495.482	492.400	987.882	3.083
1991	486.903	90.538	577.441	396.366
1992	455.286	364.883	820.169	90.403
1993	289.547	667.027	956.574	-377.480
1994	249.816	692.409	942.225	-442.593
1995	268.434	689.476	957.910	-421.042
1996	297.521	806.335	1.103.856	-508.814
1997	307.007	646.402	953.409	-339.395
1998	194.696	433.026	627.722	-238.330
1999	157.815	635.928	793.743	-478.113
2000	235.785	815.730	1.051.515	-579.945
2001	360.536	839.800	1.200.336	-479.264
2002	333.962	920.972	1.254.934	-587.010
2003	533.786	1.860.683	2.394.469	-1.326.897
2004	812.580	1.962.059	2.774.639	-1.149.479

Kaynak: www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t11_300505.xls) (15.06.2004)
(İthalat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t12_300505.xls) (15.06.2004)

Türkiye ile İran arasındaki ticaretteki durgunluğun temel nedenleri arasında, İran’ın ithalatını tümüyle Merkez Bankası kontrolünde ve izniyle yapması, Türkiye-İran arasındaki siyasi ilişkilerin gerginleştiği dönemlerde İran makamlarının kamu kuruluşlarınca yapılan ithalatı başka ülkelere yönlendirmesi, öte yandan kamu kuruluşlarının ithalatlarında genelde bağlı muamele (counter trade) gibi alternatif ödeme şekillerini ön plana çıkarmaları ya da asgari bir yıllık kredili ithalat yapmak istemeleri, bu tür tekliflerin ise firmalarımızca genelde kabul edilmemesi bulunmaktadır (www.igeme.gov.tr).

İran petrol fiyatlarındaki düşüğe bağlı olarak son yıllarda ekonomisinde karşı karşıya kaldığı sıkıntılar neticesinde dış ticaretini önemli ölçüde daraltmış ve iç pazardaki talep artışına da bağlı olarak doğal gaz üretim ve pazarlama faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin de İran'dan doğal gaz alımı söz konusudur.

Türkiye'nin İran'a ihracatında; gıda maddeleri (hububat ve hububat mamulleri, tabii bal, şeker ve mamulleri v.b.), hayvansal ve bitkisel yağlar, tarımsal hammaddeler (dokumaya elverişli lifler ve döküntüleri vb.), madencilik ürünleri (maden cevherleri ve döküntüleri, demir dışı metaller), çeşitli sanayi mamulleri (demir-çelik mamulleri, kimyasallar, plastik ve eczacılık mamulleri, diğer yarı mamuller, orman ürünleri, kağıt-karton, ambalaj mamulleri, metal dışı minerallerden mamuller, cam ve cam eşya, metal eşyalar, makineler ve ulaşım araçları, otomotiv yan sanayi ürünleri, haberleşme cihazları, elektrikli makine ve cihazlar, diğer ulaşım araçları, dokumacılık mamulleri, hazır giyim mamulleri, diğer tüketim malları) önemli yer tutmaktadır.

Türkiye'nin İran'dan gerçekleştirdiği ithalatta, petrol ve türevleri başta olmak üzere, tarımsal ürünler (gıda maddeleri ve canlı hayvanlar, deri, kösele ve ham postlar), maden cevherleri ve döküntüleri, demir dışı metaller (bakır ve bakır hurdaları, çinko mamulleri), çeşitli kimyasal maddeler, metal dışı mineral mamuller önemli yer tutmaktadır.

iv) Türkiye ile İsrail'in ikili ticareti : Sanayi ürünlerinde gümrük vergisi muafiyeti ve indirimleri, bazı tarım ürünlerinde ise pazara giriş kolaylıklarını kapsayan Serbest Ticaret Anlaşmasının yürürlüğe girdiği 1997 yılından bu yana Türkiye-İsrail ticaret hacminde önemli artışlar kaydedilmiştir.

1990-1993 yıllarında İsrail'le yapılan dış ticaret açık vermesine rağmen 1994 yılından itibaren yapılan dış ticaretlerde sürekli bir artış yaşanmıştır. 1995-2000 yılları arasında ihracat 239,767 milyon dolardan 650,142 milyon dolara, ithalat ise 166,635 milyon dolardan 505,482 milyon dolara yükselmiştir. 2001 yılında ihracat 805,218 milyon dolar olurken ithalat 529,489 milyon dolar olmuştur. 2002 yılında İsrail'e ihracatımız bir önceki yıla göre % 7 oranında artış kaydederek 861,434 milyon dolar, ithalatımız ise bir önceki yıla göre % 3 oranında artarak 544,467 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında ise ihracatımız 1,082,998 milyar dolar olurken, ithalatımız 459,488 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yılda İsrail ile dış ticaret hacmimiz en yüksek seviyeye ulaşılmıştır. 2004 yılına

gelindiğinde ise ihracat 1,313,890 milyar dolar, ithalat ise 714,143 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

1997, 1998 ve 1999 yıllarında İsrail'e yönelik ihracatımızda kaydedilen önemli artışlar, sanayi ürünlerinde gümrük vergisi muafiyeti ve indirimleri, bazı tarım ürünlerinde ise pazara giriş kolaylıklarını kapsayan Serbest Ticaret Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden kaynaklanmıştır.

Serbest Ticaret Anlaşması'nın III numaralı ekinde yer alan ürünlerde (İsrail'in hassas ürünlerinin indirim takvimi) 1.1.1999 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren gümrük vergisi muafiyeti nedeniyle, İsrail'e yönelik ihracatımız 2000 ve 2004 yıllarında da aynı gelişimi göstermiştir (www.igeme.gov.tr).

Tablo 4.29. Türkiye ile İsrail arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	46.504	62.516	109.020	-16.011
1991	78.670	78.046	156.716	0.624
1992	89.851	97.076	186.927	-7.224
1993	80.232	121.793	202.025	-41.561
1994	178.078	125.891	303.969	52.187
1995	239.767	166.635	406.402	73.132
1996	254.781	192.627	447.408	62.154
1997	391.514	233.681	625.195	157.833
1998	479.507	282.827	762.334	196.680
1999	585.239	298.257	883.496	286.982
2000	650.142	505.482	1.155.624	144.660
2001	805.218	529.489	1.334.707	275.729
2002	861.434	544.467	1.405.901	316.967
2003	1.082.998	459.488	1.542.486	623.510
2004	1.313.890	714.143	2.028.033	599.747

*Kaynak: www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t11_300505.xls) (10.06.2004)
(İthalat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t12_300505.xls) (10.06.2004)*

İsrail'e en çok sattığımız ürünler; demir-çelik ürünleri, motorlu kara taşıtları, kıymetli taş ve metal mamulleri, örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları, kağıt ve karton, elektrikli makine ve cihazlar, çimento, örme giyim, seramik mamulleridir.

İsrail'den ithalatımızda başlıca ürünler; kazan, makine ve cihazlar, mineral yakıtlar ve yağlar, plastik ve plastikten mamul eşya, harp silahları, organik kimyasal müstahsallar, hava taşıtları, elektrikli makine ve cihazlar, inorganik kimyasal müstahsallardır.

v) Türkiye ile Kuveyt'in ikili ticareti : Türkiye, Kuveyt'ten sıvı petrol gazları (LPG) başta olmak üzere sınırlı sayıda mal ithal etmektedir. Ancak bu sınırlı sayıda mal içinde ağırlığı oluşturan sıvı petrol gazlarının ithalatının artması, iki ülke arasındaki ticaret dengesini Türkiye aleyhine çevirmektedir. Türkiye'nin sanayileşmesinin bir sonucu olarak söz konusu madde ithalatının artmasının doğal olarak karşılanması ve diğer ihracat pazarlarımız tıkanmadan önce Türk iş adamlarının Kuveyt'e gelerek daha sıkı iş ilişkileri içine girmelerinde yarar bulunmaktadır (Direzinci, 2003:29).

Tablo 4.30. Türkiye ile Kuveyt arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	92.208	53.917	146.125	38.291
1991	16.395	0.300	16.695	16.096
1992	65.978	68.265	134.243	-2.287
1993	103.663	84.479	202.508	19.185
1994	128.266	76.900	205.166	51.366
1995	119.091	97.164	216.255	21.927
1996	106.976	103.935	210.911	3.041
1997	125.724	171.579	297.303	-45.855
1998	89.379	80.724	170.103	8.655
1999	82.714	83.899	166.613	-1.185
2000	73.420	161.368	234.788	-87.948
2001	104.769	123.355	228.124	-18.586
2002	139.037	26.521	165.558	112.516
2003	165.941	15.909	181.850	150.032
2004	265.777	25.694	291.471	240.083

Kaynak: www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/11_300505.xls) (10.06.2004)
(İthalat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/12_300505.xls) (10.06.2004)

Kuveyt' yönelik ihracatımız Körfez Savaşı nedeniyle, 1991'de 16,395 milyon dolar seviyesine kadar gerilemiştir. 1992 yılından itibaren tekrar artmaya başlayan ihracatımız 1995 yılında 119,091 milyon dolar, 1996 yılında ise 106,976 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. Söz konusu artış 1997 yılında da devam etmiş ve ihracatımız 125,724 milyon dolar düzeyine yükselmiştir. Bununla birlikte, 1998 yılında ihracatımızda bir önceki yıla göre % 29 oranında bir gerileme kaydedilmiş ve ihracatımız 89,379 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Kuveyt'e 1999 yılında yapmış olduğu ihracatına bakıldığında, bir önceki yıla göre % 37,7 oranında azalarak 82,714 milyon dolara düşmüştür. 2002 yılına gelindiğinde ise ihracat 109,3 milyon dolar olmuştur. 2003 yılında 165,941 milyon dolar olan ihracat, 2004 yılında % 602 lık bir artış yakalayarak 265,777 milyon dolar olmuştur.

İthalatta da ihracata olduğu gibi Körfez Krizi nedeniyle bir gerileme yaşanmış; 1990 yılında 53,917 milyon dolar olan ithalat, 1991 yılında 300 bin dolarlık bir ithalat hacmi gerçekleşmiştir. 1992 yılından itibaren artışa geçen ithalat, 1998 yılında, tekrar gerileyerek 171,979 milyon dolardan 80,724 milyon dolara düşmüştür. 1999 yılında ihracatta ve ithalatta yaşanan gerilemenin etkisiyle Kuveyt'le olan dış ticaret, 45,855 milyon dolarlık açık vermiştir. 2000 yılında, ihracatın düşmesi ve ithalatın artması ile Kuveyt'le yapılan dış ticaret hacmi bu dönemde en fazla açığı gerçekleştirmiştir. Bu yılda toplam dış ticaret açığı 87,948 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılından itibaren ihracatın artışa geçmesi ve ithalatın azalışa geçmesi ile dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiştir. 2003 yılında 15,909 milyon dolar olan ithalat, 2004 yılında % 62,5 artarak 25,694 milyon dolar olmuştur.

Türkiye, Kuveyt'ten, petrol gazlar, etilen polimerleri, propilen ve ham deri alırken, Kuveyt'e, demir-çelik, tekstil, gıda ve kozmetik maddeleri satmaktadır. Yıllar itibariyle Kuveyt'in Türkiye'den ithal ettiği mal kalemi sayısı artmakla birlikte bu artış Türkiye'nin ihracat değerlerine, arzulanan düzeyde yansımamıştır. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Irak savaşına kadar Türkiye'nin Kuveyt'e ihracatı daha yüksek değerlere sahipken, savaştan sonra batı ülkelerinin Kuveyt'e yerleşmeleri Kuveyt pazarından daha fazla pay almaya başlamalarına neden olmuştur.

vi) Türkiye İle Lübnan'ın ikili ticareti : Lübnan ile ikili dış ticarete istikrarlı bir dağılım gözlenmemektedir. Buna rağmen dış ticaret ilişkisinde Türkiye lehine bir durum söz konusudur.

1990 yılında Lübnan' a ihracat miktarı 50,666 milyon dolar iken 1991 yılında % 79'luk bir artışla 90,413 milyon dolarlık bir ihracat gerçekleştirilmiştir. 1992 yılında ise bu artış % 10 miktarında düşerek ihracat, 99,202 milyon dolar olmuştur. 1997 yılında Lübnan'a ile yapılan ihracat, 1990'lı yılların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Söz konusu dönemde ihracat 199,641 milyon dolara ulaşmıştır. 1998 ve 2000 yılında ihracata bir azalma olurken, 2001 ve 2002 yılında ihracat tekrar artışa geçmiştir. Bu artışta ihracat hacmi sırasıyla 183,880 milyon dolar ve 187,339 milyon doları bulmuştur. 2003 yılında ise bir önceki yıla göre ihracat hacmi % 20,5 oranında daralma sonucu 148,126 milyon dolara gerilemiştir. 2004 yılında artışa geçen ihracat, % 58,5'lik bir genişleme ile 234,401 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 4.31. Türkiye İle Lübnan arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	50.666	6.284	56.950	44.382
1991	90.413	6.527	96.940	83.887
1992	99.202	4.751	103.953	94.451
1993	99.581	6.576	106.157	93.006
1994	160.611	6.851	167.462	153.760
1995	159.411	19.969	179.380	139.442
1996	182.815	27.467	210.282	155.348
1997	199.641	35.299	234.940	164.342
1998	156.128	29.021	185.149	127.107
1999	161.749	11.072	172.821	150.677
2000	129.265	22.178	151.443	107.087
2001	183.880	26.024	209.904	157.856
2002	187.339	41.922	229.261	145.417
2003	148.126	71.710	219.836	76.416
2004	234.401	147.355	381.756	87.046

Kaynak: www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/h11_300505.xls) (10.06.2004)
(İthalat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/h12_300505.xls) (10.06.2004)

Lübnan ile ithalat ise, ihracattaki gibi bir dengeli artış söz konusu değil iken 1990-1994 yılları arasında ithalatta fazla bir genişleme olmamıştır. 1994 yılında 6,851 milyon dolar olan ithalat, 1995 yılında % 185’lik bir artışla 19,969 milyon dolara yükselmiştir. Bu yükselme 1997 yılına kadar devam etmiş, 1997 yılında 35,299 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 1998-2001 yılları arasında Lübnan 2 la ithalatta sürekli bir azalış yaşanmış, 2001 yılında ithalat 26,024 milyon dolara kadar gerilemiştir. 2002 yılında 41,922 milyon dolar olan ithalat, 2003 yılında 71,710 milyon dolara yükselmiş 2004 yılında ise son 14 yılın en yüksek ithalat miktarı gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yılda ithalat, bir önceki yıla göre % 105,5 artarak 147,355 milyon dolarlık ithalat hacmine ulaşmıştır.

vii) Türkiye ile Mısır Arap Cumhuriyeti’nin ikili ticareti : Türkiye Cumhuriyeti ile Mısır Arap Cumhuriyeti arasındaki tüm ekonomik ve ticari ilişkiler, 1976 tarihli Ticaret Anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir. Mısır ile Türkiye arasındaki ikili ticaretin finansmanına ilişkin bazı Mısır Bankaları ve Vakıflar Bankası arasında 25’er milyon dolarlık kredi limitleri tahsis edilmiştir. Mısır’a yapılan ihracatlarda Eximbank’ın aracılık etmekte olduğu İslam Kalkınma Bankası bünyesindeki finansman programlarından “Orta Vadeli Ticaretin Finansmanı Fonu” kapsamında finansman desteği sağlanabilmektedir. Ayrıca bu program dahilinde sigorta desteği de sağlanmaktadır.

Önümüzdeki dönemde imzalanacak olan Serbest Ticaret Anlaşması'nın ardından Türkiye-Mısır ticaret hacminin 2 milyar dolara çıkması beklenmektedir. Bu anlaşma ayrıca Türkiye'nin önüne Güney ve Doğu Afrika ülkelerini de içine alan 19 ülkeden oluşan 300 milyon nüfusluk bir pazar açacaktır (www.atonet.org.tr).

Mısır piyasası, demir-çelik ürünleri (Mısır'ın 1999 yılı ithalatı 1,300 milyon dolar), kimyasal maddeler, gıda maddeleri, oto yedek parçaları, makine ve aksamları için Türk ihracatçılara geniş bir pazar olanağı sunmaktadır. Çünkü ülke yollarında ulaşım için taşıt araçlarının çoğunluğu eski model araçlar olup hepsinin de büyük ölçüde yedek parçaya ihtiyacı vardır. Diğer gelişmiş Batı ve Doğu ülkelerine göre Türkiye ile mesafenin yakın oluşu ülkemiz için büyük avantajdır. Zaten Türk ürünleri Mısır'da kalite ve fiyat yönünden aranmaktadır (www.atonet.org.tr).

Tablo 4.32. Türkiye ile Mısır Arap Cumhuriyeti arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	160.104	36.827	196.931	123.277
1991	168.528	48.409	216.937	120.119
1992	173.499	58.844	232.343	114.655
1993	191.416	105.067	296.483	86.349
1994	194.520	124.210	318.730	70.310
1995	246.114	210.648	456.762	35.496
1996	316.263	272.394	588.657	43.869
1997	304.460	398.897	703.357	-94.437
1998	474.229	392.959	867.188	81.270
1999	467.413	108.977	576.390	358.436
2000	375.707	140.720	516.427	234.987
2001	421.469	91.720	513.189	329.749
2002	326.389	118.173	444.562	208.216
2003	345.779	189.397	535.176	156.382
2004	473.145	255.242	728.387	217.903

Kaynak: www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/h11_300505.xls) (10.06.2004)
(İthalat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/h12_300505.xls) (10.06.2004)

Türkiye ile Mısır arasındaki ticaret her yıl dengeli bir şekilde artmak suretiyle 1999 yılında ihracat 467,413 milyon dolar, ithalat ise 108,977 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında Türkiye'nin yaşadığı krizin etkisiyle ithalat 140,720 milyon dolardan 91,720 milyon dolara düşmüştür. 2002 yılında ise ihracat azalarak 326,389 milyon dolara düşmüş, ithalat ise artarak 118,173 milyon dolara yükselmiştir. 2002 yılından itibaren 2004 yılına kadar ihracat ve ithalatta sürekli bir artış olmuş; 2003 yılında ihracat 345,779 milyon dolar, ithalat 189,397 milyon dolar,

2004 yılında ise, % 37 artan ihracat 473,145 milyon dolar olmuş, ithalat ise % 35 artarak 255,242 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Mısır'ın Türkiye'ye ihracatı malları, ham petrol, bitümenli minerallardan üretilen yağlar, pamuk, pamuk ipliği, pirinç, kok ve taş kömürü, madenler, cam elyaflar, alüminyumlu plaka, levha ve şeritler, işlenmemiş alüminyum.

Mısır'ın Türkiye'den ithalatı, binek otomobilleri, baklagiller, kuru sebzeler, kabuklu meyveler, buğday unu, portland ve curuf çimentosu, sabun, kauçuktan havalı yeni dış lastikler, kağıt ve karton, sentetik lif ipliği, otomotiv ve sanayi mamulleri, oto yedek parçası.

viii) Türkiye ile Suriye'nin ikili ticareti : Suriye ile olan dış ticaretimiz, iki ülke arasında yaşanan siyasi gerginlikten olumsuz etkilenmesine rağmen, son beş yılda sürekli yükselen bir trend izleyerek önemli artışlar kaydetmiştir. Coğrafi yakınlık ve iki ülke toplumu arasındaki varolan derin tarihi ilişkiler, ticari ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

Tablo 4.33. Türkiye ile Suriye arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	194.494	84.305	278.799	110.189
1991	264.207	66.854	331.061	197.353
1992	216.187	53.718	269.905	162.469
1993	238.832	68.466	307.298	170.366
1994	253.887	43.867	297.754	210.020
1995	272.162	258.101	530.263	14.061
1996	307.778	311.459	619.237	-3.681
1997	268.753	456.282	725.035	-187.529
1998	309.044	308.002	617.046	1.042
1999	232.210	307.001	539.211	-74.791
2000	184.267	545.240	729.507	-360.673
2001	281.141	463.476	744.617	-182.335
2002	266.772	506.247	773.019	-239.475
2003	410.755	413.349	824.104	-2.594
2004	394.783	357.656	752.439	37.127

Kaynak: www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t11_300505.xls) (10.06.2004)
(İthalat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t12_300505.xls) (10.06.2004)

Gelişen ticari ilişkilerde, istatistiklere yansımayan fakat önemlilik arz eden sınır ve bavul ticareti de dikkate alındığında, Suriye'nin dış ticaretinde Türkiye ilk sıralarda yer almaktadır. İhracatımızın hemen hemen tamamına yakını Suriye'nin özel sektörüne yapılmaktadır. Suriye ithalatının % 40'ı devlet tarafından yapılmakla birlikte, kamu sektörüne ihracatımız yok denecek kadar azdır. Nitekim, Suriyeli

firmalar ülkemizin sanayileşme düzeyini bilmekte, mallarımızın kalitesini, standartlarını beğenmekte ve fiyatlarımızı cazip bulmaktadırlar.

Suriye ile dış ticaret hacmi 1994 yılında en fazla seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde ihracat 253,887 milyon dolar, ithalat ise 43,867 milyon dolar olmuştur. Dış ticaret dengesi ise 210,020 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Suriye ile dış ticaret ilk kez 1996 yılında açık vermiştir. 1997 yılında ise ihracatın düşmesi ve ithalatın artmasıyla da dış ticaret açığı daha da büyüyerek 187,529 milyon dolar olmuştur. Dış ticaret fazlasının en fazla olduğu 2000 yılında ise ihracat, 184,267 milyon dolar, ithalat 545,240 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında, ihracat bir önceki yıla göre % 54 artarak 410,755 milyon dolar olması ve ithalatın 506,247 milyondan 413,349 milyona gerilemesi, dış ticaret açığındaki büyümeyi azaltmıştır. 2004 yılında ihracatın 394,783 milyon dolar, ithalatın 357,656 milyon dolar olarak gerçekleşmesi, dış ticaret dengesini fazlaştırmış ve dış ticaret dengesi 37,127 milyon dolara ulaştırmıştır.

Suriye'nin sanayileşme stratejisi içerisinde ve ithal ikamesine yönelik yatırım politikaları doğrultusunda, firmalarımızın Suriye pazarına yönlendirilmesi ve teşvik edilmesi halinde, bu ülkeye olan ihracatımızda, başta makine-ekipman olmak üzere, önemli artışların olacağına inanılmaktadır (www.igeme.gov.tr).

Firmalarımızın, Suriye'de girişecekleri, öncelikle gıda sanayi sektöründe ortak yatırımlarla, Ortadoğu pazarında geniş kapsamlı ve kalıcı bir şekilde yer edinebilmeleri ve bu sektöre teknoloji transferini gerçekleştirebilmeleri mümkün görülmektedir (www.igeme.gov.tr).

Suriye'den ithalatımızın sektörel dağılımı, Madencilik ve Taş ocakçılığı % 83, tarım ve ormancılık % 14 ve imalat sanayi % 3 oranı şeklindedir.

Suriye'den başta ham petrol olmak üzere, pamuk, buğday ve ham deriler ithal edilmektedir. Genellikle tarımsal hammaddeler konusunda firmalarımız Suriye mallarına ilgi duymaktadırlar. Özellikle, buğday ve pamuk firmalarımız tarafından tercih edilmektedir.

Suriye'den Türkiye'nin ithal ettiği mallar, mineral yakıtlar, pamuk, yağlı tohum ve meyveler, gübre, kağıt, karton, hayvansal ve bitkisel yağlar, diğer hayvansal ürünler, ham postlardır.

ix) Türkiye ile Suudi Arabistan'ın ikili ticareti : 1990 yılında yaşanan Körfez Krizi ve akabinde çıkan savaş ve neticesinde Birleşmiş Milletler tarafından Irak'a uygulanan ambargo nedeniyle Türkiye'nin petrol ithalatı Suudi Arabistan'a

kaymıştır. Bu sebeple Türkiye'nin dış ticaret dengesi aleyhimize dönmüş ancak 1998 yılında petrol fiyatları genel düzeyinde ortaya çıkan düşüş ile birlikte dış ticaret açığında belirgin bir azalma olmuştur.

1998 yılına göre 1999 yılında Suudi Arabistan'a ihracatımızda yaşanan ve temel olarak hububat, demir-çelik ve canlı hayvan ihracatındaki gerilemeden kaynaklanan 106 milyon dolarlık azalmayı, aynı dönemde anılan ürünlerin ithalatında genel olarak görülen azalma ile açıklamak mümkündür. Uzun bir dönemi kapsayan tahlilde, ihracatımızdaki tıkanmanın esas olarak, Körfez krizi ile birlikte Ortadoğu ülkelerine mal sevkiyatında yaşanan sorunlar ve buna bağlı olarak maliyetlerin yükselmesi, firmalarımızın bu gelişmeler karşısında, bağımsızlıklarını yeni kazanan BDT ülkelerine yönelmesi ve ihracat kalemlerindeki sınırlı yapının değiştirilememiş olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır (www.atonet.org.tr).

Tablo 4.34. Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ihracat-ithalat değerleri(milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1990	338.427	723.628	1.062.055	-385.201
1991	484.524	1.828.934	2.313.458	-1.344.410
1992	485.942	1.664.991	2.150.933	-1.179.049
1993	652.365	1.499.746	2.152.111	-847.381
1994	609.395	1.228.812	1.838.207	-619.417
1995	470.019	1.384.519	1.854.538	-914.500
1996	430.711	1.707.636	2.138.347	-1.276.925
1997	534.997	1.017.640	1.552.637	-482.643
1998	473.868	669.950	1.143.818	-196.082
1999	367.184	579.161	946.345	-211.977
2000	386.554	961.682	1.734.790	-575.128
2001	500.642	729.645	1.230.287	-229.003
2002	554.643	793.790	1.348.433	-239.147
2003	741.475	969.127	1.710.602	-227.652
2004	768.519	1.231.507	2.000.026	-462.988

Kaynak: www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t11_300505.xls) (10.06.2004)
(İthalat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t12_300505.xls) (10.06.2004)

Suudi Arabistan'a ihracatımızın analizi yapıldığında, ihracatımızın 1992–1999 döneminde dalgalı bir seyir izlediği, 1992 yılında 85,524 milyon dolar düzeyinde olan ihracatımızın 1994 yılında 609,395 milyon dolara kadar yükseldiği, ancak izleyen yıllarda 470,019-430,711 milyon dolar aralığında gerçekleşmiştir. 1999 yılında ise ihracatın, ihracat bir önceki yıla göre % 22,6 oranındaki azalma ile 367,184 milyon dolar seviyesine gerilediği görülmektedir. 2000 yılında 386,554 milyon dolar olarak artışa geçen ihracat, 2001 yılında 500,692 milyon dolar 2002

yılında 554,643 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılına gelindiğinde ise ihracat 741,475 milyon dolar olmuş, 2004'de ise 768,518 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Suudi Arabistan ile yapılan ithalatta ise, 1990 yılında 723,628 milyon dolar olan ithalat, 1991 yılında 1,828,934 milyar dolara yükselerek % 153'lük bir genişleme meydana getirmiştir. Ancak bu artış kalıcı olmamış 1992-1999 yılları arasında ithalatta bir düşüş yaşanmıştır. 2000 yılında 961,682 milyon dolar olarak artış gösteren ithalat, 2001 ve 2002 yıllarında gerileyerek 2002 yılında 783,790 milyon dolara düşmüştür. 2003 yılında 969,127 milyar dolar olan ithalat, 2004 yılında 1,231,907 milyar dolara ulaşmıştır.

Türkiye, Suudi Arabistan'dan ham petrol, madeni yağlar, makine teçhizatı, tuz, kükürt, plastik mamulleri, yapağı ürünleri alırken, Suudi Arabistan'a gıda ürünleri, konfeksiyon, elektrik dağıtım sistemleri, mobilya, gıda maddeleri, ayakkabı, hububat, makine teçhizatı gibi mallar satmaktadır.

x) Türkiye ile Umman Sultanlığı'nın ikili ticareti : Umman Sultanlığı ve Türkiye arasındaki ithalat ve ihracat verileri düşük olmasına rağmen yıllara göre artış göstermektedir.

Umman ile Türkiye ekonomik ticari ilişkileri pek fazla gelişmemiştir. Ancak ikili ticarete bakıldığında ihracatta yıllar itibariyle bir artış olurken, ihracatta fazla bir hacim oluşmamaktadır. 1991-1996 yılları arasında ihracatta bir artış olmuş, dış ticaret miktarı sırasıyla 1,361 milyon dolar ile 20,034 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Umman ile ihracat, 2002 yılında en yüksek seviyesine ulaşarak 31,373 milyon dolar olmuştur. 2003 yılında 22,484 milyon dolara gerileyen ihracat, 2004 yılında 29,111 milyon dolara yükselmiştir.

İthalat ise, 2000 yılında 21 bin dolarla en düşük seviyeyi bulurken, 2003 yılında 1,293 milyon dolarla ani bir yükselişe geçmiştir. 2004 yılında ithalat, 1,387 milyon dolara ulaşarak son 14 yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Türkiye Umman'a demir-çelik, beyaz eşya, bisküvi, mobilya, halı, pamuk, meyve ve sebze, boya, motorlu kara taşıtları ve ev tekstili satarken, Umman'dan elektrikli makine cihazları, tuz, kükürt, toprak mamulleri, ağaç, plastik eşya, amyant, cam optik cihazlar satın almaktadır.

Tablo 4.35. Türkiye ile Umman Sultanlığı arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	4.545	-	4.545	4.545
1991	1.361	0.674	2.035	0.688
1992	6.596	0.094	6.690	6.502
1993	9.205	0.042	9.247	9.163
1994	10.207	0.066	10.273	10.142
1995	10.547	0.072	10.619	10.475
1996	20.034	0.033	20.067	20.001
1997	19.084	0.651	19.735	18.433
1998	21.630	0.065	21.695	21.565
1999	29.036	0.127	29.163	28.909
2000	24.508	0.021	24.529	24.487
2001	30.682	0.224	30.906	30.458
2002	31.373	0.072	31.445	31.301
2003	22.484	1.293	23.777	21.191
2004	29.111	1.387	30.498	27.724

Kaynak: www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t11_300505.xls) (10.06.2004)
(İthalat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t12_300505.xls) (10.06.2004)

xi) Türkiye ile Ürdün'ün ikili ticareti : Yıllar itibariyle Türkiye-Ürdün ticareti incelendiğinde dış ticaret dengesinin Türkiye lehinde olduğu görülmektedir.

Türkiye ile Ürdün arasındaki ticaret hacminde dalgalanma görünmekle birlikte genelde mevcut potansiyelin çok altında kalmaktadır.

İki ülke arasındaki ticaret Körfez Krizi'nden dolayı çok olumsuz etkilenmiştir. Ticaret hacmimiz yaklaşık % 50 oranında azalmıştır. Son yıllarda ise özellikle ihracattan kaynaklanan bir artışla dış ticaretimiz tekrar bir yükseliş eğilimine girmiştir.

İthalat ise, ihracata göre daha düzenli olurken 1990 yılından 1995 yılına kadar sürekli bir azalma göstermiştir. 1990 yılında ithalat 34,110 milyon dolar iken 1995 yılında 14,662 milyon dolara düşmüştür. Bu dönemde ithalatta % 57'lik bir azalma olmuştur.

1998 yılında ithalatın azalması sonucu, dış ticaret dengesi fazla vermiş, 133,788 milyon dolara ulaşmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ithalatta 27,273 milyon dolarla en fazla ithalat hacmi 2000 yılında yaşanmış, 13,535 milyon dolarla da en az ithalat hacmi 2001 yılında yaşanmıştır.

2002 yılında 18,382 milyon dolar olan ithalat, 2003 yılında 16,851 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2004 yılına gelindiğinde ise, 14,156 milyon dolar olan ithalat, azalan bir trend izlemektedir.

Tablo 4.36. Türkiye ile Ürdün arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	80.870	34.110	114.980	46.760
1991	158.383	29.579	187.962	128.803
1992	164.150	24.614	188.764	139.536
1993	104.967	24.719	129.581	80.249
1994	111.737	14.662	126.399	97.075
1995	169.817	14.662	184.479	155.155
1996	151.333	21.362	172.695	129.971
1997	106.851	29.857	136.708	76.994
1998	141.495	7.707	149.202	133.788
1999	88.157	16.643	104.800	71.514
2000	99.534	27.273	126.807	72.261
2001	118.901	13.525	132.426	105.376
2002	116.650	18.382	135.032	98.268
2003	149.618	16.851	166.469	132.767
2004	229.464	14.156	243.620	215.308

Kaynak: www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t11_300505.xls) (10.06.2004)
(İthalat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/t12_300505.xls) (10.06.2004)

Türkiye'nin Ürdün'e ihracatında önemli yer tutan maddeler: Nohut, ağaçtan muhafazalar, kutu, kafes sandık, benzeri, kablo makarası, dizel/yarı dizel motorlu taşıtlar, dikişsiz demir/çelikten kaplar, propilen, polimerlerden-levha, pelikül, lamalar, diğer elektrik iletkenleri, demir/çelikten radyatör, aksam ve parçaları, suni/sentetik tuftel halı, buğday unu ve diğer çikolata, kakao içeren gıdalardır.

Ürdün'den yaptığımız ithalatın yaklaşık % 80'ini tabî kalsiyum; tabii alüminyum, kalsiyum fosfatları ve fosfatsız tebeşir (öğütülmüş), potasyum klorür, tuz, saf sodyum klorür, deniz suyu ve üre'den oluşmaktadır.

xii) Türkiye ile Yemen Cumhuriyeti'nin ikili ticareti : Türkiye ile Yemen Cumhuriyeti arasında ticari ilişkiler dalgalı bir seyir izlemektedir. 1993 yılında 100,532 milyon dolar ile en yüksek seviyesine ulaşan ticaret hacmi, 1999 yılında bir önceki yıla göre % 43'lük bir artış ile 61,933 milyon dolardan 88,827 milyon dolara yükselmiştir.

2000 yılında ise, ticaret hacmimiz bir önceki yıla göre % 23'lik bir azalış kaydederek 88,827 milyon dolardan 68,346 milyon dolara gerilemiştir. 2001 yılından itibaren dış ticarete sürekli bir artış olmuş, 2002'de 119,021 milyon dolar, 2003'de 155,936 milyon dolar ve 2004'de de 202,719 milyon dolar olmuştur.

Tablo 4.37. Türkiye ile Yemen Cumhuriyeti arasındaki ihracat-ithalat değerleri (milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1990	-	-	-	-
1991	62.726	7.827	70.553	54.899
1992	61.949	0.500	62.449	61.449
1993	100.810	0.278	101.088	100.532
1994	58.140	0.336	58.476	57.803
1995	81.993	0.678	82.671	81.315
1996	42.289	1.940	44.229	40.349
1997	86.311	0.342	86.653	85.969
1998	62.100	0.167	62.267	61.933
1999	88.986	0.159	89.145	88.827
2000	69.104	0.758	69.862	68.346
2001	100.362	0.021	100.383	100.341
2002	119.362	0.341	119.703	119.021
2003	156.069	0.130	156.199	155.939
2004	203.945	1.226	205.171	202.719

Kaynak: www.die.gov.tr (İhracat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/h11_300505.xls) (10.06.2004)
(İthalat: http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/h12_300505.xls) (10.06.2004)

Yemen Cumhuriyeti ile Türkiye'nin ihracat-ithalat ilişkisi yıllar itibariyle istikrarlı bir seyir izlemese de genel olarak ihracat-ithalat dengesi Türkiye lehine olmuştur. İki ülke arasındaki ihracat-ithalat ilişkisine bakıldığında ise, 1999 yılında Yemen'e yapılan ihracat 88,986 milyon dolardır. İthalat ise 159 bin dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2000 yılındaki ihracat miktarı 69,104 milyon dolar, ithalat miktarı ise 758 bin dolardır. 2002'nin sonlarına varıldığında da gerçekleşen ihracat değeri 119,362 milyon dolar, ithalat ise 341 bin dolardır. 2003 yılında 156,089 milyar dolar olarak ihracat hacmine ulaşılırken, 130 bin dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Bu yılda yapılan ithalat 1990-2004 yılları arasında gerçekleştirilen ithalat miktarları arasında en az seviyeyi oluşturmaktadır. 2004 yılında ise gerçekleştirilen ihracat miktarı 203,945 milyon dolar olurken, ithalat 1,226 milyon dolar olmuştur. 2004 yılında da, yapılan ihracat miktarı önceki yıllara nazaran en fazla işlem hacmini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Yemen'den ithal ettiği ürünler, esans, makine parçaları, polyester iplik, tekstil elyafıdır. Türkiye'nin ihraç ettiği ürünler arasında ise, demir-çelik, elektrik ve telefon kabloları, beyaz eşya, gıda, tekstil, mobilya, halı, tarım aletlerinden oluşmaktadır.

4.2.5. Türk Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Temel Unsurlar

Türkiye 1980'lere kadar dışa kapalı ülkeler kategorisinde yer almıştır. İhracatın, ithalatın ve dış ticaret hacminin GSMH içindeki payının düşük olması, yabancı sermaye girişlerinin yetersizliği sanayinin ve ekonominin dışa kapallılığının önemli göstergeleri olmuştur. 24 Ocak 1980 kararlarıyla dışa dönük veya ihracata yönelik sanayileşme stratejisi benimsenmiştir.

Türkiye'nin dış ticaretinde etkili olacak yapısal unsurlar şunlardır;

4.2.5.1. Küreselleşme

Küreselleşme insanlık adına oluşturulan her türlü gelişmenin ulusal sınırları aşması, dünyada toplumlar arası ilişkilerin, etkileşimlerin giderek yaygınlaşması ve derinleşmesi sonucu ekonomik ve siyasal yapının hızla değişmesini ifade etmektedir (Eren, 2003a). Küreselleşen bir dünyada ülkelerin bu sürece kayıtsız kalmaları mümkün olmadığından, ülkelerin kalkınma yolunda ilerleyebilmesi ve dünya refahından daha fazla pay alabilmesi ancak bu süreci doğru algılamaları ile mümkün olacaktır.

20. yüzyılın son çeyreğinde ülkeler arasındaki ekonomik, siyasal, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, Soğuk Savaş dönemindeki siyasal kutuplaşmaların çözülmesini hızlandırmış ve bu süreç devletleri, şirketleri ve bireyleri hızla etkisi altına alarak yeni bir dünya düzeninin kurulmasına yol açmıştır.

Dünya 21. yüzyıla çok önemli yapısal ve ekonomik bir dönüşüm süreci içinden geçerek girmiştir. Özellikle son on yıllık dönemde gözlenen ve günümüzde ekonomiler üzerindeki etkisini giderek artan oranda hissettiren bu sürecin odağında küreselleşme yer almaktadır. Küreselleşen bir dünyada ülkelerin bu sürece kayıtsız kalmaları mümkün olmadığından, ülkelerin kalkınma yolunda ilerleyebilmesi ve dünya refahından daha fazla pay alabilmesi ancak bu süreci doğru algılamaları ile mümkün olacaktır. Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ne olursa olsun, bilişim teknolojisinde bütün toplumları doğrudan ilgilendiren köklü bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Özellikle son on yılda giderek hızlanan teknolojik devrim, toplumların iletişim, öğrenme ve bilgiye ulaşma yollarını önemli boyutlarda değiştirmektedir.

Dünya ekonomisinde yaşanan değişimin temel özelliği; bütün ülkelerin dünya pazarı ile bütünleşmesi, mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin tamamen serbestleşmesi yönündeki eğilimlerin hız kazanmasıdır.

Günümüzde ekonomik gelişmenin kaynağı, fiziki sermayeden bilgiyi üretebilen ve işleyen işgücüne dönüşmüş; üretim sürecinde araştırma-geliştirme faaliyetleri verimliliğin temel belirleyicisi haline gelmiştir. Bilişim ve iletişim sektörlerinde yaşanan gelişmeler, firmaların üretim, dağıtım, ulaşım ve yönetim kararlarında köklü değişimlere neden olmuştur.

Uluslararası rekabetin hakim olduğu pazara mal ve hizmet üreten sektörlerde pazar payını belirleyen kalite ve maliyet unsurları bu bilişim teknolojilerinin kullanımını zorunlu kılmaktadır.

Ticaretin küreselleşmesinde iletişim ve ulaşım alanındaki teknolojik gelişmelerin önemi büyük olmuştur. Özellikle son yıllarda hızlanan internet kullanımı ile elektronik ticaretin büyük bir hızla yaygınlaşması ve ticari işlemlerin kolaylaşması dünya ticaretinin çok hızlı artmasını sağlamıştır.

Küreselleşme olgusunun, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından en önemli avantajlarından birisi de, uluslararası piyasalarda kendisine güvenli ve kârlı yatırım alanları arayan “yabancı sermaye” dir. Ancak rakamlara bakıldığında, Türkiye'nin bu büyük pastadan aldığı payın % 0,2 gibi çok düşük bir düzeyde kaldığı görülmektedir (İGEME'den Bakış, 1999a:6).

Küreselleşme ülkelerin uygulamakta olduğu ekonomik ve ticari engellerin hızla azalmasına sebep olmuştur. Özellikle finansal pazarlar, ticaret ve yabancı sermaye alanında yaşanan serbestleşme hareketleri, ülkelerin açık bir ekonomiye kavuşmalarına ve dünya pazarına entegre olmalarına yol açmıştır. Türkiye'de, küreselleşme rekabetinin önem kazandığı günümüzde piyasa-devlet işbirliği içerisinde hızlı bir ihracata dayalı sanayileşme hamlesini gerçekleştirmek; böylece uluslararası rekabet gücünü arttırmak zorundadır (Özkıvrak vd., 2002).

4.2.5.2. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)

Dünya ticaretindeki liberalleşme ve küreselleşmenin, uluslararası ticaret hacmini arttırması çok doğaldır. DTÖ, dünya ticaretini ve buna bağlı olarak Türkiye'yi de önemli ölçüde etkileyecektir. Türkiye, dünya ticaretinde rekabet sağlayabildiği ölçüde liberalleşme ve küreselleşme hareketinden olumlu yönde etkilenecektir.

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'ın uygulanması ile dış ticaret üzerindeki en önemli etki tarife bazında olacaktır. Gümrük vergilerindeki indirimler, hammadde ve yarı mamul madde girdilerinde sanayi kesimine maliyet

avantajı getirecektir. Diğer taraftan, mamul maddeler üzerindeki korumanın da tedricen aşağı çekilmesi, yerli sanayiye rekabet ortamı içerisine itecektir. İthal girdilerdeki maliyet avantajının, nihai ürünlerin piyasa fiyatları üzerinde olumlu etki yaratması beklenmektedir (Karluk, 2003:498). Bu noktada uluslararası rekabet gücü bulunan, teknolojik gelişim açısından rekabet üstünlüğüne sahip verimli işletmelere sahip olabilecek, uluslararası liberalizasyondan fayda sağlayabileceklerdir.

Uruguay Turu'nun etkisi ise, ihracat içinde önemli paya sahip olan tekstil sektörü üzerinde görülecektir. 1995 yılından itibaren 10 yıl içerisinde gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamalarının tamamen ortadan kalkması kısa ve orta vadede Türk tekstil ve hazır giyim ürünlerine ihracat kolaylığı sağlayacaktır. Uruguay Turu'nun dış ticaret üzerine önemli sayılabilecek diğer etkileri ise, fikri ve sanayi mülkiyet haklarının korunması yönünde benimsenen ilkelerin yaygınlaştırılması, tarım sektöründe başlayan serbestleşme sürecinin hızlanması, DTÖ kuralları olarak tanımlanan anti-damping ve devlet yardımları ile koruma önlemlerine ilişkin düzenlemeler alanında ortaya çıkabilecektir (Karluk, 2003:498-500).

DTÖ çatısı altında dünya çapında üzerinde mutabık kalınmış prensipler üzerine inşa edilmiş olan çok taraflı ticaret sisteminin, karşılıklılık, adalet, karşılıklı anlayış ve ayırıcılı olmama ilkelerine dayanması gerektiği inancı içerisinde Türkiye, ticaretin mümkün olduğunca serbestleştirilmesi, ticari engellerin kaldırılması, uluslararası ticaretin kural ve disiplinlere oturtulması yönünde DTÖ mükellefiyetlerini yerine getirmektedir.

Türkiye'nin ihracatı içinde halen bir numaralı sektör olan hazır giyim ve tekstil sektörünün, dünyada yaşanan son gelişmeler sebebiyle, gelecekte çeşitli zorluklarla karşılaşması muhtemeldir. Özellikle, DTÖ'nün "Tekstil ve Konfeksiyon Ürünleri" anlaşması ile 2005 yılından itibaren tamamen kalkacak olan kota uygulaması ile birlikte tekstil ve konfeksiyon ürünlerinde görülecek serbest ticaret ortamı, bugünkünden çok daha farklı olacaktır. Özellikle 2005 sonrasında rekabet edebilmenin en güçlü yolunun marka yaratmaktan geçtiği bilinmelidir. Dünyanın önde gelen markalarına üretim yapabilen bir hazır giyim sektörüne sahip olan Türkiye, belli bir kaliteyi yakalamış durumdadır. Bu itibarla kademeli olarak fason üretimden, katma değeri yüksek markalı ürünlerin üretimine geçilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Tekstil ve hazır giyim ticaretinin, dünya toplam ürün ticaretindeki % 5,8'lik, imalat sanayi ürünleri içindeki % 7,7'lik payının (2000 yılı) uzun dönemde değişmesi beklenmemektedir. Ticaret hacmindeki artışla birlikte, artan rekabete bağlı

olarak birim fiyatlarda, özellikle konfeksiyon ürünleri fiyatlarında düşüşler beklenmektedir (Eren, 2003a).

4.2.5.3. Gümrük Birliği (GB)

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile başlayan ve tam üyelik perspektifini öngören ortaklık ilişkisi, süresi ve usulleri Ankara Anlaşması ile belirlenen ve ticari hükümleri 1971 yılında uygulanmaya konulan gümrük birliği modeli üzerine inşa edilmiştir.

Gümrük Birliği, ileri düzeyde bir entegrasyon için sağlam bir temel oluşturmaktadır. Gümrük Birliği olmaksızın, ortak ticaret ve kalkınma, ortak tarım, ekonomik ve parasal politikaların uygulanması ve bunlara uyum sağlanması mümkün görülmemektedir.

Avrupa Birliği ve Türkiye birbirleri için sadece önemli pazarlar değil aynı zamanda istikrarlı pazarlardır. Bu durum Türkiye'nin Gümrük Birliği sonrasında AB ve AB dışı ihracatının sürdürülebilirliğinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca Türk özel sektörünün AB ile bütünleşme içerisinde olması ve sektörel çalışmalarını mevcut gümrük birliğine bağlı olarak stratejik bir ortaklık haline getirmiş olması da büyük bir önem taşımaktadır.

Gümrük Birliği, küreselleşme sürecinin üretim yönetimlerine getirdiği yeni yaklaşıma en uygun ekonomik modeldir. Serbest Ticaret Anlaşmaları'nda geçerli olan ve tercihli bir rejimden yararlanabilmek için ihraç edilecek ürünün belirli bir oranının (örneğin % 40-60) ihracatçı ülkede üretilmesini veya malın üretiminde yeterli dönüşümü öngören modele kıyasla, gümrük birliği serbest dolaşım prensibine dayanan üretici/ihracatçılar için daha uygun bir modeldir. Türkiye'deki firmaların üretim metotları serbest dolaşım prensibi üzerinedir. Bu prensibe göre, üreticiler dışarıdan getirdikleri girdileri herhangi bir kısıtlamaya tabi olmadan Türkiye'de üretimde kullanarak AB'ye ihraç edebilmektedir. Bu bağlamda, Türk elektronik ve otomotiv sanayisinin küreselleşme sürecine de bağlı olarak gümrük birliğinin avantajlarından yararlandığı görülmektedir (Eren, 2003a).

Türkiye'nin AB ile ilişkileri Türkiye tarafından bir siyasi birlik hedefi çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Bu itibarla mevcut Gümrük Birliği modelinin daha primitif bir ekonomik entegrasyon modeli ile kıyaslanması, sadece ticari açıdan değil, Türkiye'nin ekonomi politikaları bağlamında da bir eksiklik olacaktır. Gümrük Birliği'nin asıl avantajı artan rekabete paralel olarak üretim

teknikleri ve buna bağılı olarak ticari altyapıda meydana getirdiği ve devam eden dönüşüm sürecidir.

Türkiye'nin gelecekteki rekabet gücünün belirleyicisi, yeni teknolojilere yapılacak yatırımlar olacaktır. Türkiye için AB pazarında rekabet edebilmenin temel koşulu, "bilgi çağının" gereklerine uygun eğitim ve teknoloji alanlarına yönelik yatırımlar ile girişimciliğin teşvik edilmesidir. Batı Avrupa gibi bir pazarda en önemli sermaye birikimi "bilimsel bilginin" kendisi ve paylaşılabilirliği olacaktır.

Türkiye'nin tam üyelik sürecinde ve "katılım öncesi strateji" kapsamında AB'nin Ar-Ge programları içerisinde yer alması, Topluluğun bilimsel, eğitim ve çevre programları ve ajanslarına katılım ile elde edeceği kazanımları, belirli mallara sağlanacak sınırlı kota artışlarının ticari avantajlarıyla karşılaştırılmayacak kadar önemlidir. Türkiye'nin stratejik hedefleri 2010 yılında AB'nin iç pazarı içerisinde rekabet edebilecek ürünleri üretmesi üzerine kurulmalıdır.

Gümrük Birliği'nin derinleştirilmesi kapsamında Türkiye ile AB arasında tesis edilecek sürekli bir ekonomik diyalog, Türkiye'nin Avrupa Para Birliği'ne katılmaya dönük hedefleri ve Türkiye'nin makro-ekonomik beklentileri açısından çok önemlidir (Eren, 2003a).

4.2.5.4. Serbest Ticaret Anlaşması (STA)

Serbest Ticaret Anlaşmaları, anlaşmayı imzalayan ülkeler arasında malların ticaretinin tümüyle serbestleştirilmesini amaçlayan anlaşmalardır. Bu anlaşmalarla, ticareti kısıtlayan her türlü gümrük vergileri ve gümrük dışı engeller ortadan kaldırılmaktadır. STA'ların kapsamına sadece mallar girmektedir. Üretim faktörlerinin serbest dolaşımı, anlaşmaların kapsamı dışındadır. Serbest ticaret anlaşması imzalayan ülkelerin üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamakla yükümlü olmamaları nedeni ile uluslararası ticaretin normal yollarla gelişimi sekteye uğrayabilmektedir. Türkiye'nin EFTA ülkeleri ile yaptığı STA, 1992 yılında yürürlüğe girmiştir. Aynı yılda İsrail, Çekoslovakya ve Macaristan ile anlaşma yapmak üzere müzakerelere başlamıştır. AB ile Gümrük Birliği oluşturulmasına yönelik 1/95 sayılı Ortak Konseyi Kararı'nın 16. maddesine göre, Türkiye'nin Topluluk ortak ticaret politikasına uyum kapsamında bazı ülkelerle STA imzalaması zorunluluk haline gelmiştir. Söz konusu maddeye göre, Türkiye beş yıl içinde AB'nin tercihli ticaret anlaşmalarına ve tek taraflı ticari tavizlerin tanındığı otonom rejimlere uyum sağlamak zorundadır. EFTA ile imzalanan STA'ya ek

olarak, bugüne kadar İsrail, Romanya, Litvanya, Macaristan, Estonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Polonya, Slovenya, Letonya ve Makedonya ile imzalanmış olan STA'lar yürürlüğe girmiş durumdadır. Hırvatistan ve Bosna Hersek Cumhuriyeti ile yapılan STA, 2002 yılında imzalanmıştır (Atilla, 2002).

Doğu Avrupa ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ekonomik açıdan hızlı bir büyüme sürecine girmişlerdir. Makedonya dışındaki ülkelerin AB üyeliğine aday olmaları büyümelerini daha da hızlandırmıştır. Dünya üretiminin yaklaşık % 1,7'sini gerçekleştiren ülkemiz ile STA imzalayan 12 ülke, kişi başına milli gelir açısından hala dünya ortalamasının altında olmakla birlikte, aradaki fark hızla kapanmaktadır. İsrail kişi başına düşen 17,9 bin dolar ile en zengin STA ülkesi konumunda olup, toplam GSYİH büyüklüğü açısından da Polonya'nın ardından ikinci sırada yer almaktadır. Bu iki ülke toplam GSYİH'nin yaklaşık % 56'sını gerçekleştirmektedir. Romanya, Bulgaristan ve Makedonya dışındaki ülkeler KBMG açısından Türkiye'nin üzerinde yer almaktadır. Oysa, 1997 yılında Litvanya ve Letonya da Türkiye'den daha düşük KBMG'ye sahip ülkeler arasındaydılar. Aynı yıl 12 ülkenin ortalama KBMG'si Türkiye'nin 1,3 katı iken, 2001 yılında 1,8 katına yükselmiştir.

Serbest Ticaret Anlaşması ülkeleri, bugünkü ekonomik durumları ve gelişme trendleri ile Türkiye açısından önemli bir Pazar konumundadır. Bu ülkelerin yaptığı toplam ithalatın toplam GSYİH'ya oranı, 2001 yılı itibariyle dünya ortalamasının iki katından bile fazla bir oranına tekabül eden % 42,5 düzeyinde bulunmaktadır. 200 milyar doları aşan ithalat değeri ile STA ülkeleri dünya ithalatı içinde % 3-3,5 oranında bir paya sahiptir. 50 milyar dolarlık ithalatı ile Polonya, 30-35 milyar dolarlık ithalatı ile Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve İsrail ithalatçı ülke konumundadırlar. 12 ülkenin yaptığı ithalat içinde Türkiye'nin payı % 1'ler seviyesinde seyretmektedir. Bu oranın yeterli olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte, Türkiye bu ülkelerle STA yaparak pazar payını korumayı başarmıştır. Aksi halde, bu ülke pazarlarında AB ile rekabet etmek mümkün olmazdı (Atilla, 2002).

İsrail ile imzalanmış olan STA'nı yürürlüğe girdiği 1997 yılında Türkiye'nin 12 ülkeye yaptığı ihracat, toplam ihracat artışının % 13,1 üzerinde artmıştır. İhracatın düştüğü Çek Cumhuriyeti dışındaki ülkelerin bu artışa katkısı olmamakla birlikte, % 53,6 oranında ihracat artışıyla STA ülkeleri arasında ilk sıraya yerleşen İsrail'in payı daha düşüktür. Bu gelişmeler üzerine, STA ülkelerinin toplam

ihracat içindeki payı 1997 yılında 0,4 puan artmıştır. 1998 yılında da 12 ülkeye yapılan ihracat artışı (% 13,3) toplam ihracat artışının (% 2,7) üzerinde gerçekleşmiştir. Böylece, STA ülkelerinin payı 1998 yılında 0,6 puan daha artmıştır. 1999 yılında Bulgaristan ile yapılan STA yürürlüğe girmiştir. 1999 yılı Türkiye'nin toplam ihracatı STA ülkelerinin toplam ithalatı açısından olumsuz bir yıl olmuştur. Bulgaristan, İsrail ve Estonya ile yapılan ihracat artmakla birlikte, başta Romanya ile diğer ülkelere olan yüksek oranlı düşüşler ihracatı % 6,8 oranına getirmiştir. Polonya, Slovenya, Letonya ve Makedonya ile yapılan Serbest Ticaret Anlaşması 2000 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu ülkelerden Polonya ile birlikte Litvanya ve Macaristan'a olan ihracat 2000 yılında düşüş göstermiştir. Ancak özellikle İsrail, Romanya, Çek Cumhuriyeti gibi ülkelere yapılan ihracat artışı sayesinde, STA ülkelerine olan toplam ihracat % 8,9 oranında artış göstermiştir. Bu artış oranı, toplam ihracatımızın artış oranının üzerinde olması nedeniyle 12 ülkenin ihracat içindeki payı 0,2 puan yükselmiştir. 2001 yılı Türkiye'nin STA ülkelerine yaptığı ihracatta büyük bir sıçramanın (% 22,8) yaşandığı bir yıl olmuştur. 2001 yılı başı itibariyle Romanya, Bulgaristan, Polonya ve Makedonya dışındaki ülkelerle olan geçiş dönemleri sona ermiştir. Bu durum, STA ülkelerine olan ihracat artışının Türkiye'nin toplam ihracat artışından daha yüksek düzeyde gerçekleşmesinde rol oynamıştır. Makedonya dışındaki 11 ülkeye olan ihracattaki artış, STA ülkelerinin toplam ihracat içindeki payını % 7,2'ye yükseltmiştir. 2002 Ocak ayı itibariyle Makedonya dışında hiçbir ülke ile geçiş süreci kalmamıştır. Bu durum bu yılın ilk 7 ayındaki ihracatımıza olumlu yansımış ve ihracat % 17,1 oranında artmıştır.

STA ülkelerine yapılan ihracatın yapısında da önemli değişim olmuştur. 2001 yılı verileri itibariyle ilk 20 sırada yer alan malların bu ülkelere yapılan toplam payı incelendiğinde, yapısal değişim açıkça görülmektedir. 1996 yılında % 63,1 olan söz konusu pay, 2002 Ocak-Temmuz dönemi itibariyle % 74,9'a yükselmiştir.

Türkiye'nin STA ülkelerinden yaptığı ithalat, anlaşmaların yürürlüğe girmesinden itibaren belirgin bir şekilde artmıştır. STA'ların yürürlükte olmadığı 1996 yılında, 12 ülkenin Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payı % 3,2 iken, 2002 yılının Temmuz ayı itibariyle bu pay % 5,7'ye yükselmiştir. 1997 yılında İsrail'den yapılan ihracat % 21,3 oranında artış kaydetmiştir. 12 ülkeden yapılan toplam ithalat ise % 6,3 oranında artarak 1,5 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 1998 yılında genel ithalatımız % 5,4 oranında düşerken, söz konusu ülkelere olan ithalatımız az da olsa (% 5) artış göstermiştir. İsrail'den ithalat artışı ise istikrarını korumuştur. 1999

yılında Türkiye'nin genel ithalatının önemli oranda düşmeye devam ettiği bir yıl olmuştur. STA ülkelerinden yapılan ithalat da düşmekle birlikte, düşüş oranı (% 4,9) genel ithalat düşüş oranının (% 11,4) çok altında kalmıştır. Türkiye'nin genel ithalatında 2000 yılında büyük bir artış (% 34) gerçekleşmiştir. STA ülkelerinden yapılan ithalat artışı (% 68,2) ise çok daha çarpıcı olmuş ve 12 ülkenin hepsine yapılan ithalat önemli oranda artmıştır. Türkiye'nin 2001 yılındaki ithalatı, STA ülkeleri lehine olan gelişimini devam ettirmiştir. Söz konusu ülkelerden yapılan ithalat düştüğü halde, genel ithalat düşüş oranı çok daha yüksek olduğu için, bu ülkelerin payı % 5'e yükselmiştir. Bu durum, STA ülkelerinin Türkiye'de belli bir Pazar payını koruma gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Atilla, 2002). 2002 yılının ilk yedi ayına ait veriler, STA ülkelerinin ithalat payının daha da artacağını göstermektedir. Bu dönemde Türkiye'nin toplam ithalatı % 8,1 oranında artarken, bu ülkelerden olan ithalatın % 26,8 oranında artış kaydetmiştir. Estonya ve İsrail dışındaki ülkelerden yapılan ithalat artmıştır.

Türkiye'nin STA ülkelerinden yaptığı ithalatın yapısında önemli bir değişim süreci yaşanmaktadır. 2001 yılı verileri itibarıyla bu ülkelerden yapılan ithalatta ilk 20 sırada yer alan malların payı, 1996 yılında % 74,3 iken 2001 yılında % 88,9 seviyesine yükselmiştir.

Türkiye ile STA ülkeleri arasında dış ticaret dengesi istikrarlı bir seyir izlememektedir. 1997 yılında özellikle İsrail başta olmak üzere, STA ülkelerine yapılan ihracat artışının etkisiyle dış ticaret dengesi fazla vermiştir. İsrail ve Romanya'ya başta olmak üzere, ihracat artışı 1998 yılında devam etmiştir. 1999 yılında hem ithalat hem de ihracat düşmüş ancak ihracattaki düşüş oranı daha yüksek olduğu için dış ticaret fazlası bir miktar gerilemiştir. 2000 yılında hem ihracat hem de ithalat artmış ancak ithalat artış oranının çok yüksek olması nedeni ile, STA ülkelerine olan dış ticarete 553 milyon dolar açık oluşmuştur. 2001 yılında ihracatın artması ve ithalatın düşmesiyle ihracatın ithalatı karşılama oranı tekrar % 100'ün üzerine çıkmıştır. 2002 yılının ilk yedi ayı itibarıyla, ithalat artışı ihracat artışını geçmiş ve dış ticaret dengesi tekrar Türkiye aleyhine gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranının % 95,7'ye gerilemesiyle birlikte 1996 yılıyla karşılaştırıldığında hala yüksektir.

1980 yılından itibaren ithal ikameci sistemin yerine, ihracata dayalı büyüme politikası izleyerek, yeni pazarlar bulma ve ihracatını ürün bazında çeşitlendirme hedefini güden Türkiye için Serbest Ticaret Anlaşmaları önemli ticari açılımlar

yaratmaktadır. Yürütülen müzakerelerin tamamlanması halinde Türkiye, yaklaşık 40 ülke ve 800 milyona yakın nüfusla dünyanın en büyük serbest ticaret alanı içerisinde avantajlı koşullarda ticaret yapma imkanına sahip olacaktır.

Ölçek ekonomilerinin oluşmasında STA'lar, maliyetlerin minimize edilmesi ve pazarın büyümesi yönünde önemli avantajlar sunmaktadır. Serbest Ticaret Anlaşması imzalamış üçüncü ülkelerden daha uygun koşullarda hammadde ve yarı mamul temin edecek olan Türk sanayicisi üretim maliyetlerini düşük tutabilecek, dünya piyasalarında rekabet gücünü arttıracaktır. Özellikle AB'ye aday 10 ülke ile gerçekleştirdiği Serbest Ticaret Anlaşmaları Türk Cumhuriyetleri ve Rusya ile olan ticareti de etkileyecek ve ortak yatırımlar gerçekleştirmek mümkün olacaktır (www.ekocerceve.com).

4.2.6. Türkiye'nin Geleceğe Yönelik Dış Ticaret Stratejisi

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi konusundaki son gelişmelerin ardından, DTÖ üyesi ülkelerin Uruguay Round sonucunda üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirip getirmediğini izlemek amacıyla, pazara giriş stratejileri oluşturulmaya başlanmıştır. Günümüzde Pazara Giriş Stratejilerinin amacı, uluslararası piyasalara giriş; mevcut piyasaları genişletme ve sürekliliğini sağlama; ticaretin önündeki engellerin tespiti ve bu engellerin, DTÖ Anlaşmaların Halli Mekanizması, ülkeler arasında ikili görüşmeler, DTÖ üyesi olmayan ülkelerle ikili pazara giriş görüşmeleri ve yeni ticaret müzakereleri ile kaldırılmasıdır.

Türkiye, Uruguay Round sonunda imzalanan anlaşmaların tarafı, Dünya Ticaret Örgütü'nün de kurucu üyesi konumundadır. Türkiye 1996 yılı başında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği sürecini tamamlamış ve AB'nin ortak dış ticaret politikasını benimsemiştir. Buna bağlı olarak da Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşması yaptığı 12 ülke ve EFTA ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış ve yürürlüğe koyulmuştur. Bu gelişmeler neticesinde üçüncü ülke pazarlarına giriş konusunda ihracatçılara yeni imkanlar sağlanmıştır.

Türkiye, bu süreçte gelişmiş ülke örneklerine paralel olarak, Türk ihracatçıların üçüncü ülke pazarlarında karşılaştıkları haksız ticari uygulamalar, pazara giriş engelleri, tarife dışı engeller ve idari zorluklar konusundaki şikayetleri değerlendirmek ve diğer ülkelerin yükümlülüklerinin yerine getirip getirmediğini izleyebilmek amacıyla 2000 yılı başında Pazara Giriş Projesi çalışmalarını başlatmıştır.

İhracatçıların üçüncü ülke pazarlarına girişlerini kolaylaştırmak amacıyla yürütülmekte olan projenin bir parçası olan pazara giriş veri tabanı ile bu enformasyonun, başta ihracatçılar olmak üzere bütün ilgili tarafların hizmetine sunulması hedeflenmektedir (Eren, 2003b). Yürütülmekte olan pazara giriş projesi kapsamında temel olarak;

- Tarife dışı engel şeklinde uygulanan etiketleme, standart uygulamaları, bitki ve hayvan sağlığına ilişkin kurallar, dampinge karşı vergiler, miktar kısıtlamaları, Türkiye'nin taraf olduğu ikili ve çok taraflı anlaşmalara aykırı eylemler şeklinde ortaya çıkan pazara giriş engellerinin tespit edilmesi ve bunların ortadan kaldırılmasına dönük çalışmaların yapılması,

- Türk ihracatçılarının dış pazarlar konusunda detaylı olarak bilgilendirilmeleri, özellikle KOBİ'lerin dışa açılmalarının kolaylaştırılması amaçlanmaktadır.

Öte yandan ekolojik ürün olarak da bilinen doğal ürünler, gelişmiş ülke pazarlarında yüksek gelir grubundaki tüketiciler tarafından tercih edilmektedir. Söz konusu ürünlerin yüksek fiyatlı olması ve alıcı tercihinde fiyatın ikincil derecede önemi haiz olması, Türkiye için çok önemli bir fırsat ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle ekolojik üretim teşvik edilmeli ve organik tarımsal üretim alanları genişletilmeli ve bu alanlar koruma altına alınmalıdır (Eren, 2003c).

Dünyada da "Ticaret Politikası Araçları (TPA)"nın giderek daha sık kullanılması yönünde bir eğilim vardır. Bu durum ihracat açısından ise bir tehdit oluşturmaktadır. Ticaret Politikası Araçları'nın uluslararası hukuki çerçevesini, DTÖ Kuruluş Anlaşması ekinde yer alan Anti-Damping Anlaşması, Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması ve Korunma Önlemleri Anlaşması çizmektedir. Söz konusu anlaşmalar, Ticaret Politikası Araçları'nın uygulanmasına yönelik usul ve esasları ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çok teknik hükümler içeren bu anlaşmalar kapsamında Ticaret Politikası Araçların uygulanması bu konuda özel ihtisas ve deneyim gerektirmektedir. Nitekim, DTÖ sonrası bu alanda henüz yeni uygulamaya geçen gelişmekte olan ülkelerin Ticaret Politikası Araçları'nı uygulamak üzere, çok sayıda uzmanın çalıştığı ayrı bir birim kurduğu, eski uygulamacı ülkelerin ise mevcut kadrolarını takviye ettiği bilinmektedir. Yine bir çok ülkede, uygulama yapan birimlerin kendi ülkelerinin ihracatına karşı Ticaret Politikası Araçları kapsamında başlatılan soruşturmalarda savunma görevini üstlendiği gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, halen İthalat Genel Müdürlüğü

bünyesinde bulunan dairelerce uygulanan Ticaret Politikası Araçları'nın daha etkin kullanılabilmesi ve ihracata karşı açılacak soruşturmalarda ülke menfaatlerinin aktif bir şekilde savunulması için Ticaret Politikası Araçları Genel Müdürlüğü'nün kurulması yerinde olacaktır (Eren, 2003d).

Dış ticaretin bölgesel dağılımı ve sektörel yapısı dikkate alındığında, mevcut taşıma biçimlerinden birinin bir diğerini ikame etmesinin kısa ve orta vadede imkan dahilinde olamayacağı bu nedenle Türkiye'nin sahip olduğu ulaştırma alt yapısının değişmeyeceği ve dış ticarete taşımacılıkta denizyolu ve karayolunun ağırlığının devam edeceği düşünülmektedir. Aslında, taşıma biçimleri birbirinin alternatifi olarak görülmemeli, uluslararası piyasalara açılımda ülkemiz için en ekonomik taşıma biçiminin kombine taşımacılık olduğu gerçeğinden hareketle genel bir ulaştırma stratejisi içerisinde en ekonomik taşıma biçimlerini birbiriyle uyumlu hale getirmek gerekmektedir. Ayrıca, kombine taşımacılığın en ekonomik şeklinin dünyada denizyolu-demiryolu olduğu ve Türkiye'de halen limanlardan gerçekleştirilen taşımaların yaklaşık % 95'inin karayolu ile yapıldığı dikkate alınarak, özellikle uzun mesafeli uluslararası taşımalarda, denizyolu-demiryolu kombine taşıma sisteminin geliştirilmesi yönünde önlem alma zarureti doğmaktadır.

Limaneların, ithalat ve ihracat yüklerinin, uygun nitelik ve nicelikte hizmet verecek şekilde geliştirilmesi, modernleştirilmesi, kapasitelerinin artırılması ve transit taşımacılık faaliyetlerinde trafiğin geçiş koridoru olma özelliğine kavuşturulması gerekmektedir. Türkiye'nin uluslararası taşıma yolları üzerinde tercih edilen bir nokta olması için taşıma sistemi altyapısını geliştirici yatırımlara yönelme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Uluslararası piyasalara zamanında ve rekabetçi fiyatlarla ulaşmada bu yatırımlar önem arz etmektedir. Ancak, yatırımların gerektirdiği büyük finansman ihtiyacı ile mevcut işletmecilik anlayışının değiştirilmesinin zaman alacağı dikkate alınarak, kısa ve orta vadede uluslar arası piyasalara düzenli mal akışını sağlamak üzere genel pazarlama stratejisi içerisinde yurtdışı depolama faaliyetlerine önem verilmesi gerekli görülmektedir (Eren, 2003f).

Ülkemizde yaşanan kaynak yetersizliğinin aşılmasında çok önemli bir rol oynayacak olan yabancı sermayeyi ülkemize çekecek politikalar izlemek, özellikle kriz ortamında yabancı sermayeyi korumak için alınacak önlemler büyük önem kazanmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye, yabancı sermayeyi çekmeyi sağlayacak makro ekonomik, siyasi ve hukuki istikrar ve güven ortamını sağlamalı ve bu yönde ciddi politikalar izlemelidir (İGEME'den Bakış, 1999b:16). Doğrudan Yabancı

Sermaye Yatırımları (DYSY)'nin daha verimli çalışabileceği ortamın hazırlanması için de çözüm yolu bulunmalıdır. Bunun için; hukukî sisteminin ve adalet mekanizmasının işleyişindeki aksaklıklar giderilmelidir (İhtisas mahkemelerinin kurulması, bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin adalet sisteminde kullanılması gibi), teşvik sisteminde daha net/belirgin teşvikler yer almalı ve uygulanmalıdır, DYSY'lere makul bir süre vergi muafiyeti tanınmalı, gerekli durumlarda arazi tahsisi uygulamasının kapsamı genişletilmelidir, yurtdışındaki vatandaşların Türkiye'de yatırım yapması teşvik edilmelidir, ihracatın artırılması için nasıl hedef ülkeler/pazarlar seçiliyorsa, DYSY çekmek için de hedef ülkeler ve sektörler seçmelidir, bilgi teknolojilerinde liderliğini sürdüren ABD şirketleri ile Türkiye'yi bölgesel güç ve lider konumuna getirecek ortak yatırımlar öngörülmesi, stratejik ortaklıklar kurulmalıdır. Türkiye'de özellikle bilgi ve bilgiye dayalı teknolojilerde, yeni ekonominin yatırım alanlarında nitelikli işgücü eksikliği, eğitim ile giderilmeli bu alanda iş çevreleri ile işbirliği kurulmalıdır (Eren, 2003e).

Türkiye Avrupa ile Asya'nın birleştiği noktada, önemli bir coğrafi konumda yer almaktadır. Sahip olduğu jeopolitik konum, Türkiye'nin Avrupa, Ortadoğu, Balkan, Kafkas, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinin özelliklerini bir arada taşımasına imkan sağlamaktadır. Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ekseninde bir kavşak noktasında olan Türkiye'nin, Ortadoğu ve Avrasya bölgelerindeki zengin enerji kaynaklarının Avrupa ve dünya piyasalarına aktarılmasında doğal bir geçiş noktası niteliği taşıması da bu jeopolitik konumun önemini artırmaktadır (Brzezinski, 1997).

Binlerce yıl dünya tarihinin seyrinde en önemli rolü oynayan uluslararası yer alan Türklerin, 20'nci yüzyıldan 21'inci yüzyıla geçiş sürecinde Türkiye'nin jeopolitik konumu ve sahip olduğu fizik ve sosyal sermaye ve insan kaynakları ve kültürel zenginliği en etkin şekilde değerlendirerek, yerkürenin geleceğine şekil veren toplumlar arasında yer alması mümkündür (Güvenen, 2003:10). Türkiye'nin tarihi geçmişi ve sahip olduğu bu hassas ve zor jeostratejik konum -avantajları ve dezavantajlarıyla- ulusal, bölgesel ve uluslararası gelişmelere dünya düzeyinde bakılmasını gerektirmektedir. Türkiye gibi bir ülkenin optimalini sağlayabilmesi olaylara dünya boyutunda bakma ve çok yönlü bir dış politika izleme zorunluluğunu doğurmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliği, ABD, Japonya, Orta Asya, Kafkaslar ve Ortadoğu bölgelerinde yer alan ülkelerle ilişkileri bu küresel bakışın gerekli unsurlarıdır. Bu bölgelerle güçlü bir etkileşim içinde olunabilmesi de dünya sistemiyle tam bir bütünleşmenin sağlanmasıyla mümkün kılınabilir. Türkiye'nin AB

ile işbirliğinin geliştirilmesi ve muhtemel tam üyeliği de bu kapsam çerçevesinde ülkemize açık kalması gerekli limanlardan biri olarak değerlendirilmek konumundadır.

5,8 milyar nüfuslu dünyanın bir alt-kümesi olan 63 milyonluk Türkiye'nin dünyadan etkilenmesi kaçınılmazdır. Türkiye de dünya sistemini etkilemekle birlikte, bu etki oldukça sınırlıdır. Nitekim, hiçbir ülkenin, örneğin bir dünya gücü olan Amerika Birleşik Devletleri'nin dahi tek başına dünyayı etkilemesi mümkün değildir. Bir yandan Avrupa olgusu, diğer yandan Asya- Pasifik boyutu, Japonya, 1 milyar 300 milyonluk nüfusuyla büyük bir güç olan Çin ve nüfusu 1 milyara yaklaşan Hindistan ve ayrıca Rusya Federasyonu'nun da çok farklı yapılarla sahip olmakla birlikte dünya üzerindeki önemli etkileri göz önünde tutulduğunda, bir "kuvvetler etkileşimi sistemi" nin mevcut olduğu ve uluslararası ilişkilerin bu sistem içindeki etkileşim çerçevesinde belirlendiği görülmektedir (Güvenen, 2003:11).

Bu genel değerlendirme ışığında Türkiye'nin uzun ve orta vadeli stratejilerinin belirlenmesi bilimsel bir problem olarak ele alınabilir. Bilindiği gibi bilimsel çalışmalarda, karar alıcının tanımladığı probleme bilimsel bir nitelik kazandırmak, yani problemin çeşitli bileşenlerini doğru bir şekilde tanımlamak ilk ve belki de en önemli aşamadır. Bu bağlamda öncelikle söz konusu bileşenlerin; karar alıcı veya alıcılar, hedefler, izlenecek muhtemel yollar ve özellikle de çerçeve koşullarının tanımlanması gerekmektedir. Problemin bu temel bileşenlerinin her biri taşıdıkları önem bakımından eşdeğerdir. Burada özellikle çerçeve koşullarının üzerinde durulmasında fayda vardır. Karar alıcıların kontrolü dışında şekillenen bu koşullar varılacak sonucu, diğer bir ifadeyle en etkin çözüm üretebilen kümeyi şekillendirir. Bu noktadan hareketle dünyadaki küreselleşme süreci de dikkate alındığında, ülkelerin strateji belirleme olgusunu çok geniş bir kapsamda değerlendirmeleri gereği doğmaktadır. Türkiye'nin de orta ve uzun vadeli stratejilerinin belirlenmesi problemini salt ülke koşulları altında değil, dünya ölçeğini esas alarak çözmesi gerekmektedir (Güvenen, 2003:12).

Mevcut "kuvvetler etkileşimi sistemi" nde Türkiye'nin bölgesinde ve uluslararası planda etkinliğini artırabilmesi için dünyadaki gelişmelerin yakından izlenmesi, bunun da yalnızca ekonomi boyutuyla değil, uluslararası ilişkiler, kültür, sanat, bilim ve teknoloji gibi tüm alanları kapsayacak şekilde gerçekleşmesi büyük önem taşımaktadır. Tüm alanlarda dünyadaki gelişmelerin izlenerek, ülkenin sahip

olduğu ekonomik ve sosyal sermaye ile insan kaynaklarının bu hızlı değişim sürecine uyum sağlayacak şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çerçevede, dünya sistemindeki karşılıklı etkileşim sürecinde, boşluk marjlarından faydalanarak bunları ülke için katma değere dönüştürecek ve giderek nihai amaç olan Türkiye optimalini sağlamaya yönelik bir strateji izlenmesi gereği açıktır.

Bu strateji çerçevesinde oluşturulacak sistemde, zaman ve mekan dinamiği içinde dünyanın yakından izlenmesi, yoğun bir etkileşim içinde olunması temel unsurdur. Dünya sisteminde karşılıklı etkileşim sürecinde ülkelerin hareket alanlarını belirleyen bazı çevre koşulları mevcuttur. Çoğulcu-katılımcı demokrasi, sosyal hukuk devleti ve sorunlarını belirli bir teknik birikimle çözen, yani bilim ve teknolojinin verdiği altyapıyla asgari maliyet ve azami verimlilik ve etkinlikle çalışan teknik bir devlet olma özelliği, piyasa ekonomisi, uluslararası kural ve düzenlemelere uyum, insan hakları ve sorumluluklarına saygı ve doğanın korunması bu koşulların temel unsurlarıdır.

Bu dinamik sistemde zaman ve mekan dinamiği içinde dünyadaki değişimlerin tüm boyutlarıyla-jeostratejik, güvenlik, ekonomik, bilimsel ve teknolojik, kültürel gibi- saptanması ve bu çerçevede Türkiye optimaline dönük planların ve stratejik yönelimlerin süratle karara ve uygulamaya dönüştürülmesi gerekmektedir.

Türkiye’de, Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Genel Müdürlüğü tarafından 2004-2006 yılı ihracatı stratejik planı hazırlanmıştır. Hazırlanan stratejik plan ile ileriki yıllarda, ihracatla ilgili tüm kesimlere rehberlik etmek üzere, izlenmesi gereken yollar ve geleceğe dönük bir vizyon ortaya konulması hedeflenmiştir. Söz konusu stratejik planda, ihracatımızın içinde bulunduğu güncel sorunlar ve bunlara ilişkin kısa vadeli çözümler yerine, yapısal sorunlar ve alınması gereken önlemler belirlenmiştir.

Dış Ticaret Müsteşarlığı’nın hazırladığı bu stratejik planın genel amacı, sürdürülebilir ihracat artışını sağlayacak ihracat yapısını oluşturmaktır. Ancak plan daha genel anlamıyla 5 stratejik amaçtan oluşmaktadır (İhracat 2004-2006 Stratejik Planı, 2003:4-5). Bu amaçlar şu şekilde açıklamaktadır;

- **Birinci Stratejik Amaç** : Kaliteli Türk ürünlerinin, başta hedef ülke olmak üzere, dış pazarlarda müşteri odaklı ve dinamik tekniklerle tanıtım ve pazarlamasını sağlamaktır. Bu amaçla öngörülen hedefler ise, olumlu Türk malı

imajı oluşturulması, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin, hedef pazar ve sektör anlayışı içerisinde etkin ve verimli hale getirilmesi, başta offset olmak üzere, karşılıklı ticaret mekanizmaları geliştirilmesi, lojistik hizmetlerin ihracatçının ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmesidir.

• **İkinci Stratejik Amaç :** İhracata ilişkin her türlü bilginin eşgüdüm içinde, güncel, etkileşimli ve küresel standartlara uygun olarak kullanımını sağlamak ve Türkiye'nin ihracat potansiyelinin tanıtılması için gerekli alt yapıyı oluşturmaktır. Bunun için, pazara giriş veri tabanının faaliyete geçirilmesi, ihracatta e-ticaret yöntemlerinin kullanımında artış sağlanması, ihracatçılara yönelik "Bilgi Merkezleri" oluşturulması ön görülmektedir.

• **Üçüncü Stratejik Amaç :** Sektörel öncelikler de dikkate alınarak, ihracatçılara uluslararası rekabetçi fiyatlardan girdi temin etmek, üretim ve ihracat aşamasında yeterli ve etkin destek sağlayacak mekanizmaları geliştirmektir. Böylece, başta KOBİ'ler olmak üzere, firmaları ihracata yönlendirecek destek mekanizmalarının geliştirilmesi, Eximbank kredi, sigorta ve teminat programlarının kullanım koşullarının iyileştirilmesi, yeni programlar geliştirilmesi ve Eximbank'ın orta ve uzun vadeli programlara ağırlık verecek bir yapıya kavuşturulması, girdi maliyetlerinin rekabetçi düzeylere çekilmesi ve ihracatta maliyet arttırıcı unsurların ortadan kaldırılması, Ar-Ge faaliyetlerinin yaygınlaştırılması ve Ar-Ge'ye desteklerin etkin hale gelmesi başlıca ön görülen hedefleri oluşturmaktadır.

• **Dördüncü Stratejik Amaç :** İkili ve çok taraflı ticari ilişkiler kapsamında, ihracatçıların pazara giriş olanaklarını geliştirmek ve mevcut pazar paylarını arttırmak. Bu amaçla, Gümrük Birliği'nin işleyişinde karşılaşılan sorunların ortadan kaldırılması, ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmalarının hazırlanmasında ihracatçılara etkin koordinasyon sağlanması, başta komşu ve çevre ülkeler olmak üzere, belirlenecek hedef pazarlara yönelik ihracatın arttırılması, 2005 yılında kalkacak tekstil kotalarının olumsuz etkilerini giderecek politikalar geliştirilmesi gibi hedefler ön görülmektedir.

• **Beşinci Stratejik Amaç :** İhracatın geliştirilmesi yönündeki engellerin kaldırılması amacıyla kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyonu sağlayacak yapı ve işleyişleri geliştirmek. Bununla ulaşılmaması ön görülen hedefler ise, DTM'nin yurtiçi ve yurtdışında teşkilatının güçlendirilmesi ve daha etkin hale getirilmesi, ihracatı engelleyici-geciktirici mevzuatın yeniden düzenlenmesi ve bürokratik engellerin kaldırılması, kamu, özel sektör ve sivil toplum

örgütleri arasında koordinasyon ve işbirliğini arttırıcı mekanizmalar oluşturulması, kamu kurumlarında ihracata öncelik verecek anlayışın yerleştirilmesi, kamuoyunda ihracat bilinci oluşturulması ve ihracatla ilgili tarafların eğitilmesidir.

Bu stratejik plan ne kadar iyi hazırlanmış olursa olsun, ortaya konulan hedeflere ulaşılması plan uygulamasının başarılı bir şekilde yapılmasına bağlıdır. Stratejik planın genel olarak uygulanmasından, izlenmesinden ve değerlendirilmesinden “Stratejik Plan Kurulu” sorumlu olacaktır. Kurul, Stratejik Plan Genel Sekreterliği’nden gelecek olan üçer aylık raporlar ışığında planın uygulanmasının, faaliyetler/projeler arasında ve birimler arasında işbirliği ve koordinasyonu temin edecektir. Gerekli gördüğü durumlarda ise stratejik planın başarılı olması amacıyla yeni politikaların, ilgili birimler ve çalışma gruplarınca uygulamaya konulmasını sağlayacaktır (İhracat 2004-2006 Stratejik Planı, 2003:30).

4.2.7. Türkiye’nin Dış Ticaretinde Görünen Temel Sorunları ve Ortadoğu Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Öneriler

Türkiye’de 2004 yılı itibariyle özel sektör şirketlerinin % 97,5’ni küçük ve orta ölçekli şirketler oluşturmaktadır. Bu işletmelerin, sermaye yapılarının zayıf ve finansal imkanlarının yetersiz olması nedeniyle, özellikle gelişmiş ülkelerdeki rakipleri ve ticaret ortakları ile ilişkilerinde karşılaştıkları sorunlar, ülkemizin genel ihracat yapısı ve uygulamaları bakımından gözlenen genel sorunlar özetle aşağıda belirtilmiştir;

Türk işletmelerinin gerekli finansal destekleri olmadığından, hedef pazarlarda veya ihraç ürünlerinin tanıtımında yetersiz kalmaktadırlar. Etkin bir pazar araştırması ve pazarlama yapılamamaktadır. Ürün tanıtımı firmaların kendi imkanlarına bırakılmış, ancak bu da firma bazında mümkün olmamaktadır.

Türk firmalarının sermaye yapılarının zayıf olması, sipariş imkanlarının küçük kalmasına ve bağlantıların kısa vadeli olmasına sebep olmaktadır. Büyük parti siparişler için üretin yeterli olamadığı gibi uzun vadeli satışlara da girilememektedir. Gelişmiş ülkelerdeki firmalar ise 12 ay hatta daha uzun vadelerde mal satabilmekte ve daha büyük miktarlarda sipariş alabilmektedirler.

Yetersiz sermaye ve kısıtlı imkanlar nedeniyle, uzman eleman istihdam edilememektedir.

Türk firmaları, sermaye ve yapısal yetersizlikleri nedeniyle, büyük maliyet getiren Avrupa Uygunluk Belgesi (CE), Uluslararası Standartlar Örgütü (ISO) 9002

gibi sistemlerini uygulayamamaktadırlar.

Sermaye ve kalifiye insan gücü gerektiren, kalite ve üretim devamlılığı sağlanamamaktadır.

Satış sonrası garantiler ve hizmetler verilememektedir.

Sermaye yetersizliği ve uzman personel olmadığından, dağıtım kanalları da bulunmamaktadır.

Ülkemizde ihracata yönelik tedbirler ve uygulamalar çok sık değiştirilmektedir. Bu durum ihracatçılarımızın ileriye dönük tahmin, çalışma ve plan yapabilme imkanlarını kısıtlamaktadır.

Merkez Bankası da dahil olmak üzere kaynak temini ve dağıtımında işlemlerin karmaşık olması ve teşvik primlerinin zamanında ödenmemesi nedeniyle, özellikle ihraç ettikleri ürün niteliği nedeniyle günlük çalışan ve mali gücü düşük, finansal desteği çok az olan taze meyve-sebze ihracatçıları mağdur duruma düşmektedirler.

Diğer taraftan, pek çok sektörde atıl kapasitenin oluşması ve bu kapasitenin ihracatta değerlendirilememesi birim maliyetlerin yükselmesine sebep olmaktadır. Bugün Türkiye’de çoğu küçük işletmeler plansız teşvik sistemleri neticesinde satamayacakları bir kapasiteye sahip olmuşlar ve, üretim maliyeti yükselmiş ve hızla değişen teknolojiye ayak uyduramayan, hantal fabrikalar, finansal imkansızlıklar nedeniyle yabancı pazarlarda rekabet gücünü kaybetmişlerdir.

Türkiye’nin ekonomik gelişimi içerisinde yüksek enflasyon ve yüksek faiz ikilisinin esiri olan Türk işletmeleri, reel anlamda küçülmüşler, mevcut mali yapıları zaten zayıf iken daha da kötüleşmiştir. Avrupa ve ABD’deki rakip firmalar % 1-2 enflasyon, % 5-6 yıllık faiz maliyetleri ile her zaman Türk rakiplerinin önüne geçmişlerdir.

Tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatında, istikrar bulunmamaktadır. Birçok ürüne uygulanan politik amaçlı destekleme uygulamaları devlet ve özel sektör arasında iç rekabet yaratmakta, atıl kapasiteler ihracata yönlendirilememektedir.

Teslim şekli genellikle ihracatta, Güvertede Teslim (FOB), Maliyet ve Taşıma (CIF), ithalatta ise Maliyet, Sigorta ve Taşıma (CIF) yapılmakta, sigorta değerleri Türkiye dışında kalmaktadır. Ülkemizdeki sigorta şirketleri etkin olamamaktadır.

Türkiye’de ihracat ve ithalat sektörleri arasında bir koordinasyon veya bir makro plan bulunmamaktadır. Dolayısıyla pek çok Türk ihracatçısı yerli ikamesi

olduğu halde, ithal malını kullanma zorunluluğunu yaşamaktadırlar. Diğer taraftan yabancı ülkelere gelen dumpingli mallar üretim sektörüne zarar vermektedir.

Yabancı işletmeler, hangi sektörde olursa olsunlar Ar-Ge faaliyetlerine büyük yatırım yapmaktadırlar. Bunun doğal neticesi olarak, yeni teknolojiye dayalı ürünler pazara sunulmakta, eski ürünler ise, gelişmekte olan ülkelere satılmaktadır. Türk işletmeleri, çeşitli sebeplerden bilinçsizce ve iyi bir Pazar araştırması yapmadan, 1-2 yıl içerisinde geçerliliğini yitirecek eski teknoloji ürünlerini almaktadırlar. Hantal, modası geçmiş, maliyeti yüksek makine ve ürünler Türkiye'ye yerleşmiştir.

Avrupa ve ABD gibi pek çok gelişmiş ülke, Serbest Ticaret Anlaşmaları dolayısıyla, ithalatlarına doğrudan bir engel koyamamaktadırlar. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere karşı standartlar, teknik şartlar ve gıda kodeksleri gibi tarife dışı engeller uygulamaktadırlar. Bu değişimlerin ilgili sektörlerle iletilmesinde güçlük yaşanmaktadır.

İhracat işlemlerinde çeşitli kurum ve kuruluşlar görevlendirilmiş olup, bu kuruluşlar arasındaki yetki ve görev dağılımında zaman zaman uyumsuzluklar yaşanmakta olup, ihracat politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında sorunlar yaşanmaktadır.

Uzun vadeli makro ekonomik politikaların belirsizliği ve kaynak yetersizliği ihracatın istenilen düzeyde gelişmesini engellemektedir. Bu çerçevede, yabancı sermayenin de istenilen ölçüde ülkeye çekilememesi üretim ve ihracatı olumsuz yönde etkilememektedir.

Ar-Ge harcamaları için yeterli kaynak ayrılamaması nedeniyle, işletmelerin yeni teknoloji üreterek bunu ihracata yönelik ürünlere aktaramaması, ürün çeşitliliğinin ve rekabet gücünün azalmasına neden olmaktadır.

Ülkemizde girdi maliyetlerinin yüksekliği, ihracatın finansmanında yaşanan kaynak sıkıntısı ve hammadde fiyatlarının yüksekliği gibi unsurlar da ihracatımızın dış pazarlardaki rekabet gücünü azaltmaktadır.

Ayrıca, Türk sanayisinin üretim kalitesi ve çeşitliliği birçok pazarda yeteri kadar bilinmemektedir. Bu itibarla ciddi bir tanıtım eksikliği mevcuttur.

Yüksek navlun giderleri nedeniyle, uzak mesafedeki hedef pazarlar cazip görülmemekte veya bu pazarlara yönelik ihracatta rekabetçi olunamamaktadır.

İhracatımızın yapısı, 80'li yıllara oranla, büyük gelişme göstermiş olmakla birlikte, tekstil, demir-çelik ve gıda ürünleri gibi belirli mal gruplarına bağlı kalmış, diğer mal gruplarında ise etkin bir ihracat artışı sağlanamamıştır.

Dış ticaretimizdeki sorunlar belirli ülke grupları itibariyle de değişiklikler arz etmektedir. Dış ticaret hacmimizde % 12,4 payı olan Türkiye'nin, bazı Afrika ve Asya ülkelerinin de dahil olduğu İslam Konferansı Teşkilatı ülkeleri ve % 8,8 paya sahip BDT ülkeleri ile dış ticaretimizde, bu ülkelerin dış ticaret ve banka kambiyo rejimlerinden kaynaklanan; bürokratik engeller, bankacılık sorunları (muhabir banka bulunmaması), yüksek gümrük vergileri, ithalat kısıtlamaları, yüksek navlun giderleri, vize sorunları, haberleşme sorunları, İslam Kalkınma Bankası imkanlarının etkin kullanılmaması gibi sorunlarla karşılaşmaktadır.

İhracatımızdaki sorunlar böyle iken, Ortadoğu ihracatı ile ilgili sorunların çözülmesi ve ihracatın geliştirilmesine yönelik öneriler ise şu maddelerle sıralanabilir;

Belirli sektörlerle veya ürünlere dönemselsel olarak verilecek olan teşvikin ödeme şekli ve şartının önceden belli olması, yani o ürünü ihraç eden ihracatçının teşvikin hangi zaman diliminde verileceğini önceden bilmesi devamlı olarak sağlanmalı ve mevzuat kolay anlaşılır olmalıdır.

İhracat işlemlerinde bürokratik işlemlerin asgari düzeye indirilmesi gerekmektedir.

Türk Eximbank kredi, sigorta ve garanti programlarının ihracatçı firmalarca yaygın kullanımı ve ihracatta diğer finansman kurumlarının imkanlarından yararlanılması yönünde tedbirler alınmalıdır.

Tarım ürünlerine verilecek nakdi teşvikleri güçlendirmek üzere ihracatçıların alt yapısını oluşturacak makine ve teçhizat gibi tesislerinin de desteklenerek kaliteyi arttırmaya yönelik uzun vadeli teşviklerin uygulanması yerinde olacaktır.

Belirli ürünlerin üretimi ve ihracatı için yeni hedef pazarlar tespit edilerek, ikili anlaşmalarla ihracatı arttırıcı önlemler alınmalıdır.

Hizmet ve mal üretiminde kalite standart ve verimlilik imkanlarının artırılması suretiyle rekabet edilebilir fiyat politikası oluşturulmalıdır.

Uzman eleman yetiştirilmesi ve mesleki eğitim sistemine etkin düzenlemeler getirilmelidir.

İhracat, pazar araştırması ve mevzuata ilişkin sorunları olan işletmeler yönelik üretim, pazarlama, mevzuat, teknoloji ve benzeri konularda veri tabanı oluşturarak ulusal ve uluslararası iletişim ağları kurulmalıdır.

Türk ihraç ürünleri ve sanayisi ile ülkemizdeki iş fırsatları, hedef pazarlarda etkin yöntemlerle tanıtılmalıdır.

İhracatçılarımızı uzak mesafedeki hedef pazarlara özendirmek ve bu pazarlarda ihracatçılarımıza rekabet edebilme imkanlarını sağlamak üzere bu pazarlara yönelik ihracatta navlun desteği sağlanmalıdır.

Uzak pazarlar ve hedef ülkeler için özel teşvik sistemleri geliştirilmelidir. Hedef ülkelerde yapılanmayı firma edinmeyi, pazarlama ağı kurmayı ve ortak yatırımları teşvik eden finans ve kredi kolaylıkları sağlanmalıdır.

Özel sektör ve devlet işbirliği ile dış ülkelerdeki temsilcilikler geliştirilmeli, hedef pazarlarda ticaret merkezleri açılması teşvik edilmelidir.

Ülkemizde ilgili kurum ve kuruluşlarca ülke bazında araştırma ve çalışmalar yapılmaktadır. Ürün ve sektör bazında pazar araştırmalarına da ağırlık verilmelidir. Orta ve uzun vadeli sektör stratejileri yapılmalıdır.

Ülkemizde yatırım teşviklerinde öncelikli bölgeler olduğu gibi, yatırımların geleneksel ihraç ürünlerimiz dışında, hedef pazarlara uygun, yeni teknolojiye dayalı, katma değeri yüksek, rekabet gücüne ve stratejik öneme sahip sanayi dallarına yönlendirilmesi gerekli görülmektedir.

Dış pazarlarda Türk malı imajının yerleştirilmesi ve ihraç mallarımızın markalaşmasına yönelik önlemler alınmalıdır. Bu yöndeki teşvik etkin bir şekilde uygulanmalıdır.

Uluslararası ticaret mevzuatının kapsamının genişlediği ve bağlayıcı niteliği olduğu dikkate alınarak, özel sektörün geniş biçimde bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Ülkemizde akreditasyon kurumunun süratle işlerliğe kavuşturulması gerekmektedir.

İhracat politikalarının ve mevzuatının uygulanmasında ilgili kurum ve kuruluşların görev ve yetki dağılımı ihracat işlemlerini kolaylaştırıcı unsurlar dikkate alınarak düzenlenmeli, ilgili kurum ve kuruluşlar arasında uyum ve koordinasyon sağlanmalıdır.

Ağırlıklı olarak tekstil, demir-çelik ve gıda ürünlerine bağlı kalan ihracatımızın, çeşitlendirilmesi, dış pazarlarda rekabet gücü olabilecek katma değeri

yüksek, yeni teknoloji ürünlerinin ihracata yönelik geliştirilmesi ve teşvik edilmesi gerekmektedir.

AB ve/veya G8 ülkelerine bağımlı olan ihracatımızın, Ortadoğu pazar bazında çeşitlendirilmesi ve ihracatçılarımızın yoğun nüfuslu alım gücü yükselen bölgelere yönelmelerinin teşvik edilmesi gerekmektedir.

Ülkemizde girdi maliyetlerini azaltması bakımından enerji kaynaklarının orta ve uzun vadede zenginleştirilmesi ve üretici ihracatçılara dünya pazarında rekabet gücünü arttıracak uygun şartlarda enerji temini sağlanmalıdır.

Ihracata yönelik üretimde verimliliğin ve kalitenin artırılması, dünya pazarlarına ve uluslararası rekabete uyum sağlanabilmesi ve yeni teknolojilerin uygulanması bakımından üniversite-sanayi işbirliği yoğunlaştırılmalıdır.

Ihracatta temel hizmetlerden biri olan sigorta sektörü teşvik edilmelidir.

Tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatında, dış pazardaki mevcut rakipler ile potansiyel rakipler dikkate alınarak, üretim planlaması ve ihracat politikası yapılmalıdır. Özellikle geleneksel ihraç ürünlerimizden tarım ürünlerinin üretimi, ihracatı ve destekleme alım politikaları yeniden gözden geçirilmeli, orta ve uzun vadeli ihracat planları ve genel bir "Tarım Reformu" yapılmalıdır.

GAP çevresindeki yatırımlar bölge ülkelerine ihracat imkanları dikkate alınarak planlanmalı ve yönlendirilmelidir.

Yurt dışında yerleşik Türk iş damları ile koordinasyon sağlanmalı ve ülkemiz potansiyelinin, yabancı ülkelerdeki Türk işletmelerinin işbirliği ile değerlendirilmesi yönünde düzenlemeler yapılmalıdır. Sigortacılık sektörünün desteklenmesi amacıyla ithalat bağlantılarının ve akreditif açılışlarının FOB, ihracatın CIF esasına göre yapılması için gerekirse Merkez Bankası genelgesi çıkarılmalıdır (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000:239).

Öte yandan, ihracatçı firmaların ihracatta başarılı olmaları için hedef pazar araştırmasına ağırlık vermeleri gereklidir. Hedef pazar araştırması, işletmelerin pazarlama bölümünün, pazar araştırması yaparak, ürünün en çok nerede satılacağına belirlenmesini ifade etmektedir. Yani ihracat kararının ve hedef pazar/pazar bölümü seçiminin doğru olup olmadığı konusunda karara varılmasıdır. Hedef pazar araştırmasında amaç, hedef bir ülkenin ve bu ülkedeki potansiyel müşterinin belirlenmesidir (İGEME'den Bakış, 2003:77).

Ayrıca, dış ticaret işlemlerindeki prosedürleri azaltmak ve ihracatı kolaylaştırmak için ihracatçıların, "Onaylanmış Kişi" uygulamasından

yararlanmaları, söz konusu ihracatçılara fayda sağlamaktadır. Gümrük Müsteşarlığı'nın, ihracat prosedürlerindeki ağırlığı azaltmak ve dürüst ihracatçının yükünü hafifletmek için yürüttüğü çalışmalardan biri olan "Onaylanmış Kişi" uygulaması, bürokrasinin azalması, üretim yapan ihracatçıların rekabet koşullarının iyileştirilmesi, maliyet arttırıcı unsurların azaltılması, işlem ve formalitelerin basitleştirilerek ihracat hacminin arttırılması amacıyla getirilen yeni bir düzenlemedir (Dış Ticaret Bülteni, 2003:7).

SONUÇ

Günümüzde, dünya ticaret sistemi içinde “Global Rekabet” olarak belirtilen uluslararası pazarların paylaşımına yönelik çabaların yoğunlaştığı görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin firmaları dünya piyasalarında artan oranda devam eden rekabet karşısında paylarını artırabilmek için yeni arayışlar içine girmişlerdir. 1990’lı yılların başında dünyada, ekonomik ve ticari gelişmelerde hızlı bir değişme süreci yaşanmaktadır. Söz konusu değişimi belirleyen en önemli unsur küreselleşme olmuştur. Küreselleşme sonucunda, coğrafi uzaklık, mal ve hizmetlerin sağlanmasını sınırlayan bir faktör olmaktan çıkmıştır. Öte yandan, bölgesel düzeydeki entegrasyonların artması sebebiyle dünya ticaretinde kutuplaşmaları da beraberinde getirmiştir.

Dünyadaki sürekli büyüyen mal ticareti içerisinde en büyük payı sanayi ürünleri almaktadır. Söz konusu artışta, tarifelerdeki düşüşler ve tarife dışı engellerin azaltılması büyük oranda etkili olmuştur.

Dünyada yaşanan gelişmeler paralelinde Türkiye’de 1980 yılından itibaren dışa açık büyüme politikaları uygulanmaya başlanmış ve bu değişim sonucunda, ihracat 2003 yılında 47,3 milyar dolara ulaşmış, 2004 yılında ise 63.1 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye’nin ihracatının GSMH içindeki payı % 5’lerden % 14’lere, dünya ticaretindeki payı % 0,15’lerden % 0,86’lara ulaşmış, ürün ve ülke yelpazesi de genişlemiştir. 1991-93 yılları arasındaki üç yıllık dönemde Türkiye’nin ihracatının yıllık ortalama % 5,8 oranında arttığı görülmektedir. 1994-97 yılları arasındaki dört yıllık dönemde ise yıllık ortalama artış oranı % 14,4’e yükselmiştir. Ancak 1998-2000 arasındaki dönemde ihracatın artış oranı % 1,9 gibi düşük bir seviyeye gerilemiş, 2001-2003 yılları arasında ise ihracatın artış oranı tekrar ivme kazanarak % 51’e yükselmiştir. Oluşturulacak yeni dış ticaret stratejisi ve alınacak önlemler ile sürdürülebilir ihracat artışının gerçekleştirilerek, yıllık ortalama yüzde 5-6 oranında büyüme beklentisiyle 2023 yılında ihracatın yaklaşık 460 milyar, ithalatın ise yaklaşık 560 milyar dolar seviyelerinde olacağı tahmin edilmektedir. Öte yandan Türkiye’deki son teknolojik gelişmeler göz önüne alındığında, orta ve yüksek teknoloji yoğun malların ihracatının giderek artacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye’nin temel dış ticaret politikalarından birisi, ülkenin ekonomik ve ticari sisteminde büyük bir dönüşüm sağlayan, ticari ve hukuki altyapısının uluslararası

standartlara çıkarılmasına yardımcı olan gümrük birliğinin, tam üyelik müzakereleri çerçevesinde derinleştirilmesi olarak görülmektedir.

Dış Ticaret Müsteşarlığı'nca 2000 yılında "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi" çerçevesinde ticaretin artırılması çalışmaları başlatılmıştır. Komşu ülkeler stratejisi, ülkemizin ihracat hacmine katkıda bulunmasının yanı sıra, ticari ilişkilerin siyasi ilişkileri şekillendirdiği günümüzde, Türkiye'nin yakın çevresindeki ülkelerde siyasi anlamda etkinliğinin artırılması açısından da önemli bir araç niteliği taşımaktadır. 21'inci yüzyılda Türkiye'nin arzulanan gelişmişlik seviyesine gelebilmesi ancak ve ancak siyasi ilişkilerin, ticari çıkarılara göre şekillendirmesi ile mümkün görülmektedir.

Mevcut enerji kaynaklarının, kalkınma için gerekli olan ölçüde ve kalitede enerjinin sağlanmasında yetersiz kalması, Türkiye'nin bu alanda % 65 oranında dışa bağımlı olması sonucunu doğurmuştur. Ekonomik büyüme ve artan talebe bağlı olarak, bu bağımlılığın 2020 yılında % 75'ler seviyesine yükseleceği öngörülmektedir. Buna karşılık, Orta Asya ve Ortadoğu ülkelerindeki zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının Batı pazarlarına taşınmasında önemli bir koridor olması Türkiye için büyük bir avantaj teşkil etmektedir.

Dünyanın büyük bir bölümünde olduğu gibi Türkiye'de, elektrik talebi genel enerji talebinden daha fazla artmaktadır. Bu durum, ekonomik krizler, enerji verimliliğini artırma gayretlerine ve çevreyi temiz tutma çabalarına rağmen geçerliliğini korumaktadır. Nitekim dünyada elektrik şeklinde tüketilen enerji 1970'li yıllarda % 20'lerde iken bugün % 30'u aşmıştır. Bu oranın 2030'larda % 50'ye yükselmesi beklenilmektedir. Ülkemizde ise bugün enerjinin elektriğe çevrilerek kullanılan bölümü % 24 dolayındadır. Otuz yıl sonra bunun % 40'a ulaşması beklenilmektedir. Kısaca üçüncü endüstriyel devrimin rakipsiz enerjisi olan elektriğin 21. yüzyılda da rolünün çok büyük olacağı şimdiden görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye, yenilenebilir enerji teknolojilerinde etkinleşerek bölgede öncü konuma yükselme imkanı sağlamalıdır. Enerji alanında yeni teknolojilerin belirmesi, bunları önceden görerek zamanında harekete geçmek kaydıyla, Türkiye'ye henüz yeni gelişmekte olan bu alanlara girme ve bir teknolojik üstünlük kazanma fırsatı verecektir. Ancak bu fırsatları değerlendirebilmek için, teknolojik önceliklerimizi bugünden belirleyerek, hazırlanacak kapsamlı ve koordineli programlarla bu alanlardaki teknolojik faaliyetlere ivme kazandırmak gerekmektedir.

Çok uluslu şirketlerle Türk firmalarının kuracakları stratejik ortaklıklar, bu şirketlerin sahip oldukları küresel dağıtım kanallarına ve pazarlarına erişim imkanı sağlayacaktır. Türk firmalarının teknolojik seviyelerinin yükselmesi bu ortaklıklarla gerçekleşecek teknoloji transferini ve buna bağlı olarak yeni pazarlara erişim imkanlarını artıracaktır. Bu stratejik ortaklıklar ihracatın yapısal sorunlarından olan endüstri-içi ticaret oranının azlığını da ortadan kaldıracaktır. İhracat içerisinde endüstri-içi ticaretin artması, ihraç pazarlarında derinleşmeyi de beraberinde getirecek ve ihracat sağlıklı ve sürdürülebilir bir artış trendi yakalayacaktır.

Dış ticaret politikalarının başarısı ve etkinliği için, bu politikayı uygulayacak kurum ve kuruluşların, hem kendi içlerinde hem de birbirleri ile olan ilişkilerinde uyumlu çalışmaları temel şarttır.

Dış ticaret ve uluslararası ekonomik ilişkilerin bir çatı altında toplanması koordinasyon sağlanması ve politikaların bütünlük içerisinde ve süratle uygulanması bakımından önemlidir.

Küreselleşmenin bütün dünya ülkelerini kuşatan geniş bir kent yarattığı, bu kentte insanların tüketim tarzlarının, kurumların, grupların, yaşantıların birbirleri ile benzeştiği, ekonomi ve ticarete milli devletlerin etkinliklerinin ve denetimlerinin azaldığı, uluslararası normların belirleyici olacağı bir pazar ortaya çıkmaktadır. Bu pazarda işgücü, mallar, hizmetler ve sermayenin önündeki engeller ortadan kalkmaktadır. Ulaşım ve iletişimin hızla geliştiği, teknoloji sayesinde dünyanın her yerinde üretim ve pazarlamanın mümkün hale geldiği, mali piyasaların dünya ölçeğinde bağımsız ve olağanüstü güç olduğu tam rekabet ortamına ulaşılmaktadır. Ülkelerin bu pazara kayıtsız kalmaları mümkün olmadığından, kalkınma yolunda ilerleyebilmeleri ve dünya refahından daha fazla pay alabilmeleri ancak bu pazarı doğru algılamaları ile mümkün olmaktadır.

Gelişmişlik seviyeleri ne olursa olsun, bilişim teknolojisinde bütün toplumları doğrudan ilgilendiren köklü bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Özellikle son on yılda giderek hızlanan teknolojik gelişmeler, toplumların iletişim, öğrenme ve bilgiye ulaşma yollarını önemli boyutlarda değiştirmektedir.

Türkiye'nin bu süreci doğru algılayıp değerlendirmesi ve "bilgi çağı" olarak adlandırılan bu dönemde, ekonomik ve sosyal gelişmesini, ülke refahını artıracak şekilde, dış ticaret politikasıyla desteklemesi ve böylece uluslararası rekabetin hakim olduğu pazarlara daha çok ve katma değeri yüksek mal ve hizmet satması stratejik bir hedefi olmalıdır.

Ortadoğu'nun tarihinde ilk kez ekonomik ve siyasi işbirliğinin bölgesel istikrarı ve barışı gerçekleştirmek için bir araç olarak görüldüğünün işaretleri bulunmaktadır. Türkiye, bu yeni Ortadoğu'dan büyük oranda faydalanmalıdır. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yaklaşımını baştan aşağı gözden geçirmesini ve daha fazla demokratikleşme ve politik liberalizasyonun başarılması olasılığı üzerinde durulmalıdır. Bu kritik bir durumdur, çünkü işbirliği, demokratik ve açık rejimler arasında, taahhütlerin yerine getirilmesi konusunda daha fazla güvenilir oldukları için, kolaylıkla kurulabilir. Ortadoğu uzun zamandır otoriter ve baskıcı rejimler ile özdeşleştirilmektedir. Bu dönemin çatışma ve istikrarsızlığa denk düşmesi de şaşırtıcı değildir.

İthal edilen malların farklılığı ihraç mallarına oranla çok değişiklik arz etmektedir. İhraç edilen mallar daha çok petrol ve madenlerden oluşurken, ithalat kalemleri ise sanayi ve gıda maddelerinden oluşmaktadır. İhraç malları yer altı zenginlikleri ve tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Fakat ithal malları oldukça farklıdır. Her türlü tüketim malları, makine, donanım ve silah vb. ürünler ithalat kalemlerinde yoğun olarak yer almaktadır.

Sadece birkaç Ortadoğu ülkesi ihraç kalemleri arasından diğerlerine oranla daha avantajlı bir konuma sahiptir. Bunların en başında, Türkiye ve İsrail gelmektedir. Bu iki devlete ilaveten Mısır, diğerlerine oranla biraz daha olumlu yönde farklı durumdadır. Bunların ihraç malları arasında mamul ya da yarı mamul sanayi ürünleri belli oranda yer tutmaktadır. Özellikle Türkiye, tekstil ve dayanıklı tüketim malları konusunda bölge ülkelerine kıyasla müspet yönde farklılık göstermektedir.

Bölge ülkelerinin iktisadi yapılarının gelişmemiş olması ve sanayileşme konusunda yeterli alt yapıyı oluşturamamış olmaları nedeniyle diğer ticaret yaptığı ülkelerle rekabet edebilme güçleri yoktur. Dolayısıyla bu ülkelerin, dış ticaretinde avantajlı durumda oldukları ciddi bir sektör yoktur. Bölge ülkelerinin gerek ihraç kalemleri gerekse ithalat kalemleri birbirine benzediği için aralarında ciddi anlamda ticaret yapabilme kapasiteleri de yoktur.

Bölgede, özel sektörün gelişmemesi sanayileşmeye yönelik gerekli alt yapının oluşturulamaması ve dış ticaretin teşvik edilememesi gibi sebeplerle bugünkü şartlarda bölge ülkeleri arasında ticaret yapabilme imkanları yoktur.

Türkiye'nin Ortadoğu'yla 1990-2004 yılları arasında yapmış olduğu dış ticaret yapısı Avrupa Birliği Ülkeleri ile karşılaştırıldığı zaman, Ortadoğu'ya yapılan

dış ticaret dengesinde Türkiye'nin lehine bir artış söz konusu iken Avrupa Birliği Ülkeleri ile yapılan dış ticaret dengesinde Türkiye'nin aleyhine bir durum yaşanmaktadır.

Türkiye, 1990-1996 yılları arasında Ortadoğu'yla olan dış ticaretini açık vererek geçirmiştir. Bu dönemde Ortadoğu'yla yapılan ihracat 1,602 milyar dolardan 2,595 milyar dolara çıkarken ithalat 2,705 milyar dolardan 3,314 milyar dolara yükselmiştir. 1990-1996 dönemi başında Ortadoğu'ya yapılan dış ticaret dengesinde 1,103 milyar dolar iken dönemin sonunda bu açık 719 milyon dolara düşerek Türkiye'nin dış ticaret açığında bir azalma meydana gelmiştir. Avrupa Birliği Ülkeleri'ne yapılan dış ticaretin seyrine bakıldığında ise 1990 yılında 7,177 milyar dolar ihracat gerçekleşmesine rağmen 9,897 milyar dolar ithalat gerçekleşmiştir. Bu yılda dış ticaret hacmi Türkiye'nin aleyhinde gerçekleşerek 2,720 milyar dolarlık bir açık meydana gelmiştir. 1996 yılı Avrupa Birliği Ülkeleri dış ticaretinde 11,556 milyar dolar ihracat, 23,138 milyar dolar ithalat gerçekleşmiştir. Bu yılda ihracatın bir önceki yıla göre hiç artmamasına rağmen ithalatın bir önceki yıla göre % 37,5 oranında artmasından dolayı dış ticaret açığı bir önceki yıla % 105 oranında artarak 11,582 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış ticaret hacminde giderek artan bir ticaret açığı olmuştur. 1997-2000 yıllarında Ortadoğu'ya yapılan dış ticarete ihracatın 2000 yılına kadar düşüş göstermesi nedeniyle Türkiye, Ortadoğu ticaretinde 2000 yılında dış ticaret açığı yaşamıştır. 1997 yılında 2,821 milyar dolar olan ihracat, 2000 yılında % 11'lik bir azalış kaydederek 2,572 milyar dolar olmuştur. İthalat ise 1997 yılında 2,774 milyar dolarlık bir trend izlerken 2000 yılında % 22 oranında artarak 3,373 milyar dolar olmuştur. 1997 yılında 47 milyon dolarlık bir dış ticaret fazlası olurken, 2000 yılında ithalatın artması ve ihracatın aynı seviyede kalmasından dolayı 801 milyon dolarlık bir açık olmuştur. Ancak 2000 yılında oluşan bu açık, 2001 yılında ihracatın % 28 oranında artması, ithalatında % 10 oranında azalmasıyla dış ticaret fazlasına dönüşmüştür. Türkiye'nin Avrupa Birliği Ülkeleri'ne yaptığı dış ticaret hacmine bakıldığında ise, 1997 yılında 12,248 milyar dolarlık ihracat gerçekleşirken, 24,869 milyar dolar ithalat gerçekleşmiştir. Bu yıldaki dış ticaret açığı 12,621 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında ise 14,510 milyar dolar ihracat, 26,610 milyar dolar ithalat gerçekleşmiş ve dış ticaret açığı 12,100 milyar dolar olmuştur. Yine bu dönemde Türkiye'nin Avrupa Birliği Ülkeleri'ne yapmış olduğu dış ticarete bir değişiklik olmamış, 4 yıllık dönemde dış ticaret açığı artış göstermiştir.

2001-2004 yılları arasında Ortadoğu'ya gerçekleştirilen ihracatta sürekli bir artış yaşanmıştır. İthalatta da bir artış olmasına rağmen ihracatın artış oranı ithalatında artış oranından daha fazla gerçekleşmiştir. Söz konusu bu dönemde, sırasıyla ihracat 3,261 milyar dolardan 7,914 milyar dolara yükselmiş, ithalat 3,016 milyar dolardan 5,584 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret dengesi ise 2001 yılında 245 milyon dolar iken 2004 yılında bir önceki yıla göre % 130 oranında artarak 2,330 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Avrupa Birliği Ülkeleri'ne yapılan bu dönemki dış ticaret de, diğer iki dönemlerde olduğu gibi ithalatın aşırı artmasından dolayı açık vermiştir. 2001 yılında yapılan ihracat 16,118 milyar dolar iken 2004 yılında 32,573 milyar dolar olmuştur. İthalat ise 2001 yılında 18,280 milyar dolar iken 2004 yılında % 132 oranında aşırı bir yükselmeye 42,359 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde dış ticaret açığı 2,162 milyar dolar iken 2004 yılında 7,624 milyar dolar artarak 9,786 milyar dolar olmuştur. Kısacası, 1990-2004 yılları arasında Ortadoğu'ya yapılan dış ticaret dengesi, genel olarak Türkiye'nin lehine gerçekleşirken, Avrupa Birliği Ülkeleri'ne yapılan dış ticaret dengesinde ise sürekli bir dış ticaret açığı yaşanmıştır.

Türkiye, Ortadoğu'daki işbirliğini sürdürebilmesi için bölgesel ve işlevsel projelere aktif olarak katılmalıdır. Bu katılımlar, bölgesel işbirliği için normların ve kurumların geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Bunun dışında barışın sağlanması ve sağlamlaştırılması için Türkiye'nin, işadamları düzeyindeki etkileşimlerinin teşvik edilmesine dikkat etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Türk sivil toplumu, üniversiteleri, dernekleri, iş dünyası ve sivil toplum örgütleriyle bu alanda önemli bir role sahip olabilir. Çünkü, son tahlilde yeni bir Ortadoğu'nun başarısı, böyle bir Ortadoğu'nun her ülkenin seçmenleri tarafından desteklenmesine büyük oranda bağlı olacaktır.

Türkiye'nin Ortadoğu'da Mısır, Ürdün, İsrail'den oluşan "benzer yönelimli ülkeler" grubu arasına yakın bağları savunan ve destekleyen bir rol oynaması gerekmektedir. Bu ülkeler birbirlerine daha yakın ve işbirliğine daha istekli görünmektedirler. Bu ülkeler, ayrıca, daha büyük ekonomik ve politik liberalizasyon taahhüt etmektedirler. Bu vasıflar Ortadoğu'da çok can alıcı olabilir. Bu çekirdek ülkeler, işbirliğini başarmış ve bu işbirliğinden fayda sağlamış ilk ülkeler olarak bu bölgedeki diğer ülkelere örnek olabilirler. Bu çekirdek grup, bölgedeki tüm ülkelere, demokratik, açık ve piyasaya dayalı olmanın getirdiği temel kriterlere uydukları sürece kapılarını açık tutacaklardır. Avrupa'da altı ülke Avrupa Entegrasyonu'nun çekirdeğini oluşturmuştu. Bugün , başlangıcından hemen hemen yarım yüzyıl sonra,

bu proje Avrupa'nın büyük bir kısmını kapsayacak biçimde evrimleşmektedir. Ortadoğu'da beş "benzer yönelimli" ülke, bu altı Avrupa ülkesinin oynadığı role benzer bir rol oynayabilir.

Ortadoğu ülkeleri için, ekonomik ve siyasal reformlar yapmak ve stratejilerini değiştirme zamanı gelmiştir. Petrol gelirleri düştükçe dışarıdan ve içeriden demokratikleşme baskıları geldikçe, bölgenin ekonomik ihtiyaçları devletleri savaşmaktan ziyade işbirliği yapmaya ittikçe, bölgede işbirliği olanaklarının artması beklenmelidir. Güvenlik ve ekonomik hesapları güvenlik tehditleri ve güç dengesi anlamında belirsizliklerin bu denli çabuk değiştiği Ortadoğu'yu konu alan bu çalışmanın amacı bölgede barış ve işbirliği için bir tasarım önermek değildir. Daha çok, barışa yönelik aşamalı olarak yükselen bir yaklaşım geliştirmek ve bu bölgede işbirliğinin mümkün olduğu şartları araştırmak amaçlanmıştır.

Avrupa Birliği gibi bir bölgesel bütünleşmenin ya da MEFTA (Ortadoğu Serbest Ticaret Bölgesi) gibi bir serbest ticaret bölgesinin Ortadoğu'da oluşturulması da çok güçtür. En basit bir ticaret anlaşmasının bile önemli derecede politikaların uyumlaştırılması ve koordine edilmesini gerektiği bu dönemde; bu tür bir modelin uygulanması için Ortadoğu'daki rejimlerin ve politikaların farklılıkları göz önünde tutulursa radikal reformlara ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın ana sonuçlarından birisi Ortadoğu'da işbirliğinin ekonomik ve siyasal faktörler eş zamanlı olarak göz önünde tutulmadan analiz edilmeyeceğidir. Ortadoğu'da işbirliği, yalnızca çatışmaların bırakılması veya serbest ticaret anlaşması değildir. Bölgeyi konu alan herhangi bir analiz, bölgedeki güvenlik dinamikleriyle ekonomi dinamikleri arasındaki etkileşimi incelemek zorundadır.

Ortadoğu'da ekonomik politika üretme ve uygulamanın her yönü esas olarak siyasal bir süreçtir. Bölge, güvenlik kaygılarının ekonomik verimliliği gölgede bıraktığı, var olan siyasal rejimleri ve devlet yapılarını koruduğu zararlı bir döngüye girmiştir. Ortadoğu hükümetleri güvenliklerinin maliyetini; israf, tarımsal olarak kendine yeterliliğe yapılan aşırı harcamalar, petrol kârlarının yanlış yönetimi, makroekonomik istikrarsızlık ve verimsizlikle ödemişlerdir.

Eğer bölgede işbirliğinin önündeki en önemli engel olan güvenlik sorunu aşılabılırsa; bu zararlı döngü kırılacaktır. Güvenlik kaygılarının ve tehditlerinin azalması barış getirisinin artmasına ve siviller için daha fazla para harcanmasına yol açacaktır. Kalkınma amaçlı kullanılabilir fonların ve sermayenin artması, yalnızca

devletin ekonomideki ağırlığının azalmasına değil, bağımsız bir özel sektörün gelişmesine, yatırımların artmasına ve büyümeye neden olacaktır. Dışa açılan özel sektör ağırlıklı ekonomiler, daha serbest ticaret ve kaynakların tahsisinde politik nedenlerden çok, ekonomik önceliklerin geçerli olabilmesi için uygun bir ortam hazırlayacaktır. İşbirliğine yönelik bir ortamın bu açık faydalarına karşın, Ortadoğu ülkelerinin güvenlik öncelikli politikalarından ekonomik etkinlik önceliğine kayabilmeleri esas olarak bölgede güvenlik sorunlarının çözümlenmesine bağlıdır.

Ortadoğu hükümetleri ayrıca başka bir ikilemle de karşı karşıyadırlar. Petrol gelirlerinin düşmesi ve uluslararası finansal kaynakların tükenmesi sonucundan bu hükümetler mali krizlerle karşılaşmışlardır. Bu finansal sorunlar hükümetleri ekonomik reformlar yapmaya itmektedir. Bununla birlikte ekonomik reformlar genelde toplumsal destek ve şeffaflık gerektirmektedir.

Ortadoğu'da sanayici işadamları ilişkilerinin etkileşiminin olmaması, işbirliğinin önündeki en büyük engellerden biridir. Bu durumun ana nedeni bölgesel işbirliği için baskı yapacak yeterince gelişmiş bir özel sektörün, sivil toplumun ve etkin olarak hareketlenmiş yerel seçmen gruplarının olmamasıdır. Suyun paylaşımı konusundaki düzenlemeler gibi bölge toplumları için önemli sonuçlar doğurabilecek bazı girişimler, barış için gerçekten etkin araçlar olabileceklerdir. Yine de hükümetler arası ilişkilerdeki bu tür bir işlevsel işbirliği, işadamları ilişkileri düzeyindeki etkileşim tarafından desteklenmelidir. Yalnızca hükümetler arası ilişkiler etkileşimine dayanan bir düzenleme uzun ömürlü olmayacaktır.

Demokratik ilişkileri desteklemek yoluyla bölgede demokratikleşmeye katkıda bulunmak ve bölgesel işbirliğine yönelik adımlar atmak, Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikasının temellerini oluşturmalıdır. Türkiye Ortadoğu'da eşit görülmemiş bir fırsatla karşı karşıyadır. İşbirliği üzerine kurulu yeni bir Ortadoğu, çatışmalar ve düşmanlıklarla bezenmiş eski Ortadoğu'nun yerini alabilecektir. Türkiye bu dönüşüme katılmalıdır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için Türkiye Ortadoğu'ya yönelik dış politikasını yeniden gözden geçirmelidir. Türkiye'nin bölgedeki çıkarları ideolojik ve dogmatik kaygılarla şekillenmemelidir. Bu tür bir ideolojik söylem, Türkiye'nin bölgedeki ekonomik gereksinimlerini ve hayati çıkarlarını gözardı etmek olacaktır. Gerçekten de Türkiye'nin uzun vadeli güvenliği ve ekonomik çıkarları Ortadoğu'da istikrarın ve barışın tesis edilmesine doğrudan bağlıdır. Bölgedeki herhangi bir kaos, istikrarsızlık ve çatışma durumu yalnızca Türkiye'nin doğalgaz ve petrol gibi hayati önem taşıyan enerji kaynaklarına erişimini

tehlikeye atmakla kalmamakta, aynı zamanda ülkenin iç güvenliğine ve rejimin istikrarına yönelik bir tehdit de oluşturmaktadır.

Türkiye'nin enerji paylaşım düzenlemeleri, elektrik şebekeleri ve boru hatları gibi işlevsel projeleri gerek ikili gerekse çoklu anlaşmalarla yürürlüğe koymakta önemli bir çıkarı vardır. Bu tür bir işbirliği ile bölgede "örnek olucu" bir etki yaratılabilir.

Bu tür hükümetler arası ilişkilerin geliştirme çabaları, kısa vadede işbirliğine yönelik önemli bir adım oluşturmalarına karşın, bölgede uzun vadeli istikrarın tesisi bakımından tek başlarına yeterli değildir. Türkiye'nin uzun vadeli çıkarları bölgede demokratikleşmenin gerçekleşmesinde yatmaktadır. Eğer demokrasi bölgede işbirliğini güçlendirmenin vazgeçilmez bir koşuluysa, Türkiye'nin çıkarları açısından en iyi tercih, gerek ülkede gerekse de bölgede demokratikleşmeyi destekleyen işadamları gruplarına destek vermektir. Kısaca, Türkiye, barışa işlevsel bir yaklaşımı, çeşitli projeleri hükümetler arasında ikili ve çoklu anlaşmalarla hayata geçirerek sürdürürken, aynı zamanda bölgede işadamları etkileşimini geliştirmeyi hedeflemelidir. Farklı ahlakî prensipler ve rejimlere sahip bu ülkelerle görüşme masasına otururken, Türkiye faydalı yaklaşımını demokratik prensiplerle birleştirilmelidir.

Türkiye'nin Ortadoğu'da demokratik barışın tesis edilmesine yönelik adımları, aynı zamanda kendi ülkesindeki demokratik güçlerin de güçlendirilmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasındaki bir hatanın maliyeti gerçekten yüksektir. Bu tür bir hata, yalnızca bölgede bütün bir güç dengelerini değiştirmekle kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'nin yerel siyasi yapısına yönelik bir tehdit de oluşturacaktır. Türkiye, yerel siyasetindeki gelişmelerini, dış politika yapım sürecinde ve Ortadoğu siyasetinde etkili kullanılmalıdır. Ortadoğu'ya yönelik uygulanan dış politika, devlet politikası olarak uygulanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Acar, G. T. (2003). İktisat tarihinde klasik öncesi döneme genel bir bakış: merkantilist ve fizyokrat dönemler. http://www.ceterisparibus.net/arsiv/g_acar3.pdf (02.07. 2003).
- Atilla, A. (Aralık 2002). Serbest ticaret anlaşmalarının Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkisi. <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi12/sta.htm> (11.10.2004).
- Bayraktutan, Y. (2003).Bilgi ve uluslararası ticaret teorileri.*Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2):177-181.
- Birleşik Arap Emirlikleri-Dış ticaret. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=647&p_baslikkod=3 (07.06.2004).
- Birleşik Arap Emirlikleri-Temel ekonomik göstergeler. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=647&p_baslikkod=1 (04.06.2004).
- Bozkurt, E. (1996). *Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı ve Körfez Krizi Örneği*. Atlas Kitap Evi, Konya, ss.100-510.
- Bölükbaşı, S. (t.y). *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*. Ankara, s.93.
- Brzezinski, Z (1997). *The Grand Chessboard*. Harper Collins Publishers, New York.
- Çarkoğlu, A., Eder M. ve Kirişçi K. (1998).*Türkiye'nin Bölgesel Orta ve Uzun Dönem Politika Analizi,Türkiye ve Ortadoğu'da Bölgesel İşbirliği*. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, İstanbul, ss.42-251.
- Davutoğlu, A. (Ekim-Kasım 1998). Bölgelerarası etkileşim ne kadar etkili?. <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/37/html/sec7.html> (15.07.2004).
- Demirezen, M. (1983). *Türkiye İle Ortadoğu Arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesi*. Devlet Planlama Teşkilatı, Uzmanlık Tezi, Ankara,
- Dış Ticaret Bülteni (2003). *İhracatçılara Yeni Kolaylık: Onaylanmış Kişi*. Ankara Ticaret Odası Yayınları, 49, Ankara.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (2003). *İhracat 2004-2006 Stratejik Planı*. İhracat Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Direzinci, A. (2003). *Türkiye İle Ortadoğu Ülkeleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Seminer, Gaziantep, ss.28-35.

- Dursun, D. (2003). *Ortadoğu neresi? Subjektif bir kavramın anlam çerçevesi ve tarihi*. Sakarya Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, 10, Sakarya, s.7.
- Ekonomist. Türkiye ekonomisinin Ortadoğu'daki geleceği. 13(7), 16-22 Şubat 2003, İstanbul, s. 24.
- Erdoğan, M. (1993). *Liberal Toplum Liberal Siyaset*. Siyasal Kitap Evi, Ankara, s.19.
- Eren, Z. (2003a). Türk dış ticareti üzerinde etkili olacak yapısal değişiklikler. <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/I-4.htm> (25.09.2004).
- Eren, Z. (2003b). Pazara giriş stratejisi. <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/III-2.htm> (25.09.2004).
- Eren, Z. (2003c). Kalite altyapısının ve çevreye uyumlu teknolojilerin geliştirilmesi. <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/III-3.htm> (25.09.2004).
- Eren, Z. (2003d). İthalat politikası araçları. <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/III-4.htm> (26.09.2004).
- Eren, Z. (2003e). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına (dysy) ilişkin bazı tespit ve öneriler <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/III-8.htm> (27.05.2004).
- Eren, Z. (2003f). Etkin dağıtım sistemi ve lojistik yönetimi <http://www.dtm.gov.tr/ead/strateji/III-9.htm> (30.05.2004).
- Feder, G. (1982). On exports and economic growth. *Journal of Development Economics*, 12, pp.59-73.
- Fındıkçı, A. V. (1989). *1980 Sonrasında Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri İle Ticari İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss.40-41.
- Fischer, S. (1995). *Prospects For Regional Integration In The Middle East*. In *New Dimensions In Regional Integretion*, Editors J. De Mello And A. Panagariya, Cambirdge University Pres, pp.42-44.
- Government of Israel (1996). *Development Options For Cooperation: The Middle East/East Mediterranean Region*. Version IV, pp.9-12.
- Greenaway, D. Ve Milner C. (1993). *Trade and Industrial Policy In Developing Countries: A Manual Of policy Analysis*, London: Manmillan.
- Grossman, G. M. ve Helpman E. (1992). *Innovation and Growth in the Global Economy*. Cambridge MA, MIT Press, pp.144-255.

- Güleç, M. ve Oğuz, G. (2003). Irak savaşının gölgesinde Türkiye Ortadoğu ülkeleri ticari ilişkileri. *Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Dış Ticaret Müsteşarlığı*, Ankara, s.43.
- Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine etkileri. (2003). www.ekocerceve.com/ekodosya/GMRKBRLNNTRKYEEKONOMSNETKLER.doc (14.04.2005).
- Güngör, K. (2004). İktisadın tarihine kısa bir bakış ve Merkantilizmden günümüze iktisadi düşünceler. www.ceterisparibus.net/dusunce/genel.htm (25.05.2005).
- Güvenen, O. (2003). *Türkiye'nin Orta ve Uzun Dönem Stratejik Hedefleri*. Bilkent Üniversitesi Dünya Sistemleri Ekonomileri ve Stratejik Araştırma Enstitüsü, Ankara, ss.10-12.
- Haddad, M. (1994). *An Approach For Regional Management Of Water Shortages In The Middle East*. (Ed. Bağış A. İ.), In *Water As An Element Of Cooperation In The Middle East*, Hacettepe University Press, Ankara, pp.67-77.
- Havrylyshyn, O. (1990). *Trade Policy And Productivity Gains In Developing Countries: A Survey Of The Literature*. World Bank Research Observer, 5, p.2.
- Irak-Genel Ekonomik Durum. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=612&p_baslikkod=2 (10.06.2004).
- Irak-Dış ticaret. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=612&p_baslikkod=3 (13.06.2004).
- Irak-Temel ekonomik göstergeler. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=612&p_baslikkod=1 (09.06.2004).
- Irak-Türkiye ile ticaret. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=612&p_baslikkod=4 (14.06.2004).
- İGEME'den Bakış (2003). *İhracatta başarılı olmanın yolu dış pazar araştırmasından geçer*. İhracatı Geliştirme Etüdü Yayınları, 23, Ocak-Nisan, Ankara, s.77.
- İGEME'den Bakış (1999a). *Küreselleşme*. İhracatı Geliştirme Etüdü Yayınları, 9, Ocak-Mart, Ankara, s.6.
- İGEME'den Bakış (1999b). *Dış Ticaret Stratejisi*. İhracatı Geliştirme Etüdü Yayınları, 9, Ocak-Mart, Ankara, s.16.
- İhracat 2004-2006 Stratejik Planı (2003). Dış ticaret Müsteşarlığı İhracat Genel Müdürlüğü yayını. ss.4-30.
- İlseven, N. (1991). *Körfez Bunalımı ve Türkiye*. Ortadoğu Sorunları ve Türkiye, İstanbul, s.70.

- İncekara, A. (1990). *Körfez Krizi'nde Türkiye'nin ekonomik kayıpları ve muhtemel kazançları*. İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 297, İstanbul, ss.49-53.
- İran-Dış ticaret. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=616&p_baslikkod=3 (16.06.2004).
- İran-Temel ekonomik göstergeler. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=616&p_baslikkod=1 (16.06.2004).
- İran-Türkiye ile ticaret. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=616&p_baslikkod=4 (19.06.2004).
- İsrail-Dış Ticaret. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=624&p_baslikkod=3 (20.06.2004).
- İsrail-Temel ekonomik göstergeler. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=624&p_baslikkod=1 (19.06.2004).
- İsrail-Türkiye ile ticaret. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=624&p_baslikkod=4 (23.06.2004).
- Karagül, M. (1995). *Ortadoğu'da iktisadi işbirliği imkanlarının değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, ss.27-77.
- Karluk, R. (2003). *Uluslararası Ekonomi*. 7. Basım, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, ss.1-500.
- Kayalar, T. (2003). *Komşu ve Çevre Ülkeler Stratejisi*. İGEME'den Bakış, İhracatı Geliştirme Etüdü Yayınları, 24, Ağustos, Ankara, s.12.
- Körfez Sorunu Ve Birleşmiş Milletler*. (1992). Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Yayın No: 17, Ankara, s.112.
- Kazgan, G. (1984). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. Remzi Kitap Evi, İstanbul, s.39.
- Kuveyt ülke profili. <http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ortadogu/Kuveyt/Kuveyt.htm> (12.03. 2004).
- Lee, N. (1992). *Market Structure And Trade In Developing Countries*. (Ed. G. K. Helleiner), Trade Policy, Industrialisation And Development, Clarendon Pres, Oxford.
- Lübnan-Genel Ekonomik Durum. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=604&p_baslikkod=2 (25.06.2004).
- Lübnan-Dış ticaret. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=604&p_baslikkod=3 (26.06.2004).

- Lübnan-Temel ekonomik göstergeler. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=604&p_baslikkod=1 (24.06.2004).
- Mısır-Dış ticaret. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=220&p_baslikkod=3 (27.06.2004).
- Mısır-Temel ekonomik göstergeler. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=620&p_baslikkod=1 (26.05.2004).
- Nishimizu, M. ve Robinson S. (1986). Productivity growth in manufacturing. (Ed. H. Chenery, S. Robinson, M. Syrquin), *Industrialisation and Growth: A Comparative Study*, Oxford University Press for World Bank, London.
- Ortadoğu'nun zengin doğal kaynakları (Ocak 2004). <http://www.arastirma.org/index.php/article/view/456/1/36> (31.05.2004)
- Quah, D. Ve Rauch J. E. (1990). Openness and the rate of economic growth. *Working Paper*, University of California.
- Örnek İ. ve Kaplan M. (2004). Dış ticaret ve kalkınma. (Ed. Sami Taban-Muhsin Kar), *Kalkınma Ekonomisi*, Ekin Kitap Evi, Bursa, ss.112-119.
- Özel, M. (Haziran 2003). Türkiye'nin geleceği. http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=459 (11.01.2004)
- Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2000). *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri*. Ankara, s.239.
- Özkıvrak, Ö. ve Dileyici, D. (2002). Globalleşme, bölgeselleşme, mega rekabet ve Türkiye. <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERG/OCAK2001/globallesme.htm> (09.12.2004).
- Rivera-Batiz, L. A. ve Romer, P. M. (1991). Economic integration and endogenous growth. *Quarterly Journal of Economics*, 106, pp.531-556.
- Rodrik, D. (1991). Closing productivity gap: does trade liberalisation really help?. (Ed. G. K. Helleiner), *Trade Policy, Industrialisation and Development: A Reconsideration*, Clarendon Press, Oxford.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98, pp.71-102.
- Savaş, V. (2000). *İktisadın Tarihi*. 4.Baskı, Siyasal Kitap Evi, Ankara, ss.183-123,
- Schacter, O. (1991). *United Nations Law In The Gulf Conflict AJIL*. Volume 85, ss.454-455.
- Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası İktisat*. 14.Baskı, Güsem Yayınları, İstanbul, ss.13-124.

- Sezer, D. (1992). *Turkey's grand strategy facing A dilemma*. The International Spectator, January-March, p.1.
- Subasat, T. (2004). *Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye*. (Ed. Yıldırım Mızrak), Ticaret ve Kalkınma, Siyasal Kitap Evi, Ankara, ss.61-110.
- Suriye-Genel ekonomik durum. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=608&p_baslikkod=2 (29.06.2004).
- Suriye-Dış ticaret. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=608&p_baslikkod=3 (30.06.2004).
- Suriye-Türkiye ile ticaret. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=608&p_baslikkod=4 (04.07.2004).
- Suudi Arabistan-Genel ekonomik durum. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=632&p_baslikkod=2 (06.07.2004).
- Suudi Arabistan-Dış ticaret. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=632&p_baslikkod=3 (09.07.2004).
- Suudi Arabistan ülke bülteni. (Mayıs 2005). <http://www.deik.org.tr/bultenler/2005627145449SuudiArabistan-Mayis05.pdf> (15.05.2005).
- Suriye ülke bülteni. (Aralık 2004). <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf> (23.03.2005).
- Taş, E. (Nisan 2004). Güçlerin odak noktası Ortadoğu. <http://www.geocities.com/begunay/Z40.htm> (08.08.2004).
- Taylor, M. S. (1994). Once-off and continuing gains from trade, *Review of Economic Studies*, 61, pp.589-601.
- Tekinşen, A. (1999). *Körfez Krizi'nin Türk Turizmüne Etkileri*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, ss.115-118.
- Tezel, S. (1997). *İktisadi Büyüme*. Ankara Yayıncılık, Ankara, s.63.
- Türkiye, bölgesel elektrik şebekesinde kilit ülke. <http://www.tusiad.org.tr/turkish/rapor/ticaridiplomasi/html/sec4.html> (10.08.2005).
- Türkiye ihracatının gelişimi. (2002). <http://www.geocities.com/matsdan/ihracatgenel.html> (04.08.2004).
- Türkiye ile ticaret. (2003). <http://www.atonet.org.tr/turkce/distic/up/misir.html> (12.06.2004).
- Türkiye İle Ülkelerin Dış Ticaret istatistikleri. www.die.gov.tr.
- Türkiye-Suudi Arabistan ekonomik ilişkileri. (Ocak 2002). <http://www.atonet.org.tr/turkce/distic/sarabistan.htm#5> (15.06.2004).

- Türkiye'nin Ortadoğu ile İlişkileri (2004). http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/Bolgeler/OrtaDogu/Ortadoğu+ile+İlişkiler/ (27.12.2004).
- Tybout, J. R. (1992). *Linking Trade And Productivity: New Research Directions*. World Bank Economic Review, 6, pp.189-211.
- Tybout, J. R. (2000). *Manufacturing Firms In Developing Countries: How Well Do They Do And Why?*. Journal of Economic Literature, 38, ss.11-44.
- Umman Sultanlığı'nın temel ekonomik göstergeler. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=649&p_baslikkod=1. (11.07.2004).
- Umman Sultanlığı-Genel ekonomik durum. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=649&p_baslikkod=2 (11.07.2004).
- Ülkelerin Dış ticaret İstatistikleri. www.imfstatistics.org.
- Ürdün-Genel ekonomik durum. http://ias.igeme.gov.tr/pls/portal/web.ulkeprofil_pr?p_ulkekod=628&p_baslikkod=2 (15.07.2004).
- Ürdün ülke bülteni. (Ocak 2004). <http://www.deik.org.tr/bultenler/200411913250urdun-ocak04.pdf> (05.02.2005).
- Yayla, A. (1993). *Özgürlük Yolu – Hayek'in Sosyal Teorisi*. Turhan Kitap Evi, Ankara, ss.144-145.
- Yemen Cumhuriyeti ülke profili. <http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ortadogu/Yemen/Yemen.htm> (05.06.2004).
- Yıldırım, M. (1995). *Gümrük Vergileri ve Kur Politikalarının Dış Ticaret Hadlerine Etkisi: 1982-1996 Türkiye Uygulaması*. Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, s. 58.
- Yılmaz, Ş. E. (1992). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*. Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.157.

ÖZGEÇMİŞ

Aykut DİREZİNCİ, 1977 yılında Gaziantep’de doğdu. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü’nden 2002 yılında mezun oldu. Orta derecede İngilizce bilen Aykut DİREZİNCİ 2004 yılından beri Gaziantep Üniversitesi Gölbaşı Meslek Yüksekokulu’nda öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

VITAE

Aykut DIREZINCI was born in Gaziantep in 1977. He graduated from the Department of Economi, Faculty of Economic and Administrative Sciences at Afyon Kocatepe University in 2002. He knows English in medium degree. He has been working as a instructor since 2004 at vocational school of higher education in Gölbaşı of Gaziantep University.